

**KUR'ÂN-I KERÎM
KIRÂATI
ÇERÇEVESİNDE
ARAP HARFLERİNİN
FONETİĞİ**

Dr. Adem YEŞİLDAĞ

ilâhiyât

ilâhiyât 831

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Çerçevesinde Arap Harflerinin Fonetîği

Dr. Adem YEŞİLDAĞ

ISBN 978-625-8301-45-8

1. Baskı: Ekim 2022

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyyatyyayin@gmail.com

www.instagram.com/ilahiyyatyyayin

KUR'ÂN-I KERÎM
KIRÂATI ÇERÇEVESİNDE
ARAP HARFLERİNİN FONETİĞİ

Dr. Adem YEŞİLDAĞ

Dr. Adem YEŐILDAĐ

1984 yılında Amasya/Merzifon'da doğdu. İlkokuldan sonra hıfzını tamamladı. 2012 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 2015 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalında "Kur'an Harflerinin Okunmasında Lâzîmî Sıfatlar" isimli çalışmayla yüksek lisansını; 2021 yılında aynı anabilim dalında "Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr'de Kıraatleri Tetkik Usulü" isimli çalışmayla doktorasını tamamladı. Hâlen Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışan yazar Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
ÖZET	13
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

LÂZİMÎ SIFATLAR/اللازمة الصفات	21
1.1. Sıfât ve Lâzime Kavramları	21
1.2. Sıfât-ı Lâzime – Tecvîd İlişkisi.....	24
1.3. Sıfât-ı Lâzimenin Önemi	26
1.4. Sıfât-ı Lâzimenin Terki	29
1.5. Sıfât-ı Lâzimenin Adedi	36
1.6. Sıfatlar.....	37
1.6.1. Kur’ân-ı Kerîm Okuyuşuna Etki Eden Sıfatlar	37
1.6.1.1. Birbirinin Zıddı Olan Sıfatlar	37
1.6.1.1.1. Cehr/الجهر	37
1.6.1.1.2. Hems/الهمس	39
1.6.1.1.3. Şiddet/الشدة	41
1.6.1.1.4. Rihvet/الرخوة	43
1.6.1.1.5. Beyniyye/البينية	45

1.6.1.1.6. İsti'lâ/الإستعلاء	46
1.6.1.1.7. İstifâle/الإستفالة	48
1.6.1.1.8. İtbâk/الإطباق	49
1.6.1.1.9. İnfitâh/الإنفتاح	50
1.6.1.1.10. Tefhîm/التفخيم	51
1.6.1.1.11. Terkîk/الترقيق	54
1.6.1.1.12. Hafâ/الخفاء	56
1.6.1.1.13. Zuhûr/الظهور	58
1.6.1.1.14. Kalkale/القلقلة	58
1.6.1.1.15. Sükûn/السكون	62
1.6.1.1.16. Âni/آني	62
1.6.1.1.17. Elife Karîb/ألفه قريب	63
1.6.1.1.18. Zemânî/زمانى	63
1.6.1.1.19. Âniye Karîb/آنيه قريب	63
1.6.1.2. Birbirinin Zıddı Olmayan Sıfatlar	64
1.6.1.2.1. Safîr/الصفير	64
1.6.1.2.2. Tekrîr/التكرير	65
1.6.1.2.3. Tefesşî/التفشي	66
1.6.1.2.4. İstîtâle/الإستطالة	68
1.6.1.2.5. Ğunne/الغنة	69
1.6.1.2.6. Râci'/الراجع	72
1.6.1.2.7. Lîn/اللين	72
1.6.1.2.8. İnhirâf/الإنحراف	73
1.6.1.2.9. Nefh/النفخ	75
1.6.1.2.10. Nebr/النبر	75
1.6.1.2.11. Hetf/الهتف	76
1.6.1.2.12. Buhha/البحه	76
1.6.1.2.13. Harûra/الحرورة	77
1.6.1.2.14. İnficâr/الإنفجار	77
1.6.1.2.15. İhtikâk/الإحتكاك	77
1.6.1.2.16. İnficâr-İhtikâk/الإنفجار-الإحتكاك	78
1.6.2. Kur'ân-ı Kerîm Okuyuşuna Etki Etmeyen Sıfatlar	78

1.6.2.1. Birbirinin Zıddı Olan Sıfatlar	78
1.6.2.1.1. İzlâk/الإذلاق	78
1.6.2.1.2. İsmât/الإسمات	79
1.6.2.1.3. Sahîh/الصحيح	81
1.6.2.1.4. İllet/علة	81
1.6.2.1.5. Asliyye/الأصلية	82
1.6.2.1.6. Zevâid/الزوائد	82
1.6.2.2. Birbirinin Zıddı Olmayan Sıfatlar.....	83
1.6.2.2.1. Müzebzebe/المذبذبة.....	83
1.6.2.2.2. İbdâl/الإبدال	83
1.6.2.2.3. Med/المد.....	84
1.6.2.2.4. Hâvî/الهاوي	84
1.6.2.2.5. Muttasıl/المتصل.....	85
1.6.2.2.6. Cersî/الجرسي	85
1.6.2.2.7. İmâle/الإمالة.....	86
1.6.2.2.8. Sutm/الصتم	87
1.6.2.2.9. Müşrabe/المشربة.....	87

İKİNCİ BÖLÜM

HARFLERİN MAHREÇLERİ/مخارج الحروف	89
2.1. Mehâric Kavramı.....	89
2.2. Ağız Boşluğu-Cevf/الجوف.....	93
2.3. Boğaz-Halk/الحلق	94
2.4. Dil-Lisân/اللسان	95
2.5. Dudak-Şefeh/الشفة	100
2.6. Geniz-Hayşûm/الخيشوم	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARFLER/الحروف	103
3.1. Harf Kavramı	103
3.2. Harflerin Kısımları	110
3.2.1. Aslî Harfler/الأصلية	112

3.2.1.1. Elif (ا)-Hemze (ء)	114
3.2.1.2. Bâ (ب).....	117
3.2.1.3. Tâ (ت).....	118
3.2.1.4. Sâ (ث).....	120
3.2.1.5. Cîm (ج)	122
3.2.1.6. Hâ (ح)	123
3.2.1.7. Hâ (خ)	125
3.2.1.8. Dâl (د)	126
3.2.1.9. Zâl (ذ).....	128
3.2.1.10. Râ (ر)	129
3.2.1.11. Zây (ز)	130
3.2.1.12. Sîn (س).....	132
3.2.1.13. Şîn (ش).....	133
3.2.1.14. Sâd (ص).....	134
3.2.1.15. Dâd (ض)	135
3.2.1.16. Tâ (ط).....	141
3.2.1.17. Zâ (ظ)	143
3.2.1.18. 'Ayn (ع)	145
3.2.1.19. Ğayn (غ)	147
3.2.1.20. Fâ (ف)	148
3.2.1.21. Kâf (ق).....	149
3.2.1.22. Kâf (ك)	150
3.2.1.23. Lâm (ل).....	151
3.2.1.24. Mîm (م).....	152
3.2.1.25. Nûn (ن).....	153
3.2.1.26. Vâv (و).....	154
3.2.1.27. Hâ (هـ).....	156
3.2.1.28. Yâ (ي).....	156
3.2.2. Fer'î Harfler/الحروف الفرعية.....	157
3.2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Arap Şiirlerinde Kullanılan ve Cümle İçerisinde Kullanımı Güzel Görülen Fer'î Harfler.....	158

3.2.2.1.1. Teshîlle Okunan Hemze/الهمزة المسهلة/.....	158
3.2.2.1.2. İmâle ile Okunan Elif/الألف الممالة/.....	160
3.2.2.1.3. İşmâmla Okunan Sâd/الصاد المشمة/.....	162
3.2.2.1.4. Kalın Okunan Lâm/اللام المغلظة/.....	163
3.2.2.1.5. İhfâ Yapılan Nûn/النون المخفى/.....	164
3.2.2.1.6. Cîme Benzeyen Şîn/الشين التي كالجيم/.....	164
3.2.2.1.7. İhfâ Yapılan Mîm/الميم المخفى/.....	165
3.2.2.1.8. Vâv Sesine Benzetilerek İşmâm Yapılan Yâ/الياء المشمة صوت الواو/.....	165
3.2.2.1.9. Yâ ve Vâva Çevrilen Sâkin Nûn/النون الساكنة المدغمة في الياء والواو/.....	165
3.2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Arap Şiirlerinde Kullanılmayan ve Cümle İçerisinde Kullanımı Güzel Görülmeyen Fer'û Harfler	165
3.3. Harflerin Okunması Esnasında Dudak Talimi.....	166

SONUÇ..... 169

KAYNAKÇA..... 173

KISALTMALAR

b.	: Bin (Ođlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Drl.	: Derleyen
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst.	: İstanbul
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
OMÜİFY	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ö.	: Ölüm Yılı
r.a.	: Radiyallahü Anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallelâhü Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfalar Arası
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: Tahkik Eden
tsz.	: Tarihsiz
UÜİFY	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Vesaire
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın Yeri Yok

ÖZET

Kırâatta; bir harfin hangi vasıflarla okunması gerektiği, “tecvîd” kavramı içerisinde kendine yer bulmaktadır. Tecvîd ilminin tarifi, eserlerin birçoğunda özetle “harfin lâzimî ve ârızî sıfatlarını gösterip, mahrecinden çıkarmak” şeklinde ifade edilmektedir. Harflerin mahrecinden çıkarılmasından sonra kırâatta en çok dikkat edilmesi gereken husus, lâzimî sıfatlardır.

Harfin; mahrecinden okunmaması mananın değişmesine, kendisine ait olan sıfatların gösterilmemesi ise lahn/hataya sebebiyet vermektedir. Özellikle namaz esnasında, namazın bozulmasına neden olacak kadar önemli olan bu hatalar, ancak harflerin mahrecini ve lâzimî sıfatlarını teorik olarak bilmek ve fem-i muhsin denilen sağlam bir ağızdan öğrenilerek meleke kesbedecek derecede pratiğe dökmek sayesinde giderilebilir.

Günümüzde lâzimî sıfatların pratikte uygulanması bölgesel olarak değişmekle beraber, özellikle Arap kârîlerin okuyuşları –harflerin hatalı okunmasında bile- düzgün okuyuş olarak kabul edilmektedir. Ancak “mahreç” ve “lâzimî sıfatlar” kavramları herhangi bir milletin veya topluluğun tekelinde olmayıp, eserlerde belirtilen normlara uygun olmak zorundadır.

Ayrıca lâzimî sıfatlar, yalnızca kırâat ilmine mahsus olmayıp; nahiv, sarf, belağat, arûz, hikmet, felsefe, tıp, mûsikî, hat

gibi ilimlerde de kendine yer bulmaktadır. Özellikle diğerk ilim dallarında sesbilim ya da fonetik/phonétique adıyla kullanılan bu sıfatlar, bütün dillerin dayandığı bilimlerden birisidir.

Adem YEŞİLDAĞ
Amasya-2022

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm; Hz. Allah (c.c.) tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevâtür yoluyla nakledilmiş olan ve tilâvetiyle ibadet edilen mûciz bir kelâmdır.¹

Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin ilk muallimi olan Hz. Peygamber (s.a.s.), ashabına Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmıyla amel etmelerini emretmiş, tilâvetini de tavsiye etmişlerdir. Kendisine vahiy geldiğinde bunu önce erkek sahabelere, daha sonra da farklı bir oturumda hanım sahabelere tebliğ edip, bu ayetlerin öğrenilmesi hususunda ısrarcı olmuş ve yeni gelen vahyin mümkün merteye ezberlenip namazlarda okunmasını temin etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyenleri diğerlerine göre daha üstün tutmuş, herhangi sebeple bir yere vazifelendirdiği ashabının arasındaki en iyi kârîyi, imam olarak tayin etmiştir.²

Hz. Peygamber (s.a.s.), Mekke-i Mükerreme döneminde Erkâm b. Ebû'l-Erkâm'ın (r.a.) (ö. 55/675) Safa tepesi civarında olan evini hem mescit olarak hem de İslam'ın ilk eğitim-öğretim müessesesi olarak kullanmıştır. Bu dönemde; aynı maksatla

¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Fevâz Ahmed Zemerlî (thk.), c. I, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995, s. 21.

² Müslim, "Kitâbü'l-Mesâcid", 673; Mustafa Dîb el-Buğâ ve Muhyiddîn Dîb Mestû, *el-Vâdih fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1998, ss. 74-75.

kullanılan başka bir yerin kaynaklarda belirtilmediği görüşü olmakla beraber,³ Mahreme b. Nevfel'in (r.a.) (ö. 54/674) evinin de aynı maksada hizmet ettiği rivâyeti mevcuttur.⁴

Hicretten iki yıl önce yapılmış olan I. Akabe biatında Yesrib (Medine-i Münevvere) halkının verdiği güvenceyle Mus'ab b. Ümeyr (r.a.) (ö. 3/625) ve İbn Ümmü Mektum'u (r.a.) (ö. 15/636) buraya göndererek, Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) (ö. 1/623) evinde bu hizmeti başlattırıştır.⁵ Bu hizmetin karşılığı olarak, II. Akabe biatında Medine-i Münevvere'deki Müslüman sayısı yaklaşık yüze ulaşmış ve hicret için müsait bir ortam oluşmuştur.⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.), Medine-i Münevvere'ye hicret ettikten sonra mescit hizmeti ve eğitim-öğretim faaliyetleri için Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmiş ve sayıları umumiyetle 70-80 civarında olan ashâb-ı suffeyi burada ağırlamıştır. Ashâb-ı sufenin zaman zaman 400'e ulaşır Mescid-i Nebevî'ye sığmaması üzerine, Medine-i Münevvere'nin farklı mahallerinde Kur'ân-ı Kerîm kurslarını çoğaltmıştır.⁷

Ashâb-ı Kirâm kendi okuyuşlarını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) okuyuşuna göre şekillendirirken, O'nun vefatından sonra da çeşitli coğrafyalara dağılarak, öğrendiklerini insan-

³ Yaşar Kurt, "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri", *Ekev Akademi Dergisi*, 7/16, 2003, ss. 111-112.

⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed Huzâî el-Endelüsî, *Tahrîcû'd-Delâilâtî's-Sem'iyye*, Ahmed Muhammed Ebû Selame (thk.), Kahire: Vizâretü'l-Evkaf, 1981, s. 80; Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, Samsun: y.y., 2013, s. 35.

⁵ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Ali Muhammed Ömer (thk.), C. I, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001, s. 187.

⁶ Nihat Temel, "Kirâat ve Tecvid İlmine Ait Eserlerin Sistematiği", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kirâat İlmi ve Problemleri)*, *Tartışmalı İlmî Toplantı*, Altunizâde Kültür Merkezi, İstanbul, 13-14 Ekim 2001, s. 248; Kurt, "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri", s. 114.

⁷ Temel, "Kirâat ve Tecvid İlmine Ait Eserlerin Sistematiği", s. 248; Kurt, "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri", s. 114; Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 45.

lara öğretmeye gayret etmişlerdir. Fakat daha sonraki dönemlerde, özellikle Hz. Peygamber'den (s.a.s.) ders alan sahâbenin vefatları, ilaveten yeni fetihler sayesinde Arap olmayanların Müslümanlığı tercih etmeleri ile Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin şifâhî olarak nakledilen kâidelerine uymakta zorlanmaları neticesinde, hicri II. asırdan itibaren şifâhî kâideler, yerini kitâbî kâidelere bırakmıştır. Kırâat hususunda yazılmış olan ilk eser, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü'l-Kırâat*'i,⁸ kırâatin güzel bir biçimde okumasıyla (tecvîd) ile alakalı ilk eser ise Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi't-Tecvîd*'idir.⁹ Bu eserlerin telifiyle başlayan kitâbî tecvîd ve kırâat faaliyetleri, hızla tüm İslam coğrafyasında kendine yer bulmuş, Endülü's'ten Arap yarımadasına kadar binlerce müellif bu hususta birçok eser telif etmiş, öğrenilmesi farz-ı kifâye¹⁰ olan bu ilim, tüm Müslümanlar tarafından kabul görmüştür.

Çalışmamız, tecvîd öğreniminin en önemli kısmı olan lâzîmî sıfatları ve harflerin mahreçlerini kapsamaktadır. Harflerin ve sıfatların ele alındığı ilk eserler olan Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) *Kitâbü'l-Ayn*'ı, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Müberrid'in (ö. 286/900) *el-Muktedab*'ı ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*'ı, araştırmamızın genel olarak en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda, kırâat alanının kadîm eserlerinden sayı-

⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 33-34; Muhammed Hassân et-Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)" Ahmet Yüksel (çev.), *OMÜİFY*, 17, 2004, s. 312.

⁹ Eserin adı *Kasîdetü'r-Râiyye* olarak da bilinmektedir. Detay için bkz., Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Gotthelf Bergsträsser (thk.), c. II, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006, s. 280.

¹⁰ "Birtakım Müslümanların yapmasıyla, o civardaki tüm Müslümanlardan vebalin kalktığı farzdır." Ebû'l-İhlâs Hasan b. Ammar b. Ali el-Vefâi eş-Şürünbülâli, *Nûru'l-İzâh*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1996, s. 8.

lan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd'i* ile birlikte, yine aynı müellifin *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr'*ının öncülüğünde, İbnü'l-Cezerî'nin oldukça etkilenip kitabında kendisine fazlaca yer verdiği Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve'si*, yine İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime'sine* şerh yazan Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan el-Kârî'nin (ö. 1014/1605-1606 [?]) *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye'si*, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd'i*, Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî'nin (ö. 461/1068) *el-Muvaddih fî't-Tecvîd'i*, Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Maraşî'nin (ö. 1145/1732) *Cühdü'l-Mukill'i*, Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî'nin (ö. 1322/1905) *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fî İlmi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd'i* ve Mehmed b. Hasan Mağnîsî'nin *Tercemetü Cezerî'si*, araştırmamızın kırâat yönünden önemli kaynakları arasında yerlerini almaktadır.

Bu eserlere ilave olarak; modern dönem kırâat ve fonetikçilerinden Mahmud Halil el-Husarî'nin (ö. 1401/1980) *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*, Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd'i*, Abdurrahim et-Tarhûnî'nin *Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî'sini* ön plana alarak, diğer müelliflerin eserlerini de ilave edip; mahreç, harf ve sıfat ilişkilerini karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla izah etmeye çalıştık. Lügavî manaları; İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 380/1009) *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye'si*, Râğib el-İsfahânî'nin (ö. 425/954) *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî'nin (ö. 666/1268) *Muhtârü's-Sihâh'ı*, İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem'in (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab'ı* ve Ahterî Mustafa Efendî'nin (ö. 1578) *Ahterî-i Kebîr'i* başta olmak üzere kadîm

ve modern dönem çeşitli lügatlardan yararlanarak, gücümüzün yettiğince doğru bilgiye ulaşmaya çalıştık.

Çalışmamız üç ana başlık altında incelenmektedir: Birinci bölümde; sıfat ve lâzime kavramlarının analizi, lâzîmî sıfatların tarihçesi, lâzîmî sıfatların tecvîd ilmi ile olan ilişkisi, lâzîmî sıfatların kırâat karşısındaki önemi, terkinin sakıncaları, ulemânın vermiş olduğu lâzîmî sıfat adetleri ve tecvîd alanında yazılmış olan eserlerin birçoğunda yapılmış olan sıralamayı ön planda tutarak; bulabildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki eden on dokuzu birbirinin zıddı olan, on altısı da birbirinin zıddı olmayan sıfatlar ile Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki etmeyen altısı birbirinin zıddı olan, dokuzu da birbirinin zıddı olmayan sıfatlar açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca kaynakçada yer alan eserlerde, bu konular hakkında söylenmiş ve yazılmış olan hususlar karşılaştırılarak, menfi ya da müspet manada bir nazariye ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde; mahreç kavramı ve harflerin mahreçleri ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde ise harf kavramı izah edilerek, harflerin kısımları, yirmi sekiz aslî harfin detayları, bu harflerde hangi özelliklerin olduğu ve nasıl okunması gerektiği ile Kur'ân-ı Kerîm ve Arap şiirlerinde kullanılan dokuz adet, Kur'ân-ı Kerîm ve Arap şiirlerinde kullanılmayıp, cümle içerisinde kullanılması da hoş görülme-yen yine dokuz adet fer'î harf ve son olarak da harflerin okunması esnasında dudakların yapısı yer almaktadır. Üç ana başlıktan oluşan araştırmamız, değerlendirme bağlamında sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Müslümanların kırâat esnasında hatalara düşmemesi amacıyla binâen birçok âlim sıfatları tanzim edip, bu hususta müstakil eserler te'lîf etmiştir. Ancak bu âlimlerden bir kısmı çeşitli sebeplerle ilim çevrelerinde pek meşhur olamamış, eserleri de kütüphane raflarında yazma eser olarak kalmıştır. Kırâat

alanında birçok musannıfın hayatları, eserleri, araştırmaları vs. akademik ortamın hizmetine sunulmasına rağmen, lâzimî sıfatlara hâs akademik çalışma eksikliği, bizi bu hususu araştırmaya sevk etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LÂZİMÎ SIFATLAR/اللازمة الصفات

1.1. Sıfât ve Lâzime Kavramları

“Sıfât/صفات” kelimesi, “ve-sa-fe/وصف” kelimesinin mastarı olan “صفة”ın çoğulu olup, lügatte “hal, keyfiyyet, şekil, varlık, nitelik, kalite, alamet, durum, başkası sebebiyle ortaya çıkan şey”¹¹ manalarına gelir. “Lâzime/لازمة” kelimesi ise “le-zi-me/لزم” fiilinin ism-i fâil müfred müennesi olup, lügatte “gerekli şey, gerekçe”¹² manalarına gelir. Bu iki isim beraber kullanıldığında kırâat ıstılahında “harflerin zâtına mahsus olup, harfin mahreçten çıkarken vasıflandığı özellik”,¹³ diğer bir ifade ile “harflerin kendisinde aslen var olan ve ayrılması mümkün ol-

¹¹ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkadir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1986, s. 302; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987, s. 254; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1310, s. 467; Arif Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. II, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004, s. 1518; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 2010, s. 1107; Mevlût Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 1982, s. 1660.

¹² Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 249; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 627.

¹³ Ebû Muhammed Mahmud b. Rafet b. Zelid, *Ahkâmü't-Tecoîd ve't-Tilâve*, Endülü: Müessesetü Kurtuba, 2006, s. 60.

mayan sıfatlar” demektir.¹⁴ Sıfât-ı lâzimeye; “sıfâtü’z-zâtiyye/الصفات الذاتية”, “sıfâtü’l-vâcibe/الصفات الواجبة” ve “sıfâtü’l-asliyye/الصفات الأصلية” de denilmektedir.¹⁵

Sıfât-ı lâzime, sâkin ya da harekeli olması farketmeksizin, harften asla ayrılmaması gereken sıfatlardır.¹⁶ Kur’ân harflerinin fonetiği de denebilecek olan lâzimî sıfatlar, ilk olarak nahiv ulemâsı tarafından ortaya konulmuş, daha sonra ise kırâat ve diğer ilimlere mevzu olmuştur. Bu yapı, Arap dilbiliminde “savtiyye/الصوتية”, “ilmü’l-esvât/علم الأصوات” ve “ilmü’s-savtiyyât/علم الصوتيات”; Batı dillerinde ise “fonetik” ve “fonoloji” karşılığı olarak müstakil bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Nitekim genel olarak fonetikle alakası olan bilimler üç grupta toplanmaktadır: Birincisi nahiv, sarf, belâgat, arûz gibi dilbilimleridir. İkincisi hikmet, felsefe, tıp ve mûsikî ilimleridir. Üçüncüsü ise kırâat, tecvîd, yazı ve harekeleme ilimleridir.¹⁸

Sıfât-ı lâzimeyi -fonetik- ilk defa ortaya koyan isim Halil b. Ahmed’dir (ö. 170/786). Bu dönemde, Süryânîler tarafından kullanılan ebced sistemi ile Nasr b. Asım’ın (ö. 89/708[?]) ortaya koyup, harflerin şekillerine göre sıralama yaptığı ve bugün de kullanılan “ /elif, ب/bâ, ت/tâ, ث/sâ, ج/cîm...” sistemi kullanılmaktaydı. Halil b. Ahmed, bu iki sistemi de reddederek, bunların yerine mahreç sıralamasını getirdiği *Kitâbü’l-‘Ayn* isimli ansiklopedik eserini yazmış ve bu eserde ilk defa harf-

¹⁴ Ebû Muhammed, *Ahkâmü’t-Tecvîd ve’t-Tilâve*, s. 60.

¹⁵ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü’l-Kâriîn”, *Resâil fi İlmi’t-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 24; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, “el-Virdü’l-Müfid fi Şerhi’t-Tecvîd”, *Resâil fi İlmi’t-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 3; Rahim Tuğral, *Anahatlarıyla Kur’ân Tecvîdi*, İzmir: y.y., 1989, s. 3.

¹⁶ Mahmud Halil el-Husarî, *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mekketü’l-Mükerreme: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1999, s. 81.

¹⁷ İsmail Durmuş ve Ahmet Yüksel, “Savtiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, s. 204.

¹⁸ Tayyân, “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”, ss. 302-303.

lerin özelliklerinden bahsetmiştir.¹⁹ Ancak bu sisteme göre ilk mahreç harfleri olarak ء/hemze, و/elif ve ه/hâ harflerinden bahsetmesi gerekirken; ء/hemzenin noksanlaşma, değişim ve hazif gibi farklı uygulamalara maruz kalması, و/elifin herhangi bir isim ya da fiilde -zâid veya mübdel olması hariç- kelime başında gelmemesi, ه/hâ harfinin de hems ve hafâ sıfatlarına sahip olması sebebiyle sesinin zayıf olmasından dolayı ikinci ara mahreç harfleri olan ع/ayn ve ح/hâ arasından, daha açık ve net olması sebebiyle olan ع/ayn harfinden başlamıştır.²⁰ Daha sonra Sibeveyhi (ö. 180/796) de hocası Halil b. Ahmed gibi fonetik ilmine önem vermiş, yazmış olduğu *el-Kitâb* isimli eserinde harflerin adedi ve mahreçlerinden bahsetmiştir.

Bu mevzu ile alakalı yazılmış olan ilk müstakil eser ise İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*'ıdır.²¹ Bu eserinde harflerin mahreçleri, sıfatları ve bu harflere ârız olan ve i'lâl, ibdâl, idğam, nakl, hazf gibi durumlara yol açan problemleri, hareke ve harf arasındaki farkı, güzel görülen ve güzel görülmeyen fer'î harfleri ve diğer konuları ayrıntılı olarak açıklayan İbn Cinnî, Arap sesbilimi alanındaki yetkinliğine olan güvenini "...Hiç kimsenin bu sahada böylesine geniş bir çalışma yaparak doyurucu bilgiler verdiğini bilmiyorum. Bu konuda başka söyleyeceği olan varsa söylesin! Hz. Allah (c.c.) kudretiyle doğruyu bulmakta yardım etsin!"²² ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

Sıfât-ı lâzime -fonetik- ile alakalı eserlerin neredey-

¹⁹ Ahmet Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", *OMÜİFY*, 24/25, 2007, s. 136.

²⁰ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî (thk.), c. I, Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1985, s. 17.

²¹ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvid*, Amman: Dâru Ammâr, 2002, s. 14.

²² Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, Hasan Hindâvî (thk.), c. I, y.y., 1985, s. 56; Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)", s. 306.

se tamamının temeli, bu üç ismin tasnif ettikleri eserlere dayanmaktadır.²³ Bununla birlikte II. ve III. asırda kırâat rivâyetleri, dersleri ve teliflerinin ileri seviyeye ulaşmasına rağmen fonetiğin kırâat alanına girmesi, aynı zamanda tecvîd alanında kaleme alınmış ilk eser olan Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi't-Tecvîd*'i sayesinde olmuştur.²⁴ Müellifin 51 beytten oluşan risale formundaki bu eserinde oldukça az yer verdiği fonetik, daha sonra Ebû Hasan Alî b. Cafer es-Saîdî el-Mukrî'nin (ö. 461/1069) *et-Tenbîh 'ale'l-Lahni'l-Celî ve'l-Lahni'l-Hafî* adlı risalesinde kendine yer bulmuştur.²⁵ Fonetiğin kırâat alanına girmesi ile bu konunun üzerine en çok kırâat ulemâsı eğilmiş, tasnif edilen tecvîd kitaplarının çoğunda sıfât-ı lâzime konusu ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Dolayısıyla nahiv ulemâsının çabalarıyla başlayan bu çalışma, kırâat ulemâsının gayretleriyle üst seviyelere çıkmıştır.

1.2. Sıfât-ı Lâzime – Tecvîd İlişkisi

“Tecvîd/التجويد” kelimesi tef'îl babından mastar olup, lügatte “bir şeyi iyi yapmak ve güzel söz söylemek” manalarına gelmektedir.²⁶ Kırâat ıstılahında ise “harflerin mahreçleri ve sıfatlarına riayet ederek, nâzil olduğu şekilde okumak” demektir.²⁷ Harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip; vakif,

²³ Yüksel, “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, s. 147.

²⁴ Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, ss. 10-11.

²⁵ Tayyân, “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”, s. 313.

²⁶ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*, c. IV, Beyrut: Dâru Sâdır, tsz., s. 135; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 125; Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğa ve'l-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-Meşrk, 2011, s. 109.

²⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, *Câmi'u'l-Mütûn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, s. 151; Ali b. Hüseyin Eskicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetîm”, *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.,

vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyarak, Kur'ân-ı Kerîm'i güzel ve hatasız okumayı öğreten ilme de "tecvîd ilmi" adı verilmektedir.²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de "tecvîd" kelimesi bulunmamakta, bunun yerine "kırâat",²⁹ "tilâvet"³⁰ ve "terfîl"³¹ kelimeleri geçmektedir. Hz. Ali'nin (r.a.) terfîl kelimesini "الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف / Tertîl, harfleri güzelleştirmek ve vakfedilecek yer ve durumları bilmektir" diyerek tarif etmesi sebebiyle tecvîd kelimesinin ilk olarak Hz. Ali (r.a.) tarafından söylenen bir kelime olduğu düşünülmektedir.³²

Tecvîd ilmini ortaya koyanın; kırâat imamları veya Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin olduğu hususunda araştırmacıların farklı görüşleri mevcuttur.³³ Bu zâtın kaleme aldığı *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi't-Tecvîd* isimli eser ilk tecvîd kitabı olma özelliğini taşır.³⁴ Kırâatler alanında kendisine ulaşılan en eski eser ise İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a* isimli eseridir. Kendilerine ulaşılamasa bile bu iki kitap arasında, tecvîd hakkında telif edilmiş yaklaşık kırk dört adet kitap olduğu rivâyeti de mevcuttur.³⁵

Tecvîdin, nazarî ve amelî olmak üzere iki yönü vardır. Nazarî yönü; sıfat, mahreç, medler, vakıf ve ibtida vs. gibi,

s. 2; Şeyh Abdurrahman Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2005, s. 4; Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 3; Zeydân Mahmûd Selâmet el-Akrîbâvî, *el-Mürşid fi İlmi't-Tecvîd*, Amman: Dâru'l-Furkân, 1997, s. 35; Muhammed Sâlim Muhaysin, *er-Râid fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru Muhaysin, 2002, s. 5.

²⁸ Abdurrahman Çetin; "Tevjîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XL, 2011, s. 253.

²⁹ A'râf 7/204; Nahl 16/98; İsrâ 17/106; Kıyâme 75/18; İnşikâk 84/21.

³⁰ Bakara 2/252; Neml 27/92; Fâtır 35/29; Beyyine 98/2.

³¹ Furkân 25/32; Müzzemmil 73/4.

³² Çetin, "Tevjîd", *DİA*, XL, s. 253.

³³ Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, s. 11.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*, c. I, s. 280.

³⁵ Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, s. 14.

tecvîd âlimlerinin koydukları kuralları bilmektir. Hükümü, farz-ı kifâyedir.³⁶ Amelî yönü ise Kur'ân-ı Kerîm harflerini okurken harfi mahrecinden çıkarıp, sıfât-ı lâzimesi ve ârızasını göstermek gibi pratiğe yönelik hususları icra etmektir. Bu yönü itibariyle bakıldığında, namazda lahn-i celî (açık hata) yapmadan okuyacak kadar öğrenmek farz-ı ayndır.³⁷

Tecvîdin tarifinde geçen "sıfatlar" kısmı, günümüzde ne yazık ki birçok kârî tarafından göz ardı edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd ile okumak, yalnızca ârızî sıfatların (idğâm, izhâr, ihfâ, iklâb, med, vakıf vb.) teorisini bilip, pratiğe dökmek olarak görülmektedir. Hâlbuki tarif içerisinde yer alan sıfatlardan birincisi olan sıfât-ı lâzimenin teorisini bilip pratiğini yapmadan Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okumak mümkün değildir. İslam büyüklerinin büyük gayretlerle telif ve tasnif ettikleri bu ilmi pratiğe dökmek, kırâate ait en zor hususlardan birisidir. Harfleri hakkıyla mahrecinden çıkarıp sıfatlarını icra edebilme meselesi; öncelikle kuvvetli bir kaynaktan teorik olarak öğrenmeye, daha sonra fem-i muhsin denilen sağlam bir ağızdan pratik olarak öğrenmeye ve son olarak üzerinde oldukça fazla alıştırmaya yapıp, meleke kesbedecek derecede, harfi görür görmez tanıyıp mahrecinden çıkararak, kendisinde bulunan sıfatları göstermeye bağlıdır.

1.3. Sıfât-ı Lâzimenin Önemi

Sıfât-ı lâzime ile tecvîd ilişkisini, birbirinden asla ayrılmayacak bir ast-üst ilişkisi olarak tarif etmek mümkündür. Tecvîd kavramının tam olarak karşılığını bulabilmesi, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm kırâatinin muntazaman icrası için mahreç, sıfât-ı lâzime ve sıfât-ı ârıza üçlüsünün teoride ve pratikte

³⁶ Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", s. 3; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1998, s. 9.

³⁷ Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", s. 3.

bir arada olmaları gerekmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra fetihlerin artması, farklı milletlere mensup insanların Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme gayretleri, ilerleyen yıllarda Arap olmayan muallimlerin çoğalması ve Arap alfabesinde olup başka alfabelerde yer almayan harflerin telaffuzunu Arap olmayanlara anlatmanın zorluğu gibi problemlerden dolayı mahreç, sıfât-ı lâzime ve sıfât-ı ârızaların tasnif zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Müslümanlar bu konudaki eserlerin telifine kadar fem-i muhsin sahibi muallimlerden Kur'ân-ı Kerîm kırâatini öğrenmişlerdir. Ancak şifâhî kültürden ziyade kitâbî kültürün ön planda tutulup sayısız eser telifinin yapıldığı günümüzde, fem-i muhsin sahibi olarak bilinen muallimlerin okuyuşları ya da kitaplarda yazılanlar hemen kabul edilmemeli, bu iki unsur karşılaştırılarak doğru okuyuşa ulaşmaya çalışılmalıdır. Bu hususa değinen Hamed, Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) "...Bu ilim ile alakalı olarak hocalardan duyulanlar hemen kabul edilmemeli, mesele selefin kitaplarda yazdıklarına arz edilmelidir. Her ikisi de aynı bilgiyi verirse doğru olan odur!" dediğini nakletmektedir.³⁸

Kur'ân-ı Kerîm kırâatini öğrenmek isteyen bir kimsenin ilk önce harfleri kendi mahrecinden çıkarıp diğer harflerden ayırt edebilmesi, dilini ve dudaklarını harfleri mahrecinden çıkarak şekle sokması ve harflerin sıfatlarını birbirinden ayıracak seviyede bilmesi gerekmektedir. Çünkü bu hususlara riayet etmeyip tecvidi terketmek günahtır.³⁹

Eserlerde sıfât-ı lâzimenin öğrenilmesindeki altı faydaya değinilmektedir. Bunlardan ilk dört tanesi kırâat ulemâsının,

³⁸ Detay için bkz., Hamed, *Ebhâs fi İlmî't-Tecvîd*, s. 6.

³⁹ Muhammed Efendi, "İlm-i Edâ Risâlesi", *Resâil fi İlmî't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 7.

son ikisi ise nahiv ulemâsının sıfatları zikretme sebebi olarak görülmektedir.⁴⁰

Birincisi aynı mahrece sahip olan harfleri ayırmaktır.⁴¹ Mesela, aynı mahrece sahip olan ط/tâ, ذ/dâl ve ت/tâ harfleri, yalnızca sıfât-ı lâzime sebebiyle birbirinden ayrılabilir. Şöyle ki ط/tâ harfinde cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk ve kalkale; ذ/dâl harfinde cehr, şiddet, istifâle, infitâh ve kalkale; ت/tâ harfinde ise hems, şiddet, istifâle, infitâh ve zemânî gibi belirgin sıfatların olması sebebiyle bu harflerin söz konusu sıfatlarla beraber mahrecinden çıkarıldığında birbirlerine karışma ihtimali ortadan kalkmaktadır.

İkincisi kuvvetli harfi, zayıf olandan ayırmaktır.⁴²

Üçüncüsü mahreçleri farklı olan harflerin okunuşunu güzelleştirmektir.⁴³

Dördüncüsü sesi, manaya uyumlu bir ahenkle çıkarmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de ses fonetiğinin manaya göre şekillendiği kelimeler mevcuttur. Mesela Tebbet sûresinin ilk âyetinde geçen "تَبَّتْ"⁴⁴ kelimesi cehr, şiddet, kalkale gibi kuvvetli sıfatların ve dile ağırlık veren şeddenin mevcut olduğu harflerden oluşmaktadır. Bu harflerin yan yana gelmesi ile Ebû Leheb'e verilecek azabın şiddetinin çok olacağı manası çıkarılmaktadır.

⁴⁰ Hamed, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, s. 80.

⁴¹ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 79; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 43; Abdurrahim et-Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", *Câmi'u'l-Mütûn fî Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, s. 461.

⁴² Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 79; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 43; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", s. 461.

⁴³ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 80; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 43; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", s. 461.

⁴⁴ Tebbet 111/1. "Ebû Leheb'in elleri kurusun, kurudu da!"

En'âm sûresinde yer alan “يَصَّعَّدُ”⁴⁵ kelimesindeki ص/sâd harfinde isti'lâ, itbâk ve ismat; ع/ayn harfinde ise cebr ve ismat gibi kuvvetli sıfatlar bulunması ve ayrıca her iki harfin de şeddeli gelmesinden dolayı göğsün daralmasının ileri derecede olduğu anlatılmaktadır. Tâhâ sûresindeki “لَبِئْنَا”⁴⁶ kelimesindeki ي/yâ harfinde rihvet, istifâle, infitâh ve izlâk gibi zayıf sıfatlar bulunması sebebiyle yumuşak harflerle anlam bütünlüğüne matuf bir ahenk elde edilmektedir.⁴⁷ Yûsuf sûresinde geçen “لَا تَقْصُصْ”⁴⁸ kelimesindeki sâkin ص/sâd harfinin fonetiğinin “Sus!” işaretine benzemesi ile bir ahenk elde edilmektedir. Bu misallerin haricinde Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde yer alan sıfât-ı lâzime ve anlam insicamı, sıfatların fonetik özelliğinin yanı sıra manaya ahenk kattığını da göstermektedir.

Beşincisi mahreç, sıfat ya da her ikisinde bir yakınlık sebebiyle, iki harfin birbirine idğam olup olmayacağını bulmaktır.

Altıncısı ise Arap olmayanlara Arap harflerini beyan etmektir.⁴⁹

1.4. Sıfât-ı Lâzimenin Terki

Sıfât-ı lâzimenin kırâat için olmazsa olmaz derecesinde lüzumunun olduğunu ifade ettikten sonra, terketmenin yol açacağı sıkıntıları anlatmak için öncelikle “lahn” kavramını ele almak gerekmektedir. Lahn, lügatte “meyl, ezgili ses, melodi, lügat, zekâ, hata”⁵⁰ gibi manalara gelmektedir. İbn Fâris'e

⁴⁵ En'âm 6/125. “(Allah) kimi de dalalette bırakmak isterse onun da kalbini daraltır, öyle sıkıştırır ki sınırsın öfkesinden göğe çıkacak!”

⁴⁶ Tâhâ 20/44. “Gidin ona, tatlı dille konuşun, belki dinler veya korkar’ buyurdu.”

⁴⁷ Remzi Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvid*, Samsun: y.y., 2001, ss. 83-84.

⁴⁸ Yûsuf 12/5. “Babası: ‘Yavrum, rüyanı biraderlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar, çünkü Şeytan, insana apaçık düşmandır.’ dedi.”

⁴⁹ Hamed, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvid*, s. 80.

⁵⁰ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü't-Lüğâ ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Ahmed

(ö 395/1005) göre Arap toplumunda bu kelime genel olarak “hata” anlamında kullanılmamaktadır. Nitekim onlar kelimeye bu anlamı sonradan ilave etmişlerdir.⁵¹ Kırâat istilahında ise “namazın farzlarından olan kırâat esnasında, okuyucunun ağzının sürçüp hata yapması” demektir ki tecvîd kurallarına uyulmaması sebebiyle ortaya çıkmaktadır.⁵² Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca Muhammed sûresinde (47/30) geçen bu kelime “إِقْرَأْ بِرُؤُوسِ رَبِّكَ الْقُرْآنَ بِلُحُونِ الْعَرَبِ/Kur’ân-ı Kerîm’i, Arap lahnleriyle okuyunuz!” hadîs-i şerîfinde “ezgi, nağme, teğanni” gibi mânalarda kullanılmıştır. Ayrıca lahn kelimesinin bu manalara da gelmesi, Kur’ân-ı Kerîm’in nağmeyle okunup okunamayacağı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Aralarında; Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12 [?]), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/712-713 [?]), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), İbn Sîrîn (ö. 110/729), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) de bulunduğu bazı isimler, dinleyenlerin dikkatlerini mânâdan makama çevireceği gerekçesi ile Kur’ân-ı Kerîm’in nağmeyle okunmasının uygun olmayacağını ifade ederlerken; Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53 [?]), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88 [?]), İmâm Azam Ebû Hanîfe

Abdulğafûr Attâr (thk.), c. VI, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1979, s. 2193; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 229; Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, Mısır: Mektebetü’ş-Şürûku’d-Düveliyye, 2008, s. 851; Yesûî, *el-Müncid fi’l-Lüğa ve’l-A’lâm*, s. 717; Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî, “el-Muvaddih fi’t-Tecvîd”, *Câmi’u’l-Mütân fi Tecvîdi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (dr.), Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006, s. 29; Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 2011, s. 55.

⁵¹ Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu’cemü Mekâyîsi’l-Lüğa*, Abdüsselam Muhammed Harun (thk.), c. V, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1979, s. 239.

⁵² Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihal*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, tsz., s. 280; Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, Kahire: y.y., 1978, s. 5; Husarî, *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 34; Sâlim, *el-Ferîd fi Fenni’t-Tecvîd*, s. 3; Ateşyürek, *Kur’an Okuma ve Tecvid*, s. 84; Çetin, “Lahn”, *DİA*, XXVII, s. 55.

(ö. 150/767) ve İmâm Şâfiî (ö. 204/820) gibi isimler, tecvîd kurallarına uymak şartıyla Kur'ân-ı Kerîm'in nağmeyle okunabileceği görüşünü belirtmişlerdir.⁵³

İlk dönemlerden itibaren lügat, kırâat ve fıkıh ulemâsı, lahn kavramı ile yakından ilgilenmişlerdir. Kelimenin hangi anlamlara geldiği lügat ulemâsının, mevzunun temeli olan harflerin mahreç ve sıfatları ile alakalı hususlar kırâat ulemâsının, hüküm verme ise fıkıh ulemâsının uhdesinde kalmıştır.⁵⁴ Lahnin namazı bozması ya da bozmaması meselesine ise hem kırâat hem de fıkıh ulemâsı eğilmiş; kırâat ulemâsı harflerin mahreç ve sıfatlarını öne çıkararak, fıkıh ulemâsı ise mananın bozulup bozulmayacağını öne çıkararak hüküm vermişlerdir.⁵⁵

Lügat alanında, hicri II. yüzyılın ortalarından itibaren "lahnü'l-âmm/اللعن العام", "mâ telhanü fihi'l-âmm/ما تلحن فيه العام", "lahnü'l-avâm/اللعن العوام" ve "lahnü'l-havâs/اللعن الخواص" gibi isimler altında, yazılı ve sözlü dil hatalarına dair birçok eser kaleme alınmışken⁵⁶ kırâat alanında bu kelime, İbn Mücâhid tarafından celî ve hafî şeklinde iki kısma ayrılmış,⁵⁷ sonraki dönemlerde lahn bahsinin mevzu edildiği hemen her eserde bu ayırım muhafaza edilmiştir. Tezimize konu olan sıfât-ı lâzime kavramı da "açıktan yapılan yanlış" manasına gelen lahn-i celî tarifi içerisinde kendine yer bulmaktadır.

İbn Mücâhid'e göre lahn-i celî, "idğamın değiştirilmesi sebebiyle meydana gelen hata" demektir.⁵⁸ Yani idğam olan yerde idğam yapmamak ve idğam olmayan yerde idğam yap-

⁵³ Çetin, "Lahn", *DİA*, XXVII, s. 55.

⁵⁴ Yaşar Kurt, "Fâtiha Sûresi ve Kırâatı", *EKEV Akademi Dergisi*, 9/24, 2005, s. 159.

⁵⁵ Yaşar Kurt, "Fâtiha Sûresi ve Tecvidi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, 2006, s. 94.

⁵⁶ Çetin, "Lahn", *DİA*, XXVII, s. 55.

⁵⁷ Hamed, *Ebhâs fî İlmî't-Tecvîd*, s. 172.

⁵⁸ Hamed, *Ebhâs fî İlmî't-Tecvîd*, s. 82.

mak, lahn-i celî kavramı içerisinde ele alınır. Ancak daha sonra gelen ulemâ bu tarifi genişleterek; sıfât-ı lâzime, harf, hareke, sükûn ve medlerin yanlış uygulanması sonucu ortaya çıkan hataları lahn-i celî kapsamına dâhil etmişlerdir.⁵⁹ Ulemâyâ göre lahn-i celî; harf, hareke, sükûn ve medlerde kendini daha fazla belli etmektedir. Misallerle izah etmeye çalışacak olursak; “harf”te; “الَصِّرَاطُ” yerine “الَصِّرَادُ” okuyarak bir harfi başka bir harfle değiştirmek, “دَرَجَةٌ” yerine “دَرِجَةٌ” okuyarak kelimeye başka bir harf ilâve etmek, “الْتَهَارُ” yerine “الْتَارُ” okuyarak harfi yok etmek; “hareke”de; “أَنَّ اللَّهَ بَرِيٌّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ” yerine “أَنَّ اللَّهَ الْفَلْقِيَّ” yerine “الْفَلْقِيَّ” okuyarak harfin harekesini başka bir harekeyle değiştirmek ya da “الْفَلْقِيَّ” yerine “الْفَلْقِيَّ” okuyarak harekeli harfi sâkin kılmak; “sükûn”da; “رِحْلَةٌ” yerine “رِحْلَةٌ” okuyarak sâkin bir harfe hareke vermek; “med”de; “يَا أَيُّهَا” yerine “يَايَهُ” okuyarak medd-i tabîleri terketmek şeklinde yapılan hatalar, lahn-i celînin en fazla ortaya çıktığı yerler olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

Lahn-i celînin hükmü hakkında, haram ve tahrîmen mekruh⁶¹ şeklinde iki ayrı görüş mevcuttur. Haram olduğu görüşünü iddia edenler için, yapana şiddetli bir azabın olacağı şek-

⁵⁹ Yaşar Kurt, “Kırâat ve İmâmet”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4, 2005, s. 145.

⁶⁰ Muhammed b. Ebî Bekr el-Maraşî (Saçaklızâde), “Cühdü'l-Mukill”, *Câmi'ü'l-Mütün fî Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, s. 265; Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 29; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, y.y., 1915, s. 7; Eskicizâde, “Terceme-i Dürri-i Yetîm”, s. 21; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 35; Fikri Aksoy, *Kur'ân'ı Okuma Âdâbı*, İstanbul: Din Kültürü Neşriyatı, 1970, s. 65; Çetin, “Lahn”, *DİA*, XXVII, ss. 55-56; Kurt, “Kırâat ve İmâmet”, s. 145.

⁶¹ “Hz. Allah'ın zannî bir delille, cebren terkini istediği şeydir.” Şürünbülâli, *Nûru'l-İzâh*, s. 8.

linde ihtarlar vardır.⁶² Ancak bilerek işlenmesi⁶³ kaydının getirilmesinin daha uygun olacağı kanaatındayız. Çünkü sıfat-ı lâzimelerin içeriğinin ve adedinin tartışma konusu olduğu, hatta sıfatların harflerinde bile mutabakatın olmadığı bir ortamda haram ya da tahrîmen mekruh diyerek hüküm vermek oldukça ağır olsa gerek. Ayrıca bu yükün altından kalkabilecek kişi sayısının da oldukça az olduğunu düşünmekteyiz.

Mana bozulsun ya da bozulmasın, sakınmanın farz-ı ayn olduğu⁶⁴ lahn-i celînin, “açıktan yapılan yanlış” manasına gelmesi, hatanın kimler tarafından fark edilebilecek açıklıkta olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu hususta hiç kimse avam tabakasına pay biçmemiş, aksine ancak ilim ehlinin bu hataları anlayabileceğini beyan etmişlerdir. Lahni celî, harflerin kimyasıyla alakalı olduğu için, bunu anlayabilecek ilim ehli de harflerle bir şekilde meşgul olan; kırâat, lügat, sarf (morfoloji), nahiv (sentaks) ve diğer Arabî ilimlerin ehli olan kimselerdir.⁶⁵

Lahn-i celînin namazı bozup-bozmayacağı hususuna, lahnin bilerek ya da bilmeden yapılması etki etmektedir. Lahni celî bilerek yapılır ve yapılan yanlış manayı değiştirirse namaz bozulur.⁶⁶ Eğer bilmeden yapılırsa, bu mesele üç kısma ayrılmaktadır:

Birincisi irâbda (kelimenin son harfi) yapılan hatadır. Buna tahfîfi şeddeyle, şeddeyi tahfîfle, kasrı med ederek, meddi kas-

⁶² Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 266; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 8; Aksoy, *Kur'ân'ı Okuma Âdâbı*, s. 65; Hamdi Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvîdi*, Samsun: Kayihan Yayınları, 2005, s. 42; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvîd*, s. 85.

⁶³ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 35.

⁶⁴ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 8; Kurt, “Fâtiha Sûresi ve Tecvîdi”, s. 88; Çetin, “Lahn”, *DİA*, XXVII, ss. 55-56.

⁶⁵ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 265; Hamed, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, s. 173; Kurt, “Kırâat ve İmâmet”, s. 145; Çetin, “Lahn”, *DİA*, XXVII, ss. 55-56.

⁶⁶ Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufasssal İlmihal*, s. 281.

rederek, idğam olmayanı idğamlı, idğamı idğamsız okumayı da dâhil edebiliriz. Yapılan bu yanlışlarda mânâ değişmedikçe namaz bozulmaz. “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ” 67 âyetini “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ” 68 âyetini “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ” 68 âyetini “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ” şeklinde okumak, mânânın bozulması sebebiyle İmâm Azam Ebû Hanife ve İmâm Muhammed’e (ö. 189/805) göre namazı bozar, İmâm Ebû Yusuf’a (ö. 182/798) göre bozmaz. Fetva da buna göredir. İmâm Ebû Yusuf’a göre, insanların birçoğu yapılmış olan yanlış anlamayacakları için onları zora sokmaya gerek yoktur.⁶⁹

İkincisi vakıf ve ibtidada olan hatadır.⁷⁰ Durulması gereken yerde geçmek ya da geçilmesi gereken yerde durmak mânâyı değiştirirse de değiştirmese de namazı bozmaz.

Üçüncüsü ise mevcut harfi başka bir harfle değiştirmek şeklinde yapılan hatadır. Bu kelime, “طَحَاهَا” yerine “دَحَاهَا” okumak gibi, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı bir yerinde bulunup mânâyı değiştirmezse namazı bozmaz. Eğer “فَوَامِينَ” yerinde “فَيَامِينَ” okumak gibi, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı bir yerinde bulunmayıp mânâyı değiştirmezse, İmâm-ı A’zam Ebû Hanife ve İmâm-ı Muhammed’e göre namazı bozmaz, İmam-ı Ebû Yusuf’a göre ise mânâyı bakılmaz, Kur’ân-ı Kerîm’de bulunmadığı için namazı bozduğuna hükmedilir. Eğer “صَامِدُونَ” yerinde “حَامِدُونَ” okumak gibi, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı bir yerinde bulunup mânâyı değiştirirse, İmâm-ı A’zam Ebû Hanife ve İmâm-ı

⁶⁷ Bakara 2/124.

⁶⁸ Fâtır 35/28.

⁶⁹ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid (İbn Hümâm), *Şerhu Fethu’l-Kadîr*, c.I, Beyrut: Daru’l-Fikr, tsz., ss. 281-283; Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufassal İl-mihal*, s. 281.

⁷⁰ “Kırâat esnasında sesi nefes ile beraber bir süre kesip, devamındaki kelimedden ya da üzerine durulan kelimedden devam etmek” demektir. Detay için bkz., Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, Muhsin Haşim Derviş (thk.), Amman: Dâru’l-Menâhic, 2001, s. 29.

Muhammed'e göre namazı bozar, İmam-ı Ebû Yûsuf'a göre ise mânâyâ bakılmaz, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunduğu için namazı bozmadığına hükmedilir.⁷¹ Hemmâmî (ö. 861/1457) *Buğyetü'l-Vü'ât* isimli eserinde, yakın harflerin birbirleri yerinde kullanılmasının namazı bozması meselesinde ana kuralın, harflerin birbirine karışmasının meşakkatli/meşakkatsiz olması şartına bağlamıştır. Eğer harfler, "الْصَّاحَاتِ" yerine "الطَّاهَاتِ" okumak gibi birbirine meşakkat vermeden karışiyorsa namaz bozulur. Sâd (ص) yerine sîn (س), tâ (ط) yerine tâ (ت), zâ (ظ) yerine dâd (ض) okumak gibi meşakkat vererek karışırsa namazı bozamaz.⁷²

Lahnin ikinci kısmı ise lahn-i hafîdir. Hafî, lügatte "gizlenip saklanmak"⁷³ demektir. Kırâat ıstılahında ise "harflerin sıfât-ı ârizalarında meydana gelen hata"⁷⁴ manasına gelir. Lahn-i hafî, yalnızca kırâatle meşgul olanların anlayabileceği hata olmakla birlikte; ihfâ, iklâb, izhâr, idğâm gibi tecvid kâidelerini terk etmek, bunları yanlış yerde yapmak, vâcip medleri eksik, tabîi medleri fazla uzatmak, lâm (ل) ve râ (ر) harflerini kendi mahallerinin dışında kalın ya da ince okumak, râ (ر) harfinde tekrîr yapmak, mîm (م) ve nûn (ن) harflerindeki ğunneyi eksik veya fazla yapmak gibi harfin yapısını ve mânâsını değiştirmeyen hatalardır.⁷⁵

Lahn-i hafînin hükmü hakkında farklı görüşler vardır.

⁷¹ İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c.I, ss. 281-283; Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihal*, s. 281.

⁷² Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 302.

⁷³ Cevherî, *es-Sihâh Tâci'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, c. VI, s. 2329; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 282; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 256; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 428.

⁷⁴ Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 265; Çetin, "Lahn", *DİA*, XXVII, ss. 55-56.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd", s. 161; Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 265; Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", s. 29; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 36; Hamed, *Ebhâs fi İlmî't-Tecvîd*, s. 173, 181; Muhammed Ahmed Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmî't-Tecvîd*, Medinetü'l-Münevver: Dâru'l-İslâm, 2003, s. 10; Çetin, "Lahn", *DİA*, XXVII, ss. 55-56.

Bir kısım ulemâ, bu lahnin haram olduğuna ve işleyenin günahkâr olacağına,⁷⁶ bir kısmı da mekruh olduğuna ve bu bu lahni yapmayacak kadar tecvîd bilmenin vacip olduğuna hükmetmektedirler.⁷⁷ Bir kısmı ise lahn-i hafiyi iki kısma ayırmakta, birinci kısmının; ihfâ, izhâr, iklâb, med gibi herkesin anlayabileceği hatalar olması sebebiyle tahrîmen mekruh hükmünde, ikinci kısmının ise harfin sıfatını göstermemek şeklinde ortaya çıkan ve yalnızca kırâatta mâhir kimselerin anlayabileceği hata olması sebebiyle hükmünün tenzihen mekruh⁷⁸ olduğunu belirtmektedirler.⁷⁹

1.5. Sıfât-ı Lâzimenin Adedi

Sıfât-ı lâzimenin adedi hususunda kırâat kitaplarında çok farklı görüşler vardır. Bu adedi; on altı,⁸⁰ on sekiz,⁸¹ on dokuz,⁸² yirmi,⁸³ yirmi iki,⁸⁴ yirmi dört,⁸⁵ yirmi beş,⁸⁶ otuz dört,⁸⁷ kırk

⁷⁶ Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 10; Aksoy, *Kur'ân'ı Okuma Âdâbi*, s. 65.

⁷⁷ Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 10; Çetin, "Lahn", *DÎA*, XXVII, ss. 55-56.

⁷⁸ "Hz. Allah'ın, zorlamadan terkini istediği şeydir." Şürûnbülâfi, *Nâru'l-Îzâh*, s. 8.

⁷⁹ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, ss. 8-9; Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", s. 29; Eskicizâde, "Terceme-i Dürr-i Yetim", s. 22; Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 48.

⁸⁰ Detay için bkz., Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh b. Halef er-Ruaynî eş-Şâtîbî, *Hirzül'l-Emânî ve Vehû't-Tehânî fi'l-Kırâati's-Seb'*, Muhammed Temîm ez-Zü'bî (thk.), Dimeşk: Matbaatü'l-Çavsânî, 2010, ss. 92-93.

⁸¹ Detay için bkz., Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", ss. 461-465.

⁸² Detay için bkz., Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", ss. 284-297.

⁸³ Detay için bkz., Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvîd*, ss. 44-53.

⁸⁴ Detay için bkz., Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 7.

⁸⁵ Detay için bkz., Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, ss. 77-114.

⁸⁶ Detay için bkz., Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, "Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsîtâne Yayınları, tsz., ss. 15-19; Mehmed b. Hasan Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî li Mağnîsî", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsîtâne Yayınları, tsz., ss. 109-135.

⁸⁷ Detay için bkz., Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi'l-Tilâve*, Ahmed Hasan Ferhat (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 1996, ss. 115-142; İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", ss.

dört, hatta daha fazlasına çıkarılarak olmakla birlikte,⁸⁸ İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* isimli eserinde bu adedin on yedi olduğunu beyan etmesi sebebiyle –her ne kadar yine kendisinin yazmış olduğu *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* isimli eserinde otuz dört tanesine yer vermişse de⁸⁹ bu tarihten sonra yazılmış olan birçok tecvîd ve kırâat kitaplarında, bu esere atıf yapılarak on yedi sayısı muhafaza edilmiştir.⁹⁰

1.6. Sıfatlar

Bu bölümde sıfatları, “Kur’ân-ı Kerîm okuyuşuna etki eden-etmeyen sıfatlar” ve her birerini de “zıddı olan-olmayan sıfatlar” şeklinde kategorize edeceğiz:

1.6.1. Kur’ân-ı Kerîm Okuyuşuna Etki Eden Sıfatlar

1.6.1.1. Birbirinin Zıddı Olan Sıfatlar

1.6.1.1.1. Cehr/الجهر

Lügatte “açıkta olan, örtülmemiş olan şey, ortaya çıkarmak, söz söylerken sesi yükseltmek”⁹¹ gibi manalara gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise “okunduğunda hem kendisi kuvvetli olduğu için hem de mahrecinden çıkarken kendisine kuvvet-

173-180.

⁸⁸ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Usame Atâyâ (thk.), Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2012, s. 97.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu iki eser kapsamında farklı sıfat-ı lâzime anlayışı gerekçeleri için bkz. Ali Çiftçi, “İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endüslü İlk Tecvid Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa 01-04 Kasım 2018, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, ss. 238-239.

⁹⁰ Veliyyüddîn Muhammed b. Abdillâh Tebrîzî, “Tevcîd-i Edâiyye”, *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., ss. 39-42.

⁹¹ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, c. II, s. 618; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, s. 44; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IV, s. 149; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, s. 147.

le dayanıldığı için nefesin akmadığı harf”,⁹² diğer bir tarifile; “mahrecine kuvvetle dayanılması sebebiyle harfi seslendirmenin kuvvetli olması”⁹³ demektir. Ancak nefesin akmaması, hiç akmayacağı demek değildir. Hems kadar olmasa da nefes azıcık hatta üçte ikisi nispetinde akar.⁹⁴

Bazı eserlerde, harfin hareke ile okunması kaydı,⁹⁵ bazı eserlerde de sükûn ile okunması kaydı getirilmiş olmasına rağmen,⁹⁶ muteber eserlerin birçoğunda harekeli ya da sâkin kaydı getirilmemiştir. Bazı eserlerde ise sıfatın kendisini, harf harekeli olduğunda daha fazla ortaya çıkardığı belirtilmiştir.⁹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in temsîlî okunmasıyla alakalı olarak; “وَجَاءَ” misalinde olduğu gibi, yanyana gelen iki kelimedenden ilkinin son harfi harekeli, ikincisinin ilk harfi cehr sıfatına sahip sâkin harf olursa, kelimeleri birbirinden ayırmak ve manaya derinlik katmak amacıyla sâkin olan harfte ses vurgusu yapılır.⁹⁸ Bu âyetin kırâati esnasında “و” ile “جَاءَ” arası, vâv (و)

⁹² Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitâb*, Abdüsselam Muhammed Harun (thk.), c. IV, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988, s. 434; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid”, s. 173; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 284; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 98; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 84; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 22.

⁹³ Salah Salih Seyf, *el-Akdü'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvid*, Amman: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987, s. 68.

⁹⁴ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 285, 287; Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 7; Celaleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, Ankara: y.y., 1982, s. 39.

⁹⁵ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 8; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 15; Tebrîzî, “Tevvîd-i Edâiyye”, s. 39; Eskicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetîm”, s. 7; Esad Efendi, “el-Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvid”, s. 6; Tuğral, *Anahatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, s. 8; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvid*, s. 73; Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 48; Demirhan Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvidi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, s. 49.

⁹⁶ Ali Rıza Sağman, *Suallı ve Cevaplı Sağman Tecvidi*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1965, s. 14.

⁹⁷ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 284.

⁹⁸ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 2008, s. 469.

harfinin aslî kelime içerisinde olmaması sebebiyle vurgu ile ayrılır, daha sonra hemzenin (ء) akabinde cezimli lâm (ل) harfi üzerinde de vurgu yapılarak “جاء” ile “المُعَدِّرُونَ” kelimelerinin arası ayrılır.

Bu sıfatın harfleri, “ظَلُّ قَوِّ رَيْضٍ إِذْ غَزَا جُنْدًا مُطِيعٌ”,⁹⁹ diğer bir ifade ile “عَظْمٌ وَزُنُّ قَارِيٍّ ذِي غَضٍّ جَدِّ طَلَبٍ”¹⁰⁰ ibarelerinde yer alan şu on sekiz harftir:

“أ، ب، ج، د، ذ، ر، ز، ض، ط، ظ، ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي”

Sifât-ı kaviyyeden olan cehr sıfatının harfleri arasında da kuvvetlilik yönünden bir sıralama mevcuttur. En kuvvetlisi tâ (ط) harfidir.¹⁰¹

Bu sıfatın zıddı, hems sıfatıdır.¹⁰²

1.6.1.1.2. Hems/الهمس

Lügatte “sesi gizli çıkarmak, zayıf ve gizli bir his, yemeği sâkince yemek”¹⁰³ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harflerin mahreçlerinden çıkmaları esnasında, mahreçte aralık kalması ve mahrece fazla dayanılmaması sebebiyle harf telaffuz edilirken nefesin akmasına”¹⁰⁴ denir. Nefes, göğüsten

⁹⁹ Alican Dağdeviren, “Kur’ân Kiraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, *SÜİFD.* 17/2008, s. 67.

¹⁰⁰ Tarhûnî, “Uddetü’l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî’l-Bârî”, s. 462.

¹⁰¹ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 173; Husarî, *Ahkâmü Kirâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 84; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 22.

¹⁰² Ma’bed, *el-Mûlahasû’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 76.

¹⁰³ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, c. II, Riyad: Mektebetü Nezarû Mustafa el-Bâz, tsz., s. 710; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. VI, s. 250; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 463; İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 173.

¹⁰⁴ Ali b. Gânim el-Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi’d-Dâd”, Muhammed Cabbâr el-Müaybid (thk.), Bağdat: *Mecelle el-Mevedded*, c. 18, 1989/2, s. 121; Ali el-Kârî, *el-Minahû’l-Fikriyye fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 98; Abdülaziz el-Ağtaşî, “Tuhfetü’l-İhvân”, *Resâil fi İlmi’t-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 5; Hamza Hüdayî, “Tevvîd-i Hamza Efendi”, *Resâil fi İlmi’t-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 3; Nihat Temel, *Kirâat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1997, s. 60.

itmeksizin kendiliğinden gelmelidir. Bu sıfatın icrasında nefesin üzerine, nefh¹⁰⁵ sıfatının harfleri gibi bastırılmaz.¹⁰⁶

Bazı eserlerde, “harfin hareke ile okunması” kaydı,¹⁰⁷ bazı eserlerde de “sükûn ile okunması” kaydı getirilmiş olmasına rağmen¹⁰⁸ muteber eserlerin birçoğunda harekeli ya da sâkin kaydı getirilmemiştir.

Bu sıfatın harfleri, “فَحْتَهُ شَخْصٌ سَكَتٌ”,¹⁰⁹ diğer bir ifade ile “سَت، ث، ح، خ،”¹¹⁰ ibaresinde yer alan şu on harftir: “س، ش، ص، ف، ك، ه

Hems sıfatı, sıfât-ı za’îfedendir. Harfleri arasında da zayıflık yönünden bir sıralama mevcuttur.¹¹¹ Sâd (ص) ve hâ (خ), hems harfleri içerisinde en kuvvetli olanlardır. Çünkü sâd (ص) harfinde kuvvetli sıfatlardan itbâk, safîr ve isti’lâ; hâ (خ) harfinde ise isti’lâ vardır.¹¹² Kâf (ك) ve tâ (ت) harfleri, kuvvet yönünden bu iki harften sonra, diğer harflerden önce gelir. En zayıfı ise hâ (ه) harfidir.¹¹³

Cehr ile hems sıfatının farkı şudur: “Ağız boşluğundan çıkan gizli hava”¹¹⁴ diye tarif edilen nefes, hems harfleri, “كَكَكْ، هَهَهَه” şeklinde okunduğunda bariz bir şekilde duyulur. cehr harflerinde ise zorlayarak da okunsa nefes çıkarılmaz.¹¹⁵

¹⁰⁵ Bu sığata ait bilgiler, ilerleyen bölümlerde gelecektir.

¹⁰⁶ İbn Cinnî, *Sırru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 63.

¹⁰⁷ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 8; Tebrîzî, “Tevvîd-i Edâiyye”, s. 39; Tuğral, *Anahat-larıyla Kur’ân Tecvidi*, s. 8; Uygun, *Uygulamalı Kur’ân Tecvidi*, s. 49.

¹⁰⁸ Sağman, *Suallî ve Cevablî Sağman Tecvidi*, s. 14.

¹⁰⁹ Dağdeviren, “Kur’ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 67.

¹¹⁰ İbn Cinnî, *Sırru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 63.

¹¹¹ Ali el-Kârî, *el-Minahu’l-Fikriyye fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 111.

¹¹² İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmî’t-Tecvîd”, s. 173; Husarî, *Ahkâmü Kirâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 84.

¹¹³ Husarî, *Ahkâmü Kirâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 84; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvidi’l-Kur’ân*, s. 22.

¹¹⁴ Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6.

¹¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. VI, s. 251.

Kur'ân-ı Kerîm'in temsîlî okunmasıyla alakalı olarak; "وَيَا آدَمُ اسْكُنْ" misalinde olduğu gibi, yanyana gelen iki kelimedeki ilk harfin son harfi harekeli, ikincisinin ilk harfi hems sıfatına sahip sâkin harf olursa, zayıf olan hems harfinde vurgu şık olmayacağı için hemen peşindeki harfte ses vurgusu yapılır.¹¹⁶ Bu âyetin kırâati esnasında "و" ile "يَا" arası, vâv (و) harfinin aslî kelime içerisinde olmaması sebebiyle vurgu ile ayrılır, ikinci bir vurgu "وَيَا" ile "آدَمُ" kelimeleri ayrı olduklarından dolayı hemze (ء) üzerinde yapılır. Sîn (س) harfinin hems sıfatına sahip zayıf ve sâkin bir harf olması sebebiyle aslında bu harf üzerinde yapılması gereken vurgu da harekeli olan kâf (ك) harfinde icrâ edilir.

Bu sıfatın zıddı, cehr sıfatıdır.¹¹⁷

1.6.1.1.3. Şiddet/الشدة

Lügatte "sertlik, katılık ve mihnet"¹¹⁸ manalarına gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise "harf okunurken, mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle sesin haps olup, akmaması"¹¹⁹ demektir. Bu harflerin telaffuzu esnasında mahrecin sıkışması neticesinde ses kuvvetli çıktığı için bu adı almıştır.¹²⁰ Eserlerde, şiddet sıfatının yalnızca sâkin harfte meydana geldiği ifadeleri yer aldığı gibi,¹²¹ harekeli olduğunda da aynı sığata

¹¹⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 470.

¹¹⁷ Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 76.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 232; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 432; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, s. 378; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 494; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 125.

¹¹⁹ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 84; Ebû Abdurrahman Hamdân Bedr, *Avnü'l-Mecîd fi İlmi't-Tecvîd*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2000, s. 40; Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 76; Muhammed 'İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 45; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevcîd)*, Bursa: Emin Yayınları, 2010, s. 116.

¹²⁰ Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî li Mağnîsî", s. 111.

¹²¹ Karabâşî, *Karabâş Tecvidi*, s. 8; Esad Efendi, "el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd", s. 6; Eskicizâde, "Terceme-i Dürr-i Yetîm", s. 8; Tebrîzî, "Tevcîd-i Edâiyye", s.

sahip olmakla birlikte, sâkinde sıfatın daha belirgin olarak ortaya çıktığı ifadeleri de mevcuttur.¹²²

Şiddet sıfatı iki kısımdır: Birincisi şedîdetü'l-mechûre/الشديدة المجهورة denilen ve hem şiddet hem de cehr sıfatına sahip olan harflerdir. Şiddetten dolayı ses, cehrdan dolayı da nefes hapsedilir.¹²³ Harfleri, hemze (ء) ile beraber “قَطْبُ جَدِّ” harfleridir. Şiddetin bu kısmına ânî de denmektedir.¹²⁴ İkincisi şedîdetü'l-mehmûse/الشديدة المهموسة denilen ve hem şiddet hem de hems sıfatına sahip olan harflerdir. Şiddetten dolayı ses hapsedilir, hemsten dolayı nefes aktılır. Harfleri, kâf (ك) ve tâ (ت) harfleridir.¹²⁵ Şiddetin bu kısmına zemânî de denmektedir.¹²⁶

Sıfât-ı kaviyyeden olan bu sıfatın harfleri arasında kuvvetlilik yönünden sıralama mevcuttur. En kuvvetlisi tâ (ط) harfidir.¹²⁷

39; Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 16; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 22; Seyyid Ahmed Şevkî b. Şeyh Hüseyin el-Âlûsî, *Hilyetü't-Tenzîl Şerh-u Tuhfetü't-Tertîl fî Usûli't-Tecvîd*, Zeki Fehmi Ahmed Şevkî el-Âlûsî (thk.), Bağdad: Matbaatü'r-Reşâd, 1990, s. 46; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvîd*, s. 74; Tuğral, *Anahatlarıyla Kur'an Tecvîdi*, s. 9; Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, İstanbul: Huzur Yayınları, 2005, s. 226; Uygun, *Uygulamalı Kur'an Tecvîdi*, s. 49; Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s. 49.

¹²² Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hiccehâ*, Muhiddin Ramazan (thk.), c. I, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, s. 137; Dağdeviren, “Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 68; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 285; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 84.

¹²³ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 285; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 22; Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'an-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 38.

¹²⁴ Detaylı bilgi “Ânî” bölümünde izah edilecektir.

¹²⁵ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 286; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 24; Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'an-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 38.

¹²⁶ Detaylı bilgi “Zemânî” bölümünde izah edilecektir.

¹²⁷ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'an*, s. 23; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 86.

Bu sıfatın harfleri “أَجِدُ قَطٍ بَكَتٌ”,¹²⁸ “أَجِدُ قَطٍ بَكَتٌ”,¹²⁹ veya “أَجِدُكَ”¹³⁰ ibarelerinde yer alan şu sekiz harftir: “ك، ق، ط، د، ح، ت، ج، د، ط، ق، ك”

Kur’ân-ı Kerîm’in temsîlî okunmasıyla alakalı olarak; “أَوْ” misalinde olduğu gibi, yanyana gelen iki kelimedeki ilk harfin son harfi harekeli, ikincisinin ilk harfi şiddet sıfatına sahip sâkin harf olursa, ses ve nefes kesildiği bu harfte ses vurgusu tercih edilmeyip, bir sonraki harfte yapılır.¹³¹ Bu âyetin kırâati esnasında dâl (د) harfinin şiddet, cehr ve dolayısıyla kalkale sıfatına sahip bir harf olması ve hem sesin hem de nefesin akabileceği bir ortam bulamaması nedeniyle aslında bu harf üzerinde yapılması gereken vurgu, harekeli olan ‘ayn (ع) harfinde icrâ edilir.

Bu sıfatın zıddı, rihvet ve beyniyye sıfatlarıdır.¹³²

1.6.1.1.4. Rihvet/الرخوة

Lügatte “yumuşaklık ve esneklik”¹³³ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harf okunurken, mahrece dayanmanın zayıflığı sebebiyle sesin akması”¹³⁴ demektir. Bu sıfatın tarifine, “yumuşak okunma”¹³⁵ kaydı da getirilmiştir. Diğer bir

¹²⁸ Dağdeviren, “Kur’ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 68.

¹²⁹ Muhammed ‘İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi’t-Tecvîd*, s. 45.

¹³⁰ İbn Cinnî, *Sirru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 61.

¹³¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 470.

¹³² Ma’bed, *el-Mûlahhasu’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 76.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XIV, s. 314; Mecdüddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2005, s. 1287; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 342; Yesûî, *el-Müncid fi’l-Lüğa ve’l-A’lâm*, s. 254; Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 349; Saçaklızâde, “Cühdü’l-Mukill”, s. 285.

¹³⁴ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 173; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 23; Ma’bed, *el-Mûlahhasu’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 76.

¹³⁵ Husarî, *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 86; Muhammed ‘İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi’t-Tecvîd*, s. 45.

tarifle “harf okunurken sesin, tam bir nefes veya yarım nefes ile akması” demektir.¹³⁶

Bazı eserlerde, rihvet sıfatının yalnızca sâkin harfte meydana geldiği ifadeleri yer aldığı gibi,¹³⁷ sâkin ya da harekeli ayrımı yapılmaksızın sıfatın tanımını yapılan eserler de mevcuttur.¹³⁸

Bu sıfatın zıddı, şiddet ve beyniyye sıfatlarıdır.¹³⁹ Harfleri ise “حَسُّ حَظِّ شَصُّ هَزِّ وَصَعْتُ يَأْفُدُ”¹⁴⁰ ibaresinde yer alan şu on beş harftir: “ث، ح، خ، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ظ، غ، ف، و، ه، ي” Ancak bazı kaynaklar, vâv (و) ve yâ (ي) harflerini beyniyye sıfatından saymaktadırlar.¹⁴¹

Sifât-ı za’îfeden olan rihvetin en zayıf harfleri, kendilerinde diğer zayıf sıfatların toplandığı fâ (ف) ve hâ (ه) harfleridir.¹⁴² Bu sıfatın içerisinde sesin en fazla aktıldığı harf ise istitâle sıfatına sahip olan dâd (ض) harfidir.

Rahvet/الرَّخْوَةُ¹⁴³ veya rehâvet/الرَّخَاوَةُ¹⁴⁴ de denilen bu sıfat iki kısma ayrılmaktadır: Birinci kısmı, “rihvetü'l-mechûre/

¹³⁶ Mağnîsi, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsi”, s. 111; Seyyid Mustafa Niyazi'ye göre bir elif miktarı kadar aktılır. Detay için bkz., Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîn”, s. 25.

¹³⁷ Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali Ebû Muhammed el-Mâlikî, *Şerhu Kitâbi't-Teysîr li'd-Dânî fi'l-Kırâât*, Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, s. 182; Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 8; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 22; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 16; Tebrîzî, “Tevvîd-i Edâiyye”, s. 39; Eskicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetîm”, s. 8.

¹³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 434; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 61; Ali el-Kârî, *el-Minahul-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Cezeriyye*, s. 100; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 114; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 86.

¹³⁹ Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 76.

¹⁴⁰ Dağdeviren, “Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 69.

¹⁴¹ Esad Efendi, “el-Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd”, s. 6; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 117.

¹⁴² Kaysî, *el-Kesf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve İlelihâ ve Hiccehâ*, c. I, s. 137; Dağdeviren, “Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 64.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 314.

¹⁴⁴ Mağnîsi, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsi”, s. 111; Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîn”, s. 25; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdh fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 45.

”الرخوة المجهورة“ denilen ve hem rihvet hem de cehr sıfatına sahip olan harflerdir. Rihvetten dolayı ses akıtılır, cehrdan dolayı ise nefes hapsedilir.¹⁴⁵ Harfleri, “ظ، غ، و، ي” dir. İkinci kısmı, ”الرخوة المهموسة/المهموسة“ denilen ve hem rihvet hem de hems sıfatına sahip olan harflerdir. Rihvetten dolayı ses, hemsten dolayı ise nefes kâmilen, hatta sestem daha fazla akıtılır.¹⁴⁶ Harfleri, “ث، ح، خ، س، ش، ص، ف، هـ” dir.

1.6.1.1.5. Beyniyye/البينية

Lügatte “bir şeyin iki ucunun arası”¹⁴⁷ manasına gelir. Kırâat ıstılahında ise “sesin ne şiddet gibi tamamen hapsolması ne de rihvet gibi tamamen akması” demektir.¹⁴⁸

Tecvîd kitaplarının çoğunda müstakil bir sıfat sayılmayan¹⁴⁹ ve bir diğer ismi de mütevasıt/المتوسط olan beyniyye,¹⁵⁰ bazılarınca zayıf sıfat olarak,¹⁵¹ bazılarınca da kuvvetli ya da zayıf olmayan orta derece bir sıfat olarak kabul görmüştür.¹⁵²

Beyniyyenin harfleri “عَمْرُ نَلْ”¹⁵³ veya “بِنْ عُمْرُ”¹⁵⁴ ibarelerinde

¹⁴⁵ Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur’ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 39.

¹⁴⁶ Tebrîzî, “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 39.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. VII, s. 426.

¹⁴⁸ Saçaklızâde, “*Cühdü’l-Mukill*”, s. 285; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 22; Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 9; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “*Mizânü’l-Hurûf ve Şifâü’l-Ebdân*”, s. 16; Tebrîzî, “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 39; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 23.

¹⁴⁹ Muhammed ‘Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi’t-Tecvîd*, s. 45.

¹⁵⁰ Ali el-Kârî, *el-Minahü’l-Fikriyye fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 100; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, s. 117.

¹⁵¹ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fi İlm-i Tecvîdi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, Abdullah Muhammed Mahmud Ömer (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003, s. 62.

¹⁵² Husarî, *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 115; Muhammed ‘Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi’t-Tecvîd*, s. 9.

¹⁵³ Dağdeviren, “*Kur’ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler*”, s. 70.

¹⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mevsilî (Şu’le), *Şerh-u Şu’le ‘ale’Ş-Şâtibiyye*, Zekerîyya Umeyrât (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001, s. 400.

yer alan şu beş harftir: “ر، ع، ل، م، ن” Yukarıda da beyan ettiğimiz üzere, bazı kaynaklar vâv (و) ve yâ (ي) harflerini rihvet sıfatı içerisinde çıkarıp “لَمْ يَرَوْا عَنَّا”، “لَمْ يَرَوْا عَنَّا” ve “لَمْ يَرَوْا عَنَّا” ibarelerinden biri ile beyniyyeden saymaktadırlar.¹⁵⁵

Şiddet ve rihvet sıfatlarının zıddı olan ¹⁵⁶ bu sıfatın harflerini yarım elif miktarı akıtmak gerekir.¹⁵⁷ Ancak mîm (م) ve nûn (ن) harflerinde ğunne sıfatı da olduğu için, diğer harflere nazaran biraz daha fazla tutmak gerekir.¹⁵⁸

1.6.1.1.6. İsti'lâ/الإستعلاء

Lügatte “yükselmek, yükseltmek, büyülenmek, kazanmayı istemek”¹⁵⁹ manalarına gelir. Kırâat istilâhında ise “harflerini telaffuz ederken, dilin köküyle birlikte üst damağa yükselmesine” denir.¹⁶⁰

İsti'lâda dikkat edilmesi gereken husus, dil ortası ister yükselsin, ister yükselmesin, dil kökünün üst damağa yükselmesidir. Dil ortasından çıkan cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harflerinde yalnızca dil ortası, kâf (ك) harfinde ise dil köküne yakın yer ile beraber dil ortası üst damağa yükselip, dil kökü yükselmediği için bu harfler isti'lâdan sayılmazlar.¹⁶¹

¹⁵⁵ İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 61; Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *İbrâzû'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kurâti's-Seb'*, İbrahim Atûh Avad (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz., s. 752; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 233.

¹⁵⁶ Ma'bed, *el-Mûlâhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, s. 76.

¹⁵⁷ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîn”, s. 25.

¹⁵⁸ Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvid*, s. 74.

¹⁵⁹ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 35; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, s. 528; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 646; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. I, s. 217; Cüreysi, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecid*, s. 51.

¹⁶⁰ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289; Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 16; Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 9; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 119.

¹⁶¹ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 290.

Sifât-ı kaviyyeden olan isti'lânın¹⁶² en kuvvetli harfi, Cüreysî'ye (ö. 1322/1905) göre kâf (ك) harfidir.¹⁶³ Husarî (ö. 1401/1980) bu hususta Cüreysî'ye katılmamakta ve "Doğru olan tâ (ط) harfi en kuvvetli isti'lâ, kâf (ك) harfi ise en kuvvetli kalkaledir." şeklindeki fikrini dile getirmektedir.¹⁶⁴ Bu konuda Husarî'nin görüşünü savunanlar, kırâat ulemâsının ekserisini teşkil etmektedir.¹⁶⁵

İsti'lâ sıfatının kalınlığı beş kısımda kategorize edilebilir: Birinci kısım; "طائعين" misalinde olduğu gibi isti'lâ harfi meftûh (üstün harekeli), sonraki harf elif olursa meydana gelir. İkinci kısım; "صبر" misalinde olduğu gibi isti'lâ harfi meftûh olup, öncesi elif olmazsa meydana gelir. Üçüncü kısım; "خُلقت" misalinde olduğu gibi isti'lâ harfi madmûm (ötre harekeli) olursa meydana gelir. Dördüncü kısım; "ويضربون" misalinde olduğu gibi isti'lâ harfi sâkin olursa meydana gelir. Beşinci kısım ise "ظلا" misalinde olduğu gibi, isti'lâ harfi meksûr (esre harekeli) olursa meydana gelir.¹⁶⁶

İsti'lâ harfleri, "حُصَّ صَعَطِ قَطَّ"¹⁶⁷ ibaresinde yer alan şu yedi harftir: "ح، ص، ض، ط، ظ، غ، ق" Bu harflere ilaveten hâ (ح) ve 'ayn (ع) harflerini isti'lâ sıfatından kabul edenler de vardır.¹⁶⁸

Bu sıfatın zıddı, istifâle sıfatıdır.¹⁶⁹

¹⁶² Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezriyye*, s. 111.

¹⁶³ Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlm-i Tecvîdi'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, s. 51.

¹⁶⁴ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, s. 90.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 202; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", s. 466; Ma'bed, *el-Mülahasanu'l-Müfîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 77.

¹⁶⁶ Ma'bed, *el-Mülahasanu'l-Müfîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 86.

¹⁶⁷ Dağdeviren, "Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler", s. 70.

¹⁶⁸ Detay için bkz., Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 752.

¹⁶⁹ Ma'bed, *el-Mülahasanu'l-Müfîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 77.

1.6.1.1.7. İstifâle/الإستفالة

Lügatte “zayıflık ve yükseldikten sonra aşağı inmek”¹⁷⁰ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harflerini telaffuz ederken, dilin yukarı yükselmeyip, ağzın dibinde kalması”¹⁷¹ demektir.

Sifât-ı za‘îfeden kabul edilen¹⁷² ve istifâl/الاستفال,¹⁷³ inhifâd/الإنخفاض¹⁷⁴ ve müstekille/المستقلة¹⁷⁵ olarak da isimlendirilen bu sıfatın harfleri, “أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ يُجَهَّزُ بِذَا”¹⁷⁶ ibaresinde yer alan şu yirmi bir harftir: “أ، ب، ت، ث، ج، ح، د، ذ، ر، ز، س، ش، ع، ف، ك، ل، م، ن، و، ه، ي” Bunlar içerisinde yâ (ي) harfi, istifâle sıfatının en yoğun olarak hissedildiği harftir.¹⁷⁷ Ayrıca bu sıfatta özellikle dikkat edilmesi gereken iki harf, hâ (ح) ve ‘ayn (ع) harfleridir. Bu harfler, isti‘lâ olduklarına dair oldukça zayıf görüşler olmasına rağmen,¹⁷⁸ kaynakların çoğunda istifâle harfleri olarak ele alınmaktadır. Ancak, maalesef bugün birçok kârî, bu zayıf görüşü –bilerek ya da bilmeyerek- kabul ederek, harfleri isti‘lâ ile okumaktadırlar.

Bu sıfatın zıddı, isti‘lâ sıfatıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, c. V, s. 1794; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VII, s. 146; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 1189.

¹⁷¹ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 9; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 78; Ma‘bed, *el-Mülahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 77.

¹⁷² Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur‘ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 40.

¹⁷³ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, s. 90; Muhammed ‘İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 46.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VII, s. 146; Tuğral, *Anahatlarıyla Kur‘ân Tecvîdi*, s. 11; Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur‘ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 40.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 202.

¹⁷⁶ Dağdeviren, “Kur‘ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 72.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 202; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 290; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, s. 90.

¹⁷⁸ Detay için bkz., Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me‘ânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kırâati's-Seb‘*, s. 752.

¹⁷⁹ Ma‘bed, *el-Mülahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 76.

1.6.1.1.8. İtbâk/الإطباق

Lügatte “yapışmak, yapıştırmak, örtmek ve değiştirmek”¹⁸⁰ manalarına gelir. Kırâat istilahında ise “dil kökünün ve ortasının yukarı damağa yükselmesiyle birlikte, damağın dil ortası üzerine yapışması”¹⁸¹ demektir.

Sifât-ı kaviiyyeden¹⁸² olan bu sıfatın harfleri, “ص، ض، ط، ظ” harfleridir. Dâd (ض) harfinin intibâkı, dilin azı dişlerine yapışmasıyla, diğer harflerin intibâkı ise dilin üst damağa yapışmasıyla olur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, dili damağa tamamen yapıştırmamak, aksine azıcık yapıştırmaktır. Zaten tâ (ط) hariç, diğer harflerde dil tam olarak damağa kalktığında harfin okunması mümkün değildir.¹⁸³ Bu harflerin kuvvet sıralaması ise tâ (ط), sâd (ص), dâd (ض) ve zâ (ظ) şeklindedir.¹⁸⁴

İtbâk, isti’la sıfatı ile aynı anda olur, ancak bu sıfattan daha mübalağalıdır.¹⁸⁵ İsti’lâ sebebiyle dil kökü, itbâk sebebiyle de dil ortası üst damağa yükselir. Dolayısıyla, okunduğunda dil ortası üst damağa yapışan cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri itbâk harflerinden sayılamazlar.¹⁸⁶ Sibeveyhi bu sıfatın önemini, “...İtbâk olmazsa tâ (ط) harfi dâl (د) harfine, sâd (ص) harfi

¹⁸⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur’ân*, c. II, s. 393; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 48; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, s. 460; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 570; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 290.

¹⁸¹ Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 121; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 81.

¹⁸² Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 298; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111.

¹⁸³ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 290.

¹⁸⁴ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kurân ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 37; Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 49; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 175; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur’âni'l-Kerîm*, s. 93.

¹⁸⁵ Uygun, *Uygulamalı Kur’ân Tecvidi*, s. 50.

¹⁸⁶ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur’âni'l-Kerîm*, s. 94.

sîn (س) harfine, zâ (ظ) harfi de zâl (ذ) harfine dönüşür, dâd (ض) harfinin ise dönüşeceği bir harf olmadığı için kelimadan çıkması gerekir” şeklinde ifade etmektedir.¹⁸⁷

İntibâk/الانطباق da denilen bu sıfatın zıddı, infitâh sıfatıdır.¹⁸⁸

1.6.1.1.9. İnfitâh/الإنفتاح

Lügatte “açmak, açılmak ve genişlik”¹⁸⁹ manalarına gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise “dil ile üst damağın birbirinden ayrılıp, aralarından rüzgâr geçecek kadar aralanması”¹⁹⁰ demektir. Bu sıfatta dikkat edilmesi gereken şey, dil ortasının damaktan ayrılmasıdır. Dil kökünün, karşısındaki damaktan ayrılıp-ayrılmaması mühim değildir. Çünkü infitâh harfi olan hâ (خ), ğayn (غ) ve kâf (ق) harfleri, aynı zamanda isti'lâ harfleri de oldukları için, dil kökü üst damağa kalkar, ancak dil ortası ile damak arası açıktır. Saçaklızâde bu sıfatı tarif ederken, “dil kökü ister üst damağa kalksın, ister kalkmasın, dil ortası ile üst damağın ayrılmasıdır.” ifadesini kullanmaktadır.¹⁹¹

Sifât-ı za'îfeden olan infitâh sıfatının harfleri, “مَنْ أَحَدًا وَجَدَ سَعَةً”¹⁹² ibaresinde yer alan şu yirmi dört harftir: “أ، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، ي

Bu sıfatın zıddı, itbâk sıfatıdır.¹⁹³

¹⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 435; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 61; Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 50.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203; Âlûsî, *Hilyetü't-Tenzîl Şerh-u Tuhfetü't-Tertîl fi Usûli't-Tecvîd*, s. 47.

¹⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. II, s. 536; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 77; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 75.

¹⁹⁰ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 9; Tebrîzî, “Tecvîd-i Edâiyye”, s. 40; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 23; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 94.

¹⁹¹ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 291.

¹⁹² Dağdeviren, “Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 73.

¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203.

1.6.1.1.10. Tefhîm/التفخيم

Lügatte “yüceltmek, saygı göstermek ve semiz olmak”¹⁹⁴ manalarına gelir. Kırâat istilâhında ise “dil kökünün üst damağa kalkması sebebiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağız içinin ses ile dolması”¹⁹⁵ demektir.

Tecsîm/التجسيم, tesmîn/التسمين ve tağlîz/التغليظ (daha çok lâm/ل için) diye de isimlendirilen¹⁹⁶ bu sıfatın harfleri fetha (üstün) harekeli olduğunda çene açılarak, kesre (esre) harekeli olduğunda çene normal pozisyonunda, damme (ötre) harekeli olduğunda da dudaklar ileriye doğru uzatılarak okunmalıdır.

Tefhim sıfatının harfleri dört kısma ayrılmaktadır: Birinci kısım İsti'lâ harfleri olan “خ، ص، ض، ط، ظ، غ، ق” harfleridir.¹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî bu harfleri itbâk sıfatıyla ifade ederek çerçeveyi daha da daraltmıştır.¹⁹⁸ Bu harfler içerisinde olan tâ (ط) harfi, isti'lâ sıfatı en fazla olan harf olması sebebiyle aynı zamanda da tefhîmi en yoğun olan harftir.¹⁹⁹

İkinci kısım “هُوَ اللهُ” ve “نُصِرَ اللهُ” misallerinde olduğu gibi Lafza-i Celâl'deki lâm (ل) harfinin mâ kablinin (önceki harf) meftûh (üstün harekeli) veya madmûm (ötre harekeli) olması durumunda²⁰⁰ ve Nâfi kırâatinin Verş rivâyetinde “الصَّلَاةُ” ve “الطَّلَاقُ” misallerinde olduğu gibi sâkin veya fetha harekeli sâd

¹⁹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 1144; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 154; Erkan, *el-Beyân Büyyük Arapça Türkçe Lügat*, c. II, s. 1773; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdî'l-Kur'ân*, s. 27.

¹⁹⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 131.

¹⁹⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 131.

¹⁹⁷ Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 122; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 291; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 110; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdî'l-Kur'ân*, s. 27; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 119.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tevvîd”, s. 177.

¹⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tevvîd”, s. 177; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 292.

²⁰⁰ Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdî'l-Kur'ân*, s. 27.

(ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden sonra gelen lââm (ل) harfinin meftûh olması durumunda meydana gelir.²⁰¹

Üçüncü kısım “الرَّحْمَنُ” ve “الرُّوحُ” misallerinde olduğu gibi râ (ر) harfinin meftûh veya madmûm olması durumunda; “وَالْحَزَّ” ve “بِالتَّنْدِرِ” misallerinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin ise meftûh veya madmûm olması durumunda; “مِرْصَادًا” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin meksûr (esre harekeli), sonrasının ise isti'lâ harflerinden birisi olması durumunda;²⁰² “بِالصَّبْرِ” ve “بِالصُّدُورِ” misallerinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin de sâkin, onun öncesinin meftûh veya madmûm olması durumunda; “ارْجِعِي” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, kendinden önceki harfin esresinin ârizî (sonradan) olması durumunda meydana gelir.²⁰³

Dördüncü kısım kalın harflerden birini uzatan ve harf-i med olan elif (ا) ve vâv (و) harfleridir.²⁰⁴ Bazı ulemâ “isti'lâ harflerini uzatan” kaydını getirmişse de²⁰⁵ kalın okunan lââm (ل) ve râ (ر) harfleri göz önünde bulundurulduğunda, doğru olanın “kalın okunan harfleri uzatan” kaydının olacağını düşünmekteyiz. Saçaklızâde, “harf-i med olan elifin (ا) ağız boşluğu harfi olması nedeniyle kendisinden önceki harfe tâbî olduğunu, harf-i med olan vâv (و) ve yânın (ي) ise harekeli de olabilmeleri sebebiyle her durumda terkîk olduklarını, ancak

²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd”, s. 177.

²⁰² Bu kelimeler Kurân-ı Kerîm'de beş yerdedir. 1. En'âm 6/7 “رُطَابٌ”; 2. Tevbe 9/107 “رِصَادًا”; 3. Tevbe 9/122 “رُفْقَةً”; 4. Nebe 78/21 “مِرْصَادًا”; 5. Fecr 89/14 “لِبِالْمِرْصَادِ”. Detay için bkz., Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 18.

²⁰³ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, ss. 13-14.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203; Hamed, *Ebhâs fî İlmî't-Tecvîd*, s. 181.; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvid*, s 79.

²⁰⁵ Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 27; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, s. 119.

belki vâv (و) harfinin de aynen elif (ا) gibi önceki harfe tâbî olabileceğini” söylemektedir.²⁰⁶

İlaveten, râ (ر) harfinin ince ve kalın okunmasının caiz olduğu üç yer daha vardır: Birincisi “رَبِّقِ”²⁰⁷ misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin meksûr, sonrasının ise kesre hareketli isti'lâ harflerinden birisinin olması durumunda meydana gelir.²⁰⁸ İkincisi “مِصْرَ” ve “قَطْرَ”²⁰⁹ misallerinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin sâkin isti'lâ harfi, onun öncesinin de meksûr olması durumunda meydana gelir.²¹⁰ Üçüncüsü ise vakıf hallerinde “فَاسِرٍ”²¹¹, “أَنَّ أَسْرٍ”²¹² ve “إِذَا يَسِرُ”²¹³ kelimeleridir ki, asıllarının “فَاسِرِي”, “أَنَّ أَسْرِي” ve “إِذَا يَسْرِي” olması sebebiyle râ (ر) harfinin esresine binaen ince (mukaddem/öncelikli vecih), mevcut halinde râ (ر) harfinin ve öncesinin sâkin olması, onun öncesinin ise meftûh olması sebebiyle kalın (muahhar/sonraki vecih) okunması caizdir.²¹⁴

Zıddı olan terkîk ile karıştırıldığında lahn-i hafî olarak değerlendirilen²¹⁵ tefhimin kalınlık seviyesi, İbnü'l-Cezerî'ye

²⁰⁶ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 291.

²⁰⁷ Şu'arâ 26/63. Bu kaide için Kurân-ı Kerîm'de yalnızca bu misal mevcuttur.

²⁰⁸ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 14; Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 18.

²⁰⁹ “مِصْرَ” kelimeleri Kur>ân-ı Kerîm>de; Yunus sûresinde 10/87 “بِحَصْرِ”, Yusuf sûresinde 12/21 “مِنْ مِصْرَ”, yine Yusuf sûresinde 12/99 “وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ”, Zuhuruf sûresinde 43/51 “مَلِكِ مِصْرَ” şeklinde gelmektedir. Bu kelimelerde mukaddem (öncelikli) vecih kalın, muahhar (sonraki) vecih ince okunması üzerinedir. “قَطْرَ” kelimesi ise Kur>ân-ı Kerîm>de bir yerde; Sebe sûresinde 34/12 “عَيْنِ الْقَطْرِ” şeklinde gelmektedir. Bu kelimedede ise mukaddem (öncelikli) vecih ince, muahhar (sonraki) vecih kalın okunması üzerinedir. Detay için bkz., Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 21.

²¹⁰ Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 20.

²¹¹ Hûd 11/81, Hicr 15/65, Dühân 44/23.

²¹² Tâhâ 20/77, Şu'arâ 26/52.

²¹³ Fecr 89/4.

²¹⁴ Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, ss. 21-27.

²¹⁵ Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, s. 181.

göre beş kısımda ele alınır: Birinci seviye tefhûm harfi meftûh (üstün harekeli), sonraki harf ise elif (ل) olduğunda meydana gelir. İkinci seviye tefhûm harfi meftûh olmakla birlikte, sonraki harf elif (ل) olmadığında meydana gelir. Üçüncü seviye tefhûm harfi madmûm (ötre harekeli) olduğunda meydana gelir. Dördüncü seviye tefhûm harfi sâkin (cezimli) olduğunda meydana gelir. Beşinci seviye ise tefhûm harfi meksûr (esre harekeli) olduğunda meydana gelir.²¹⁶

Yine tefhûmin kalınlık seviyesi, İbnü't-Tahhân el-Endelüsî'ye (ö. 560/1165) göre ise üç kısımda ele alınır: Birinci seviye tefhûm harfi meftûh olduğunda meydana gelir. İkinci seviye tefhûm harfi madmûm olduğunda meydana gelir. Üçüncü seviye ise tefhûm harfi meksûr olduğunda meydana gelir.²¹⁷ Ayrıca isti'lâ harfi olduğu halde itbâk harfi olmayan hâ (ح), ğayn (غ) ve kâf (ك) harfleri meksûr olur, ya da kesreden sonra sâkin olursa tefhûmin en alt derecesini oluştururlar.²¹⁸

1.6.1.1.11. **Terkîk/التريق**

Lügatte “incelik, bir kimseyi köle ve cariye yapmak ve güzel söz söylemek”²¹⁹ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “dilin kökünün üst çeneye kaldırmadan aşağıda tutulup, harfin sesiyle ağız içinin dolmaması ve neticede harfin incilmesi”²²⁰ demektir.

Sifât-ı za'îfeden olan²²¹ terkîkin harfleri fetha (üstün) ha-

²¹⁶ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 292; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 27.

²¹⁷ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 292.

²¹⁸ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimetil-Cezeriyye*, s. 131.

²¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 121; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 136.

²²⁰ Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 123; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 132.

²²¹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 132.

rekeli olduğunda çene az açılarak, kesre (esre) harekeli olduğunda çene normal pozisyonunda, damme (ötre) harekeli olduğunda da dudaklar ileriye doğru uzatılarak okunmalıdır.

Terkîk sıfatının harfleri dört kısma ayrılmaktadır: Birinci kısım; istifâle harfleri olan “ع، ش، س، ز، ر، ذ، د، ح، ج، ت، ث” harfleridir. İkinci kısım; “بِاللَّهِ” misalinde olduğu gibi Lafza-i Celâl’deki lâm (ل) harfinin öncesinin meksûr (esre harekeli) olması durumunda meydana gelir.²²² Üçüncü kısım; “بِالْبَيْتِ” misalinde olduğu gibi, râ (ر) harfinin meksûr olması; “وَأَسْتَغْفِرُ” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin ise meksûr olması; “بِصَيْرٍ” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin de sâkin, onun öncesinin ise meksûr olması; “خَيْرٍ” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinin sâkin, öncesinin ise lîn harfi²²³ olan yâ (ي) olması durumunda meydana gelir.²²⁴ Dördüncü kısım; ince harflerden birini uzatan ve med harfi olan elif (إ) ve vâv (و) harfleridir.²²⁵ Ancak elifin (إ) terkikinde dikkatli olmak gerekir, çünkü ifrada kaçıldığında taklîl²²⁶ olur.²²⁷ Harf-i med olan yâ (ي) harfi ise her durumda terkîktir.²²⁸

Ayrıca, Nâfi kırâatinin Verş rivâyetinin Ezrak (ö. 240/854) tarîkinde; “خَيْرٍ” misalinde olduğu gibi râ (ر) harfinden önce

²²² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, s. 120.

²²³ “Vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin cezimli, bir önceki harfin üstün harekeli olması” demektir. Detay için bkz., Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 8.

²²⁴ Ali el-Kârî, *el-Minahu’l-Fikriyye fî Şerhi’l-Mukâddimeti’l-Cezeriyye*, s. 153.

²²⁵ Saçaklızâde, “Cühdü’l-Mukill”, s. 291; Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, s. 120.

²²⁶ “Fethay kesreye ve elifi (إ) yâ (ي) harfine yaklaştırarak seslendirmek” demek olan taklîle; “imale-i suğra”, “beyne beyne” ve “beyne’l-lafzateyn” de denir. Detay için bkz., Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18.

²²⁷ Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6.

²²⁸ Saçaklızâde, “Cühdü’l-Mukill”, s. 291; Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6.

sâkin yâ (ي) harfi, “شَاعِرٌ” misalinde olduğu gibi kesre harekeli (“إِرْمٌ”²²⁹ kelimesi hariç) bir harf, “الشَّعْرُ” misalinde olduğu gibi kendinden önce, önceki harfi kesre olan sâkin harf olursa terkîk sıfatı icrâ edilir. Ancak son kâide, “إِبْرَاهِيمَ” gibi Arap lisânına sonradan dâhil olan kelimeleri ve hâ (خ) harfi hariç isti'lâ sıfatına sahip olan harfleri kapsamamaktadır. Buna göre, mesela Ezrak tarîkinde “الْحُرَّاجُهُمْ” gibi kelimelerde terkîk yapılırken, “أَصْرُهُمْ” gibi kelimelerde yapılmamaktadır.²³⁰

Bu sıfatın zıddı, tefhîm sıfatıdır.

1.6.1.1.12. Hafâ/الخفاء

Lügatte “gizlenmek, gizlemek ve örtmek”²³¹ manalarına gelir. Kırâat istilahunda ise “sesin gizli ve zayıf olması ve harfin lafızda gizlenmesi”²³² demektir. Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi'nin “harfini söylerken sesinin ve nefesinin gizli olmasıdır”²³³ diye nefesi de işin içine katarak yaptığı tarif, hems sıfatına sahip olduğundan dolayı nefesin açığa çıktığı hâ (ح) harfinin de bu sıfatın harfleri içerisinde olması sebebiyle tam bir tarif olmadığı kanaatini oluşturmaktadır.

Hafâ, zayıf sıfat olduğundan dolayı, özellikle hâ (ح) harfini okurken mahrece biraz daha yüklenerek sesi takviye etmek

²²⁹ Fecr 89/7.

²³⁰ Mevsilî, *Şerh-u Şu'le 'ale's-Şâtibiyye*, s. 126; Celaeddin es-Süyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye*, Endülüs: Müessesetü Kurtuba, 2004, ss. 142-144.

²³¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 1280; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 282; Mecmeu'l-Lügatî'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 256; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 428; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 471.

²³² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 127; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 30; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 134.

²³³ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18.

lazımdır.²³⁴ Hususiyle hâ (هـ), “جِبَاهُهُمْ”²³⁵ misalinde olduğu gibi tekrar eder, ya da “عَلَيْهِمْ”²³⁶ misalinde olduğu gibi yâ (ي) harfinden sonra gelirse, hâ (هـ) harfinin okunmama endişesinden dolayı üzerine birazcık basılarak okumalıdır.²³⁷

Zuhûr sıfatının zıddı olan hafânın harfleri; hurûf-u med olan vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا) ile hâ (هـ) harfleridir.²³⁸ Bazı ulemâ, hemze (ء) ve sâkin nûn (ن) harfinde de hafâ sıfatının olduğunu beyan etmişlerse de²³⁹ muteber eserlerin birçoğunda bu ifadelere yer verilmemiştir.

Ebû Şâme'ye (ö. 665/1267) göre bu sıfatın harflerinin gizlilik sıralaması; elif (ا), yâ (ي), vâv (و) ve hâ (هـ) şeklindedir.²⁴⁰ Hurûf-u meddin gizliliği, mahrecin genişliğinden dolayı, hâ (هـ) harfinin gizliliği ise geniş bir mahrece ve zayıf sıfatlar silsilesine sahip olması sebebiyledir.²⁴¹ Halil b. Ahmed, bu harfin hafâ sıfatına sahip olmasını “kendisinde ses olmayan gizli bir harf olması” sebebine bağlamaktadır.²⁴²

Ayrıca İbnü'l-Cezerî ve Husarî, elifin (ا) gizliliğini, Ebû Şâme'nin ifadesinden biraz farklı olarak “herhangi bir mahreci olmaması, asla harekelenmemesi, bir önceki harfin hare-

²³⁴ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296; Husarî, *Ahkâmü Kirâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 115.

²³⁵ Tevbe 9/35.

²³⁶ Fâtiha 1/7.

²³⁷ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 177; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 471; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 52.

²³⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 128.

²⁴⁰ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 471.

²⁴¹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 127; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296; Detay için bkz., Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 471.

²⁴² Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 17.

kesinin asla değişmemesi ve okurken dilin herhangi bir uzva değmemesi”²⁴³ olarak belirtmektedirler.

1.6.1.1.13. Zuhûr/الظهور

Lügatte “gizli olmayıp açığa çıkan”²⁴⁴ demektir. Kırâat ıstılahında ise “harfi telaffuz ederken ses ve nefesin ortaya çıkması”²⁴⁵ demek olmakla birlikte, Saçaklızâde’ye göre bu sıfata dair herhangi bir ıstılah gelmemiştir.²⁴⁶

Hafâ sıfatının zıddı olan bu sıfatın harfleri, hâ (هـ) hariç diğer harflerdir.²⁴⁷

1.6.1.1.14. Kalkale/القلقلة

Lügatte “bir yerde azıcık durmak, bir şeyi şiddetle hareket ettirmek, şiddetli çığlık”²⁴⁸ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin kımıldanması”,²⁴⁹ diğer bir ifade ile “üzerine vakfedildiğinde vurguya benzeyen bir sesin açığa çıkması”²⁵⁰ demektir.

Kalkale; cehr ve şiddet sıfatlarının bir araya gelmesi ile meydana gelmektedir. Cehr nefesin, şiddet ise sesin akmasına mani olduğu için, ilave bir ses olmaksızın bu sıfatın harflerini

²⁴³ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 177; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 112.

²⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IV, s. 523; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 1144; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 958.

²⁴⁵ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 134; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 30.

²⁴⁶ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296.

²⁴⁷ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 134; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 30.

²⁴⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. V, s. 26; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 567; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 178.

²⁴⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 83.

²⁵⁰ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 175.

seslendirmek mümkün değildir. Bu ilave ses, kalkale denilen vurgudur. Bu vurgu sebebiyle de kalkale en kuvvetli sıfattır.²⁵¹

Sözkonusu iki sıfat, yalnızca “أ، ب، ج، د، ط، ق” harflerinde biraraya gelir. Ancak ulemâ, hemze (ء) harfinde hem tağyîr (değişim), tebdîl (başka bir harfin yerine geçme) ve hazif (kelimeden düşme) gerçekleşebildiği için hem de kalkale yapıldığında öksürük ve istifrâ sesine benzer bir ses çıktığı için kalkale yapmayı çirkin ve hata olarak kabul etmişler ve cehr ile şiddet sıfatları olmasına rağmen bu harfi kalkale sıfatı içerisinde çıkarmışlardır.²⁵²

Bu durumda, kalkale sıfatının harfleri, “قُطِبُ جِدٍ”²⁵³ ibaresinde yer alan şu beş harftir: “أ، ب، ج، د، ط، ق” Bu harflerin, harekeli ya da sâkin halinde olduğu hususunda tam bir mutabakat yoktur. Eserlerin birçoğunda kalkalenin sâkin halde bulunduğu kaydı mevcutsa da²⁵⁴ bazı eserlerde sâkin ya da harekeli kaydı bulunmamaktadır.²⁵⁵ Husarî, sıfât-ı lâzimenin tarifini yaparken “...harfin sâkin ya da harekeli olması farketmeksi-

²⁵¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 198; Karakılıç, *Tecvid İlmî Kur’ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, ss. 41-42.

²⁵² Esad Efendi, “el-Virdü’l-Müfid fi Şerhi’t-Tecvid”, s. 7; Eskicizâde, “Terceme-i Dürri-i Yetîm”, s. 9; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 119; Saçaklızâde, “Cühdü’l-Mukill”, s. 289.

²⁵³ Uygun, *Uygulamalı Kur’ân Tecvidi*, s. 50.

²⁵⁴ İbn Cinnî, *Sirru Snâ’ati’l-İrâb*, c. I, s. 63; Ali el-Kârî, *el-Minahu’l-Fikriyye fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 106; Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvidi’l-Kîrâe ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, s. 124; Hafız Muhammed Nuri, “Sualli ve Cevaplı Tecvid”, *Resâil fi İlmî’t-Tecvid*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 18; Halid b. Abdullah b. Ebî Bekr el-Ezherî, *el-Havâşî’l-Ezheriyye fi Hall-i Elfâzi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, Muhammed Berekât (thk.), y.y., 2002, s. 46; Ağtaşî, “Tuhfetü’l-İhvân”, s. 6; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü’l-Hurûf ve Şifâü’l-Ebdân”, s. 17; Muhammed ‘İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi’t-Tecvid*, s. 48; Ma’bed, *el-Mûlahhasu’l-Müfid fi İlmî’t-Tecvid*, s. 80; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi’l-Kur’ân*, s. 24; Tarhûnî, “Uddetü’l-Kârî fi Tecvidi Kelâmi’l-Bârî”, s. 469.

²⁵⁵ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 10; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 118; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvid-i Reşâdiyye*, s. 23; Tebrîzî, “Tecvid-i Edâiyye”, s. 40; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, s. 83; Ünlü, *Kuran-ı Kerîm’in Tecvidi*, s. 51.

zin, sıfatın harften ayrılmaması” ifadelerini kullanmış, daha sonraki bölümlerde kalkalenin tarifini yaparken sâkin kaydını getirmiş, ancak iki ifadenin birbirini nakzettiğini kabul ederek, “kalkalenin tarifindeki ‘sâkin’ kaydına bakmak gerektiği”ni ifade etmiştir.²⁵⁶ Kalkalede aslolan, harekeli ya da sâkin farketmeksizin bu beş harfte sıfatın varlığıdır. Ancak sükûn halindeki kalkale, harekeli halinden daha çok belirgindir.²⁵⁷

Bu harfler içerisinde kalkalesi en kuvvetli olan harf, boğaza en yakın kalkale harfi olması ve isti'lâ sıfatının şiddetinden dolayı ses çıkmadan okunmaması sebebiyle kâf (ك) harfidir.²⁵⁸

Laklaka/اللقاققة²⁵⁹ ve müşrabe/المشربة²⁶⁰ de denilen kalkale sıfatının harflerine; Sîbeveyhi tâ (ت) harfini, Müberrid (ö. 285/900) ise kâf (ك) harfini dâhil etmiştir.²⁶¹ Saçaklızâde ise bu duruma şiddetle karşı çıkarak şöyle demektedir.

*...her ikisinin de aynı vasıflara sahip olması sebebiyle birini kabul eden diğerini de kabul etmesi gerekir. Şayet kabul etmiş olsalar bile bu harflerin hems yani mahrecine zayıf yapışan harfler olması, kalkalenin ise kuvvetli sıfatlar olan cehr ve şiddetin bir arada bulunmasıyla ortaya çıkan bir sıfat olması sebebiyle bu harfler asla kalkale özelliğine sahip olamazlar.*²⁶²

²⁵⁶ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 81, 98, 100.

²⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289; Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 56; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvid*, s. 49; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvid*, s. 76; Dağdeviren, “Kur'an Kiraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 69.

²⁵⁸ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid”, s. 175; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289.

²⁵⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. V, s. 26; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 124; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 106.

²⁶⁰ Ebû Amr Osman b. Saîd el-Endelüsî ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, Çânim Kaddûrî el-Hamed (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2000, s. 109.

²⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203.

²⁶² Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289; Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 56.

Kalkalenin seslendirilmesi hususunda ikisi yaygın, ikisi de yaygın olmayan dört farklı görüş beyan edilmiştir: Birincisi kalkale yapılan harfin sesi, mâ kablinin (bir önceki harf) harekesine bağlıdır. “قَبْلُ” misalinde olduğu gibi öncesi fetha (üstün) ise kalkale de fetha; “مَ يَلِدُ” misalinde olduğu gibi öncesi kesre (esre) ise kalkale de kesre; “يُيَصِرُونَ” misalinde olduğu gibi öncesi zamme (ötre) ise kalkale de zamme ile seslendirilir. Cumhurun görüşü de bu yöndedir.²⁶³ İkincisi öncesinin harekesi ne olursa olsun, kalkalenin sesi fetha harekesine yakındır.²⁶⁴ Bazı âlimler bu görüşe istinâden şu beyti söylerler: “وَقَلْقَلَةُ قَرِبَتْ إِلَى” وَقَلْقَلَةُ قَرِبَتْ إِلَى” Üçüncüsü kalkalenin sesi hiçbir harekeye benzememektedir. Dördüncüsü ise kalkalenin sesi mâ ba’dine (kendisinden sonra gelen harf) tâbidir.²⁶⁶

Kalkale sıfatı üç kısma ayrılmaktadır: Birincisi “kalkaletü'l-kübrâ/القلقلة الكبرى” denilen ve “بِالْحَقِّ” misalinde olduğu gibi şeddeli olan son harfte yapılan kalkaledir. İkincisi “kalkaletü'l-vüstâ/القلقلة الوسطى” denilen ve “خَلَقَ” misalinde olduğu gibi şeddesiz olan son harfte yapılan kalkaledir. Üçüncüsü “kalkaletü's-suğrâ/القلقلة الصغرى” denilen ve “يَدْخُلُونَ” misalinde olduğu gibi kelime ortasındaki sâkin harfte yapılan kalkaledir.²⁶⁷

Kalkalede yapılan yaygın yanlışlar olarak; kalkale harfini mübâlağa ile okumaktan, “لَقَدْ” yerine “لَقَدَّ” şeklinde hareke

²⁶³ Hafız Muhammed Salih, “Muhîtu't-Tecvîd”, s. 18; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî”, s. 470; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 102; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 25.

²⁶⁴ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî”, s. 470; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 102; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvîd*, s. 49.

²⁶⁵ “Kalkaleyi fethaya yaklaştır! Güzelleştirmek için öncesine bağlama!” demektir. Detay için bkz., Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 25.

²⁶⁶ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 102.

²⁶⁷ Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvîd*, s. 49; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 101.

vererek kırâattan, “كَسَبَ” yerine “كَسَبَ” şeklinde şeddeleyerek okumaktan, “لَمْ يَلِدْ” yerine “لَمْ يَلِدْ” şeklinde hemze (ء) sesi ile okumaktan, kalkale yapılan harfi haddinden fazla uzatmaktan ve kalkale harfi ile sonraki harf arasını keserek okumaktan özellikle sakınmak gerekir.²⁶⁸

Ayrıca, kalkale olmadığı halde “أَفْوَجًا” ve “جَعَلْنَا” gibi kelimelerde mevcut olan fâ (ف) ve lâm (ل) harflerinde bir sonraki harfe idğam olmaması için izharda aşırıya kaçarak kalkaleye benzeyen bir sesle okumaktan da kaçınmak gerekmektedir.²⁶⁹

1.6.1.1.15. Sükûn/السكون

Lügatte “hareketsizlik”²⁷⁰ manasına gelir. Kırâat istilâhında ise “harf mahrecinde sâkin olarak teleffuz edildiğinde bir hareketin veya sarsıntının yokluğu”²⁷¹ demektir.

İstikrâr/الاستقرار da denilen²⁷² bu sıfatın harfleri, kalkale sıfatının haricindeki yirmi üç harf olan “أ، ت، ث، ح، خ، ذ، ر، ز، س، ش،” “ص، ض، ظ، ع، غ، ف، ك، ل، م، ن، و، ه، ي” dir.²⁷³

Bu sıfatın zıddı kalkaledir.²⁷⁴

1.6.1.1.16. Âni/آني

Lügatte “zaman, belirsiz zaman, göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa zaman, vaktin yaklaşması”²⁷⁵ manalarına gelir.

²⁶⁸ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîn”, s. 26; Eymen Rüşdî Süveyd, *et-Tecvîdü'l-Musavver*, c. I, Dimeşk: Mektebetü İbn Cezerî, 2011, s. 192.

²⁶⁹ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289.

²⁷⁰ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 129; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 211; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 409.

²⁷¹ Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s. 51.

²⁷² Ahmed b. Süleyman el-Hâlidî, *Şerhu'l-Meydâniyye*, Kral Suud Üniversitesi El Yazmaları Bölümü, 6627, vr. 2a.

²⁷³ Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s. 51.

²⁷⁴ Hâlidî, *Şerhu'l-Meydâniyye*, 6627, vr. 2a.

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 40; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi,

Kırâat ıstılahında ise “harf telaffuz edildiğinde nefesin asla akmayıp, hapsolarak çıkması”²⁷⁶ demektir.

Bu sıfatın harfleri; cehr ve şiddet sıfatlarının bir araya geldiği hemze (ء) ve aynı zamanda kalkale harfleri olan “قُطْبُ”²⁷⁷ “جِد”²⁷⁷ dir.

1.6.1.1.17. Elife Karîb/ألفه قريب

Harfin, sâkin olduğunda bir elife yakın akitılmasıdır. Bu sıfatın harfleri şîn (ش) ve dâd (ض) harfleridir.²⁷⁸

1.6.1.1.18. Zemânî/زمانی

Lügatte “az ya da çok vakit”²⁷⁹ manasına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harf sâkin okunurken hems sıfatının ortaya çıkması” demektir. Bu sıfatın harfleri, tâ (ت) ve kâf (ك) harfleridir.²⁸⁰

1.6.1.1.19. Âniye Karîb/آنيه قريب

“Harf okunurken nefesin hem tamamen hapsolmaması hem de tamamen akmaması”dır.²⁸¹

Bu sıfatın harfleri; zemânî, ânî ve elife karîbin harflerinin haricindeki şu on dokuz harftir: “أ، ث، ح، خ، ذ، ر، ز، س، ص، ظ، ع، غ، ف، ل، م، ن، و، ه، ي”

“Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. I, s. 453.

²⁷⁶ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18.

²⁷⁷ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 24.

²⁷⁸ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18.

²⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 199; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, s. 97; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 417.

²⁸⁰ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 19.

²⁸¹ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18.

1.6.1.2. Birbirinin Zıddı Olmayan Sıfatlar

1.6.1.2.1. Safır/الصفير

Lügatte “ıslık çalmak, örtmek, hayvanı suya çağırarak, kuş sesine benzeyen ses çıkarmak ve hayvanların bir şey içerken çıkardıkları ses”²⁸² manalarına gelmektedir. Kırâat istilâhında ise lüğavî manası ön planda tutularak; “harf okunurken ıslığa benzeyen bir ses çıkması”,²⁸³ “dudaklardan çıkan ilave ses”,²⁸⁴ “harf okunurken çıkan kuvvetli ve keskin bir ses”,²⁸⁵ “kuş sesine benzeyen ilave ses”,²⁸⁶ “yılana benzeyen ses”²⁸⁷ gibi farklı tarifler ortaya konmuştur.

Dil ucu harfleri manasına gelen “hurûfü'l-esliyye/الحروف الأُسْلِيَّة”,²⁸⁸ “hurûfü'l-esliyye/الحروف الأُسْلِيَّة” ve “hurûfü'l-üsüliyye/الحروف الأُسْلِيَّة”²⁸⁹ ile isimlendirilen ve sıfât-ı kaviyyeden olan safırın harfleri; sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harfleridir. Bazı ulemâ bu harflere şîn (ش) harfini de ilave etmişlerdir.²⁹⁰ Safır sıfatı, harf sâkin olduğunda daha belirgin olmakla birlikte²⁹¹ sıfatın yoğunluğu, bir görüşe göre sırasıyla; sâd (ص), zây (ز)

²⁸² İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, c. II, s. 371; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IV, s. 464; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 24; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 98; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 535.

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 175; Karabâşi, *Karabaş Tecvîdi*, s. 10; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 23; Tebrîzî, “Tevîd-i Edâiyye”, s. 41; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 468.

²⁸⁴ Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 24; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 98.

²⁸⁵ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 17; Mağnîsi, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsi”, s. 126.

²⁸⁶ Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fi Hall-i Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 45; Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 80.

²⁸⁷ Tuğral, *Anahatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*, s. 11.

²⁸⁸ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 64.

²⁸⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

²⁹⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emâni fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 752.

²⁹¹ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 98; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvîd*, s. 76.

ve sîn (س),²⁹² diğere bir görüşe göre de sîn (س), sonra itbâk sıfatı rüzgârı engellediği için sâd (ص), sonra da cehr sıfatından dolayı zây (ز) şeklinedir.²⁹³

Bu sıfatın harfleri kuş sesine benzetilmeleri sebebiyle muşannıflar her bir harfi farklı bir hayvan sesine benzetmeye çalışmışlar, sâd (ص) harfini kaz sesine, sîn (س) harfini çekirge veya serçe sesine, zây (ز) harfini de arı sesine benzetmişlerdir.²⁹⁴

1.6.1.2.2. Tekrîr/التكرير

Lügatte “dönmek, tekrar etmek, bir şeyi bir defa ya da daha fazla geri götürmek”²⁹⁵ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harfi telaffuz ederken, dil ucunun gerisini üst damağa kuvvetlice basıp, dilin sürçer gibi titremesi” demektir.²⁹⁶

Sıfât-ı kaviyyeden olan tekrîrin harfi, yalnızca râ (ر) harfidir. Ancak bu sıfat, ihtirâzî yani kaçınmak için öğrenilmesi gereken bir sıfattır. Kaçınılması için öğrenilen yalnızca bu sıfattır. Diğere sıfatlar ise yapmak için öğrenilir.²⁹⁷ Özellikle vakıf

²⁹² İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 175; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 98.

²⁹³ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 292; Ateşyürek, *Kur'an Okuma ve Tecvîd*, s. 76.

²⁹⁴ Kamehâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 24; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 98; Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fî İlmi't-Tecvîd*, s. 80; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 50.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 135; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 293; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 160.

²⁹⁶ Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 128.

²⁹⁷ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, s. 108; Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kâriin”, s. 26; Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6; Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fî İlmi't-Tecvîd*, s. 81; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 51. Ayrıca Husarî, Şeyh Seyyid İbrahim Ba bûle isimli âlimin *el-Beyân fî Tecvîdi'l-Kur'ân* isimli eserinde, kaçınmak için bilinmesi gereken sıfatları; hems, inhirâf, tefeşşî ve tekrîr olarak yazdığını, ancak bu tuhaf ifadeye muvafakat eden hiç kimseyi bulamadığını ifade eder. Detay için bkz., Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 106.

halinde²⁹⁸ ve şeddeli olduğunda daha çok açığa çıktığından dolayı, -inhirâf sıfatından dolayı harfin lâm (ل) mahrecine meylinin, rihvet gibi uzaması manasına geldiği için- okuyucunun onu gizlemesi yani dilinin ucunu damağına yapıştırıp, tek seferde sesi çıkarması gerekmektedir. Eğer gizlenmeyip dil sürçerse, birçok harf okunmuş gibi olur.²⁹⁹

Mükerrir/المكّرر³⁰⁰ ya da mükerrir/المكّرر³⁰¹ diye de isimlendirilen bu sıfatın tatbiki şöyledir: Dilin, ucuna yakın arkası üst damağa bastırılıp, sürçer gibi titretilir. Telaffuzu esnasında tekrîr izhar edilerek okunup dil yerinden kalkarsa, harf iri taneli olarak okunmuş gibi olur ve dinleyici birden fazla râ (ر) harfi okunuyormuş hissine kapılır ki, bu lahndır. Eğer tekrîr tamamen gizlenir yani râ (ر) harfi tâ (ط) gibi dil damağa iyice yapıştırılarak okunursa harf hiç titrememiş olur ki, bu da lahndır.³⁰²

1.6.1.2.3. Tefeşşi/التفشي

Lügatte “açığa çıkmak, yayılmak, bir yerden başka bir yere sıçramak”³⁰³ manalarına gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise “harfi telaffuz ederken, sesin ağız içinde yayılması ve zâ (ظ) harfinin mahrecine varıncaya kadar uzaması”³⁰⁴ demektir.

²⁹⁸ Sibeveyhi'ye göre, vakıf bu harfin mükerrirliğini ziyadeleştirmektedir. Detay için bkz., İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 63; Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 51.

²⁹⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 131; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 104; Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kâriin”, s. 26.

³⁰⁰ Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 51.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

³⁰² Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 293.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XV, s. 155; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 294; Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 58; Abdüliyy el-Mesûl, *Mustalahâtü İlmi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye ve mâ Yete'alleku bih*, Kahire: Dâru's-Selâme, 2007, s. 143.

³⁰⁴ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 10; Eस्कicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetim”, s. 9;

Mütefeşşî/المتفشي,³⁰⁵ mütefeşşiyeye/المتفشية ya da muhâlita/المخالطة da denilip,³⁰⁶ şeddeli olduğunda daha da belirginleşen tefeşşî, sifât-ı kaviyyeden olmakla birlikte, eserlerin büyük çoğunluğunda harfinin yalnızca şîn (ش) olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁷ Eserlerin bazılarında ise “bu sıfatın harflerinin daha fazla olduğu bazı ulemâ tarafından söylenmektedir” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Buna göre, bazı eserlerde bu sıfatın harflerinin şîn (ش) ve sâ (ث) olmakla birlikte, bu harflerin seslerinin fâ (ف) mahrecine varıncaya kadar açığa çıktığı;³⁰⁸ bazı eserlerde bu sıfatın harflerinin şîn (ش), dâd (ض) ve fâ (ف) olarak üç harf olmakla birlikte; şîn (ش) harfinin zâ (ظ) mahrecine varıncaya kadar,³⁰⁹ dâd (ض) harfinin lâm (ل) mahrecine varıncaya kadar, fâ (ف) harfinin de sâ (ث) mahrecine varıncaya kadar yayıldığı,³¹⁰ bazı eserlerde bunlara sâ (ث), râ (ر), sîn (س) ve sâd (ص) şeklinde dört harf daha ilave edilerek tefeşşî harflerinin yedi harf olduğu,³¹¹ bazı eserlerde ise bunlara mîm (م) harfini de ilave ederek; tefeşşî harflerinin sekiz harf olmakla birlikte, mîm (م)

Tebrîzî, “Tevcîd-i Edâiyye”, s. 42; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 17; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 132; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 131.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 179.

³⁰⁶ Kurtubî, “el-Muvaddîh fi't-Tecvîd”, s. 52.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 202; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 294; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 24.

³⁰⁸ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 110.

³⁰⁹ Zâ (ظ) mahrecine varması, gerçek manada kullanılmamıştır. Dinleyene, bu mahrece yakın bir kısma kadar yayıldığını hissettirmesi sebebiyle bu ifadede hakiki mana değil, tahayyul manası kastedilmiştir. Detay için bkz., Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 107.

³¹⁰ Kurtubî, “el-Muvaddîh fi't-Tecvîd”, s. 52.

³¹¹ Bu ifadelerin akabinde Saçaklızâde “...bana göre; ancak şîn (ش) harfinde ağız içinde yayılma daha çok olduğundan dolayı yalnızca bu harf tefeşşîdir” demektedir. Detay için bkz., Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 294; Kamhâvî de bu harflerin tefeşşî olmasını sahih görmemektedir. Detay için bkz., Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 26.

harfinin tefeşşîsinin ğunneyle, şîn (ش) ve sâ (ث) harfinin yayılmakla, fâ (ف) harfinin üflemeyle, râ (ر) harfinin tekrîrle, sâd (ص) ve sîn (س) harflerinin ıslık sesiyle, dâd (ض) harfinin de istitâle ile olduğu³¹² bilgileri mevcuttur. Ancak yukarıda söylediğimiz gibi bu ifadeler, eserlerde musannıflar tarafından sahiplenilmemekte ve "...bizim görüşümüz olmayıp, rivâyet edilen görüşler" şeklinde izah edilmektedirler.

1.6.1.2.4. İstîtâle/الإستطالة

Lügatte "uzamak, kimseye boyun eğmemek"³¹³ gibi malalara gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise "mahreci geniş olması sebebiyle telaffuzu esnasında lâm (ل) harfinin mahrecine varıncaya kadar harfi uzatmak",³¹⁴ biraz daha detaylı bir ifadeyle "nâciz dişlerinin (3. büyükazı diş/molar) yanı olan dil kenarından, tâhin dişlerinin (2. küçükazı, 1 ve 2. büyükazı dişleri/premolar ve molar) tamamı olan dil kenarına varıncaya kadar bir elife yakın uzatmak"³¹⁵ demektir.

Harfi uzatma, Ca'berî'ye (ö. 732/1332) göre dil kenarının başlangıcından (harfin mahreci, sesin aktığı yöne doğru olduğu için) dilin sonuna kadar,³¹⁶ Mekkî b. Ebû Tâlib'e (ö.

³¹² Bu ifadelerin akabinde İbnü'l-Cezerî "...Bana göre; mîm (م) harfi eğer ğunnenen dolayı tefeşşî ise nûn (ن) harfinin de tefeşşî olması gerekir. Sâd (ص) ve sîn (س) harfleri eğer ıslık sesiyle tefeşşî ise zây (ز) harfinin de tefeşşî olması gerekir. Dolayısıyla ben bu görüşe katılmıyorum" demektedir. Detay için bkz., İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd", s. 179.

³¹³ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğâ ve Sihâhu'l-Arabiyye*, c. V, s. 1753; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 412; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 35.

³¹⁴ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 134; İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd", s. 179; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", s. 474.

³¹⁵ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 24; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, "Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân", s. 17; Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî li Mağnîsî", s. 132.

³¹⁶ Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 294; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", s. 474.

437/1045) göre ise lâm (ل) harfinin mahrecine kadar olmakla birlikte, medd-i tabîûnin miktarı olan bir elife yakın bir miktarda tatbik edilir.³¹⁷

Sâkin olduğunda daha fazla açığa çıkan bu sıfat, dâd (ض) harfini, aynı sıfatlara sahip olan zâ (ظ) harfinden ayırır.³¹⁸

Sifât-ı kaviyyeden³¹⁹ olan bu sıfatın harfi, kırâat hususunda yazılmış muteber eserlerin neredeyse tamamında yalnızca dâd (ض) harfine mahsus olarak gösterilirken, nadir de olsa bazı eserlerde dâd (ض) ve şîn (ش) harfleri olarak kabul görmektedir.³²⁰

1.6.1.2.5. Ğunne/الغنة

Lügatte “inilti, güvercin ve kumru sesi, genizden gelen ses”³²¹ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harflerin geniz sesine karıştırılıp sesin küçük dilde cereyan etmesi”,³²² diğer bir tarifile; “sesin genizden gelmesi”³²³ demektir.

Cüreysî'nin “yavrusunu kaybetmiş dişi geyik sesine benzeyen bir ses”³²⁴ diye tarif ettiği ğunne; sifât-ı kaviyyeden

³¹⁷ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 295; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, s. 122.

³¹⁸ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdu'tü'l-Kâriîn”, s. 26; Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 50.

³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 179; Ali el-Kârî, *el-Mînahü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111.

³²⁰ Dâd (ض) harfi lâm (ل) mahrecine, şîn (ش) harfi ise tâ (ط) mahrecine varıncaya kadar harf uzatılır. Detay için bkz., Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 435.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 315; Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1991, s. 303; Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvidi*, s. 33; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, s. 121.

³²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 315; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 53.

³²³ Karabâşî, *Karabâş Tecvidi*, s. 11; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 17; Tebrîzî, “Tecvîd-i Edâiyye”, s. 42; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 23; Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 50.

³²⁴ Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 62.

olmakla birlikte, harfleri mîm (م) ve nûn (ن) harfleridir.³²⁵ Bu harfler içerisinde; nûn (ن) harfinin mîm (م) harfinden daha çok ğunneli olduğu³²⁶ şeklinde ve nûn (ن) harfinin başka bir harfe dönüşme imkânının olması,³²⁷ mîm (م) harfinin ise başka bir harfe dönüşmemesi sebebiyle mîm (م) harfinin ğunnesinin nûn (ن) harfinden daha kuvvetli olduğu³²⁸ şeklinde iki farklı görüş vardır. Yine bu harflerin hangi hallerinde ğunne sıfatının bulunduğu hususunda tam bir mutabakat yoktur. Bu harflerin, yalnızca sükûn hallerinde ğunne sıfatının olduğu³²⁹ ve hem sükûn hem de harekeli hallerinde ğunne sıfatının olduğu³³⁰ şeklinde farklı ifadeler mevcuttur.

Sükûn halinde daha belirgin olduğu ifade edilen³³¹ ğunne sıfatının şiddeti beş bölümde kategorize edilmektedir.³³² Birincisi her iki harf de şeddeli olduğunda (idğâm-ı misleyn me'al ğunne, idğâm-ı me'al ğunne) meydana gelmekte ve ğunne-i kâmile denmektedir. Bu durumda harf, ğunnesi açık olduğu için iki hareke miktarı tutulur.³³³ İkincisi nûn (ن) harfi; mîm

³²⁵ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111.

³²⁶ Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 297; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", s. 473.

³²⁷ Bâ (ب) harfine uğradığında iklâb, mîm (م), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinden birine uğradığında idğâm-ı me'al ğunne, râ (ر) ve lâm (ل) harflerinden birine uğradığında ise idğâm-ı bilâ ğunne olur.

³²⁸ Kurtubî, "el-Muvaddih fi't-Tecvîd", s. 53.

³²⁹ Kayşî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 37; İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 178; Mekki'nin ğunneyi sâkin nûn (ن) ve mîm (م) harflerine hasretmesi, ğunnenin kâmilin yalnızca bu harflerde olması sebebiyledir. Detay için bkz., Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 297.

³³⁰ Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 297; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 26; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 111.

³³¹ Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", s. 473.

³³² Ali ell-Kârî, ğunnenin sâkinde hareketliye göre, ihfâda izhâra göre, idğâmda ihfâya göre daha fazla olduğu şeklinde kategorize etmiştir. Detay için bkz., Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 93.

³³³ Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî", ss. 473-474; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 111; Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur'ân-ı Kerim Okuma*

(م), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinden birine uğradığında (idğâm-ı me'al ğunne) meydana gelmekte ve buna da ğunne-i kâmile denmektedir. Bu durumda harf, ğunnesi açık olduğu için burada da iki hareke miktarı tutulur.³³⁴ Üçüncüsü her iki harf de ihfâ olduğunda (nûn [ن] “ط، ظ، ص، ض، ش، س، ذ، ز، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن” harflerinden birine, mîm [م] ise bâ [ب] harfine uğradığında) meydana gelmekte ve ğunne-i nâkîsa denmektedir. Bu durumda harf, ğunnesi açık olduğu için burada da iki hareke miktarı tutulur.³³⁵ Dördüncüsü her iki harf de sâkin (izhâr) olduğunda meydana gelmektedir. Bu durumda harf, ğunnesi açık olmadığı için yarım elif miktarı tutulur.³³⁶ Beşincisi ise her iki harf de harekeli olduğunda meydana gelmektedir.³³⁷

Bu sıfatın mîm (م) ve nûn (ن) harflerinin dışında herhangi bir harfte yapılmamasına dikkat etmek gerekir. Yaygın olarak yapılan yanlışlardan birkaç misal ile ifade edecek olursak; “مُؤْمِنُونَ” misalinde olduğu gibi mîm (م) ile hemze (ء) yanyana geldiklerinde “قَدْ نَرَى” misalinde olduğu gibi nûn (ن) ile dâl (د) harfleri yanyana geldiklerinde “جَعَلْنَا” misalinde olduğu gibi nûn (ن) harfinin, mahrecine yakın olan sâkin lâm (ل) harfi ile yanyana geldiğinde ve “فَعَفَرْنَا” misalinde olduğu gibi râ (ر) ile

Kâideleri, s. 43.

³³⁴ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî”, ss. 473-474; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 111; Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 43.

³³⁵ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî”, ss. 473-474; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 111; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvid*, ss. 72-73; Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 43.

³³⁶ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîin”, s. 25.

³³⁷ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 296; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 111; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvid*, s. 53; Ebû Asım Abdülaziz b. Abdülfettah el-Kârî, *et-Tecvîdü'l-Müeyesser*, Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'd-Dâr, 1993, s. 29.

yanyana geldiğinde mîm (م) ve nûn (ن) harflerinin haricinde ğunne yapmak lahindir.³³⁸

1.6.1.2.6. Râci'/الراجع

Lügatte “geri dönen”³³⁹ manasına gelir. İstilahta ise “harfin, mahrecinden çıkarken genize doğru dönmesi”³⁴⁰ demektir.

Bu sıfatın harfi sâkin mîm (م) harfidir. Mekkî b. Ebû Tâlib'e göre aynı özellikler olması sebebiyle sâkin nûn (ن) harfinin de bu sıfat dâhilinde ele alınması gerekmektedir.³⁴¹

1.6.1.2.7. Lîn/اللين

Lügatte “yumuşak olmak, kolay olan şey”³⁴² manalarına gelir. Kırâat istilâhında ise “harfin kolaylık ve yumuşaklıkla çıkması” demek olan lîne, dile ağırlığı olmadığı için bu isim verilmiştir.³⁴³

Sifât-ı za'îfeden olan lîn; öncesindeki harf fetha olan sâkin vâv (و) ve yâ (ي) harflerine aittir.³⁴⁴ Bu harfler, geçiş halinde

³³⁸ Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 7; Hamed, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, ss. 182-183.

³³⁹ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, c. III, s. 1216; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 339; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. I, s. 1234.

³⁴⁰ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 138; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 180.

³⁴¹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 138; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 180.

³⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 394; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 883.

³⁴³ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 176; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 127; Tebrizî, “Tevvîd-i Edâiyye”, s. 41; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 25.

³⁴⁴ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 107, 111; Muhammed Efendi, “İlm-i Edâ Risâlesi”, s. 6; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 103; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 471; Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fî İlmi't-Tecvîd*, s. 81; Muhammed 'İsâm, *el-Vâdih fî Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 50.

yarım elif miktarından fazla akıtılamazlar.³⁴⁵ Duruş halinde eğer sükûn lâzimî (kendinden cezim) ise iki vecih (üç ve iki elif) caizdir. Bunun misali Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerdedir: Birincisi "كهيعص"³⁴⁶, ikincisi ise "حم عسق"³⁴⁷ âyetlerinde geçen 'ayn (ع) harfleridir. Eğer sükûn ârizî (kendiliğinden olmayıp, sonradan getirilen cezim) ise son harfin harekesine bağlı olarak farklı vecihler caizdir. Şöyle ki; eğer son harf "يَوْمَ" misalinde olduğu gibi meftûh (üstün harekeli) ise tûl/üç elif, tevessut/iki elif ve kasr/bir elif şeklinde üç vecih, "قُرَيْشٍ" misalinde olduğu gibi meksûr (esre harekeli) ise tûl/üç elif, tevessut/iki elif, kasr/bir elif ve ravm³⁴⁸ şeklinde dört vecih, "خَيْرٍ" misalinde olduğu gibi madmûm (ötre harekeli) ise tûl/üç elif, tevessut/iki elif, kasr/bir elif, tûl ile işmâm/üç elif,³⁴⁹ tevessut ile işmâm/iki elif, kasr ile işmâm/bir elif ve ravm şeklinde yedi vecih caizdir.³⁵⁰

1.6.1.2.8. İnhirâf/الإنحراف

Lügatte "meyletmek, bir yöne doğru eğilmek ve başka bir biçime dönüşmek"³⁵¹ manalarına gelir. Kırâat istilahında ise "harfin, telaffuz edildiğinde başka bir harfin mahrecine ve sıfatına varıncaya kadar, kendi mahreç ve sıfatından kayması"³⁵² demektir.

³⁴⁵ Karakılıç, *Tecvid İlmî Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 46.

³⁴⁶ Meryem 19/1.

³⁴⁷ Şûrâ 42/1-2.

³⁴⁸ "Harekeyi hafif bir sesle okumak" demek olan ravm, yalnızca kasr (bir elif) vechiyle yapılır. Detay için bkz., Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 112.

³⁴⁹ "Cezimden sonra dudakları yummak" demek olan işmâm, son hareketin ötre olduğunu ifade için icra edilir. Detay için bkz., Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 80.

³⁵⁰ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 8.

³⁵¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 305; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IX, s. 43; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, s. 173; Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fi Tecvidi Kelâmi'l-Bârî", s. 472; Ahmed Mahmud Abdüssemî el-Hafeyân; *et-Tecdid fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, s. 107.

³⁵² İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmî't-Tecvid", s. 178; Seyf, *el-Akdü'l-Müfîd fi İlmî't-*

Sifât-ı kavîyyeden³⁵³ olan bu sıfatın harfleri, lâm (ل) ³⁵⁴ ve râ (ر) harfleridir.³⁵⁵ Bu meyl sebebiyle peltekler râ (ر) harfini lâm (ل) olarak okurlar.³⁵⁶ Eserlerin ekserîsinde bu iki harf inhirâf olarak yer almasına rağmen, harflerin nereye meyledeceği hususunda mutabakat yoktur. “Lâm (ل) harfinin dil ucuna, râ (ر) harfinin ise dil üstüne meylî”,³⁵⁷ “lâm (ل) harfinin nûn (ن) mahrecine, râ (ر) harfinin ise dil üstüne meylî”³⁵⁸ ve “lâm (ل) harfinin dil ucuna, râ (ر) harfinin ise dil üstüne yani nûn (ن) mahrecine meylî” şeklinde farklı görüşler ortaya konulmaktadır.³⁵⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib bu sıfatı “Lâm (ل), aslen rihvet harfi olup, şiddete meyl ettiği için ses tamamen akmaz. Böyle olunca iki sıfat arasında kalmış (beyniyye) olur. Râ (ر), kendisine yakın mahreç olan nûn (ن) mahrecinden, kendisine uzak mahreç olan lâm (ل) mahrecine meyl eder”³⁶⁰ şeklinde yorumlamakta, İbnü'l-Cezerî de râ (ر) harfini nûn (ن) mahrecine meyl ederek, küçük bir farkla aynı ifadeleri kullanmaktadır.³⁶¹ Bu harfler içerisinde lâm (ل) harfinin meylî daha fazladır.³⁶²

Tecvîd, s. 72.

³⁵³ Muhammed 'İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 54.

³⁵⁴ Sîbeveyhi ve İbn Cinnî'ye göre bu sıfatın harfi yalnızca ل/lâm'dır. İbnü'l-Cezerî ise bu ifadenin Basralılara ait olduğunu söylemektedir. Detay için bkz., Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 435; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 63; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 204.

³⁵⁵ Cüreysi, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi-i Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 62.

³⁵⁶ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 108.

³⁵⁷ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 23; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 25; Muhammed 'İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 50.

³⁵⁸ Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 47.

³⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 103.

³⁶⁰ Detay için bkz., Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 37, Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 132.

³⁶¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

³⁶² Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 104.

1.6.1.2.9. Nefh/النفخ

Lügatte “üfürmek, uyku ve tedavi esnasında ağızdan çıkan rüzgâr”³⁶³ manalarına gelir. Kırâat istilâhında ise “harfi söylerken arı sesi gibi bir vızıltının olması”³⁶⁴ ya da “üfürüğe benzeyen bir sesin çıkması”³⁶⁵ demektir.

Nefs/النفث de denilen bu sıfatın harfleri; zâl (ذ), zây (ز), zâ (ظ) ve dâd (ض) harfleridir.³⁶⁶

Bazı eserlerde bu sıfat; “harfi telaffuz ederken, havanın mahreçten şişirilmiş olarak çıkarılmasına denmektedir. Harfleri ise fâ (ف) ve sâ (ث) harfleridir”³⁶⁷ şeklinde farklı bir ifade ve harflerle izah edilmektedir. Ancak bir önceki ifade ve harflerin, kaynaklarının daha sıhhatli olması sebebiyle tercih edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu sıfatta, kalkaleden daha az kuvvetli baskı vardır. İbn Cinnî, kendi zamanındaki Arapların bir kısmının bu harflerin seslendirilmesini neredeyse kalkale kadar kuvvetle yapmakta oldukları bilgisini vermektedir.³⁶⁸

1.6.1.2.10. Nebr/النبير

Lügatte “yükseltmek”³⁶⁹ manasına gelir. Kırâat istilâhında ise “sesi düşükken yükseltmek”³⁷⁰ demektir.

³⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 62; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 393.

³⁶⁴ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevcîd)*, s. 136.

³⁶⁵ İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-Î'râb*, c. I, s. 63; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 132.

³⁶⁶ Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi'd-Dâd”, s. 125; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 132.

³⁶⁷ Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvidi*, s. 53.

³⁶⁸ Detay için bkz., İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-Î'râb*, c. I, s. 63.

³⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. V, s. 135; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 362.

³⁷⁰ Ünlü, *Kuran-ı Kerîm'in Tecvidi*, s. 53.

Genellikle cezimli halde bulunan bu sıfat, harflerin en ağıırı olan hemzeye (ء) mahsustur.³⁷¹

1.6.1.2.11. Hetf/الهتف

Lügatte “şiddetli ses, birini medhetmek, birini çağırarak”³⁷² manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “göğüsten çıkarken istifrâ sesine benzeyip, sesini şiddetli bir şekilde belirtmeye ihtiyaç duyulması”³⁷³ demektir.

Bir diğfer isimleri de mehtût/المهتوت ve madğûtu/المضغوط olan bu sıfatın harfleri kimilerine göre yalnız hemze (ء),³⁷⁴ kimilerine göre hâ (ه),³⁷⁵ kimilerine göre ise hemze (ء) ve hâ (ه) harfleridir. Çok serbest bırakıldığında hemzenin (ء) yumuşayıp vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا) harfine; hâ (ه) harfinin de mahreç yakınlığı sebebiyle hâ (ح) harfine dönüşmesi muhtemel olması nedeniyle harfi belirtme ihtiyacı hâsıl olmaktadır.³⁷⁶

1.6.1.2.12. Buhha/البحة

Lügatte “seste kalınlık olması”³⁷⁷ manasına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harfi söylerken sesin sıkışması”³⁷⁸ demektir.

Bu sıfatın harfi yalnızca hâ (ح) harfidir.³⁷⁹ Bu sıfatın varlığı,

³⁷¹ Ünlü, *Kuran-ı Kerim'in Tecvidi*, s. 53.

³⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IX, s. 344; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, s. 853.

³⁷³ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, ss. 137-138; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 109.

³⁷⁴ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 137-138; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 109.

³⁷⁵ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-'râb*, c. I, s. 64.

³⁷⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 52, 57.

³⁷⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. III, s. 32; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. II, s. 406.

³⁷⁸ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 29.

³⁷⁹ Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 127; Mehmed Kâmil, *Mükemmel*

hâ (ح) harfinin, aynı mahreci paylaştığı ‘ayn (ع) harfine karışmasını engellemektedir.³⁸⁰

1.6.1.2.13. Harûra/الخرورة

Lügatte “su ve rüzgâr sesi, horlamak, sesin tutulması”³⁸¹ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harfi söylerken sesin, boğazı sıkılan bir kimsenin sesi gibi çıkması”³⁸² demektir.

Bu sıfatın harfi, yalnızca hâ (ح) harfidir.

1.6.1.2.14. İnficâr/الإنفجار

Lügatte “akmak, yarılmak, şafağın sökmesi”³⁸³ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harfin okunması esnasında, havanın mahreçte engellemeyle karşılaşır patlaması”³⁸⁴ demektir.

Muğlaka/المغلقة da denilen bu sıfatın harfleri sekiz adet olup, bunlar “أ، ب، ت، د، ذ، ض، ط، ق، ك” harfleridir.³⁸⁵

1.6.1.2.15. İhtikâk/الإحتكاك

Lügatte “sürtünmek ve kaşınmak”³⁸⁶ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “havanın, mahreçte küçük bir engellemeyle karşılaşması sebebiyle sürtünmesi ve sesin meydana gelmesi” demektir. Nâfiha/النافحة ve zâtü’n-nefes/ذات النفس de

Tecvîd-i Reşâdiyye, s. 29.

³⁸⁰ Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, c. I, s. 57; Mağnîsi, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsi”, s. 127.

³⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, c. IV, s. 234; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 391; Ünlü, *Kuran-ı Kerim’in Tecvîdi*, s. 52.

³⁸² Ünlü, *Kuran-ı Kerim’in Tecvîdi*, s. 52.

³⁸³ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 78; Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 698; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 1133.

³⁸⁴ Ahmet Bulut, “Arap Dilinde Sesler”, *UÜİFY*, 5/5, 1993, s. 352.

³⁸⁵ Bulut, “Arap Dilinde Sesler”, s. 352.

³⁸⁶ Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 196; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 330.

denilen bu sıfatın harfleri on üç adet olup, bunlar “ث، ح، خ، ذ، ز، س، ش، ص، ظ، ع، غ، ف، هـ” harfleridir.³⁸⁷

1.6.1.2.16. İncifâr-İhtikâk/الإحتكاك-الإنفجار

Kirâat istilâhında; “harfte, incifârın engellemesi ve ihtikâkın sürtünmesi olması” demektir. Bir araya gelmiş sesler manasında “esvâtü'l-mürekkebe/الاصوات المركبة” de denilen bu sıfatın harfi, yalnızca cîm (ج) harfidir.³⁸⁸

1.6.2. Kur'ân-ı Kerîm Okuyuşuna Etki Etmeyen Sıfatlar

1.6.2.1. Birbirinin Zıddı Olan Sıfatlar

1.6.2.1.1. İzlâk/الإذلاق

Lügatte “bir şeyin sınırı ve ucu, bir şeyi süratli atmak”³⁸⁹ manalarına gelmektedir. İstilahta ise “harf telaffuz edilirken, lisanın seri ve telaffuzunun kolay olup, harfin dil ve dudak ucundan süratle okunması”³⁹⁰ demektir.

Zelâka/الذَّلَاقَة³⁹¹ ve zilâka/الذَّلَاقَة³⁹² diye de isimlendirilip, bazı ulemâya göre zayıf,³⁹³ bazı ulemâya göre de kuvvetli ya da zayıf olmaksızın mütevassıt bir sıfat olan³⁹⁴ izlâkın harfleri,

³⁸⁷ Bulut, “Arap Dilinde Sesler”, s. 352.

³⁸⁸ Bulut, “Arap Dilinde Sesler”, s. 352.

³⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 109; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 22; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lügâ ve'l-A'lâm*, s. 237.

³⁹⁰ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 9; Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvid-i Reşâdiyye*, s. 29; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 7; Karakılıç, *Tecvid İlmî Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, s. 45.

³⁹¹ Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 52; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 125; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 95.

³⁹² Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, “Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân”, s. 18; Muhammed 'İsâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 47.

³⁹³ Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlm-i Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 62.

³⁹⁴ Ma'bed, *el-Müllahsu'l-Müfid fi İlmî't-Tecvîd*, s. 77.

“ب، ر، ف، ل، م، ن” ibarelerinde yer alan “نَلْبُ بَرِّ قَمٍ” veya “فَرٌّ مِنْ لُبِّ”³⁹⁵ harfleridir.

Bu harflerden; bâ (ب), fâ (ف) ve mîm (م) dudaklardan; râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) ise dil ucundan yani kolay ve çabuk telaffuz edilebilen mahreçlerden çıkmaktadır.³⁹⁶ Bu sebeple bu harfler, “en kolay ve en hafif harfler”³⁹⁷ olarak nitelendirilirler.

Nahiv kuralı olarak; konuşmadaki akıcılığın dil ucu ve dudaklardan kaynaklanması sebebiyle “سفرجل”, “سلهب”, “جعفر” ve “فردق” misallerinde olduğu gibi kendisinde ilave harf olmayan rubâ’î (dört harfli) ya da humâsî (beş harfli) bir isimde bu harflerden en az birisi mutlaka vardır. Eğer “الكشعنج”, “عضابنج” ve “الكشعطح” misallerinde olduğu gibi bu harflerden birisi yoksa, bu kelimenin Arapçaya sonradan ilave edildiğine hükmedilir. “عسجد”, “دهدقة”, “زهرة” gibi bu kuralın dışında olan Arapça kelime oldukça azdır.³⁹⁸

Bu sıfatın zıddı, ismât sıfatıdır.³⁹⁹

1.6.2.1.2. İsmât/الإصمات

Lügatte “susmak, konuşamamak, menetmek ve sükût etmeyi uzatmak”⁴⁰⁰ manalarına gelmektedir. İstilahta ise “harflerini telaffuz ederken dile ağır gelmesi”⁴⁰¹ demektir.

Nahiv kuralı olarak; telaffuzdaki bu zorluk sebebiyle rubâ’î

³⁹⁵ Dağdeviren, “Kur’ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 74.

³⁹⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 52.

³⁹⁷ Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlm-i Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 53.

³⁹⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, ss. 52-53; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 64; Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 52; Seyf, *el-Akdü'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 71.

³⁹⁹ Ma'bed, *el-Mûlahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 78.

⁴⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. II, s. 54; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. I, s. 291; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 77.

⁴⁰¹ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 29; Mağnîsî, “Terceme-i Cezerî li Mağnîsî”, s. 125; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 77.

ve humâsî bir kelimenin tüm harflerinin bu sifattan olması mümkün olmayıp, izlâk sıfatının harflerinden en az birisinin olması gerekmektedir.⁴⁰²

Bazılarına göre sıfât-ı kaviyeden olan,⁴⁰³ bazılarınca da kuvvetli ya da zayıf bir sıfat olmayan⁴⁰⁴ ismâtın harfleri “جز حدث شيخ هز زوج غضط ساعت قظ”⁴⁰⁵ veya “غش ساخط صد ثقة اذ وعظه يحضك أ، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ق، ك، و، ه، ي” ibarelerinde yer alan şu yirmi iki harftir:

Bu sıfatın zıddı, izlâk sıfatıdır.⁴⁰⁶

Husarî, Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) bu mevzu ile alakalı olarak “...izlâk ve ismât sıfatlarının harfin güzelleşmesinde herhangi bir tesirinin olmadığından dolayı kırâate dair herhangi bir eserde sıfat olarak beyan edilmelerinde hiçbir fayda olmadığı” görüşünü savunduğunu nakletmektedir.⁴⁰⁷ Bu iki sıfat, kırâat sahasında telif edilen eserlerin birçoğunda harfin düzgün okunmasına etki eden sıfatlar içerisinde kendisine yer bulmasına rağmen, izlâk sıfatındaki harflerden bâ (ب) harfinin; cehr, şiddet ve kalkale gibi; lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin cehr ve inhirâf gibi, yine râ (ر) harfinin tekrîr gibi kuvvetli sıfatlara sahip olmaları sebebiyle yumuşak okunamayacağı, ismât sıfatındaki harflerden sâ (ث) harfinin hems ve rihvet; hâ (ه) harfinin hems, rihvet, hafâ gibi vs. zayıf sıfatlara sahip olmaları sebebiyle sert okunamayacağı düşünüldüğünde doğru olanın Şâtıbî'nin görüşünün olduğunu ve bu sıfatların okuyuşa her-

⁴⁰² Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 96; Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 47.

⁴⁰³ Cüreysi, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 62.

⁴⁰⁴ Ma'bed, *el-Mülahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 77.

⁴⁰⁵ Dağdeviren, “Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, s. 74.

⁴⁰⁶ Ma'bed, *el-Mülahhasu'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 78.

⁴⁰⁷ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 81, 97.

hangi bir etkisinin olmayıp, yalnızca nahiv alanında muamele görmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

1.6.2.1.3. Sahîh/الصحيح

Lügatte “hastalıktan kurtulmak”⁴⁰⁸ manasına gelir. İstilah-ta ise; “harf-i med ve lîn olan; vâv (و), yâ (ي) ve elifin (ا) hari-cindeki yirmi altı harftir.”⁴⁰⁹

Bu sıfatın zıddı, illet sıfatıdır.

1.6.2.1.4. İlet/العلة

Lügatte “hastalık”⁴¹⁰ manasına gelir. İstilahta ise “Arap li-sanında tağyîr (harfi değiştirme), inkılâb (başka bir harfe çevir-me) ve illetin bulunduğu harfler”⁴¹¹ demektir. Mesela, nahiv kuralı olarak; “قَالَ - قَوْلَ”, “كَالَ - كَيْلَ”, “دُعَاؤُ - دُعَاةٌ”, “سِقَايَ - سِقَاءَةٌ” misallerinde olduğu gibi vâv (و) ile yâ (ي) illetlenir ve hemze (ء) ile elife (ا) evrilir. “يُؤْمِنُ - يُؤْمِنُ”, “بَيْرٌ - بَيْرٌ”, “رَأْسٌ - رَأْسٌ” misallerin-de olduğu gibi hemze (ء) illetlenir ve vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا) harflerine dönüşür.⁴¹²

Sahîh sıfatının zıddı olan ve i’tidâl/الاعتدال da denilen bu sıfatın harfleri; harf-i med olan vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا) ol-makla birlikte, en kuvvetlisi ve mahreci en geniş olanı elif (ا) harfidir.⁴¹³ Cumhura göre hemze (ء) de bu sıfattandır.⁴¹⁴ Ayır-

⁴⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. II, s. 507; Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 527.

⁴⁰⁹ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 62; Kurtubî, “el-Muvaddih fi’t-Tecvîd”, s. 50.

⁴¹⁰ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. II, s. 68; Yesûî, *el-Müncid fi’l-Lüğa ve’l-A’lâm*, s. 523.

⁴¹¹ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 177.

⁴¹² Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvîdi’l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*, s. 128.

⁴¹³ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 62.

⁴¹⁴ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 177.

ca bazı ulemâ, hemzeyi (ء) ve “مَاءٌ - ماءٌ”, “هَيْهَاتَ - أَيُّهَاتَ” misallerinde olduğu gibi hemzeye (ء) çevrilebildiği için hâ (ه) harfini bu harflere dâhil etmişlerdir.⁴¹⁵

1.6.2.1.5. Asliyye/الأصلية

Lügatte “bir şeyin altı ve kökü”⁴¹⁶ manalarına gelir. Arap kelimasında yalnızca aslı harf olarak bulunan bu harfler, zevâid sıfatının harfleri olan “أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ” ibaresinin haricindeki şu yirmi harftir: “أ، ب، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك”⁴¹⁷

1.6.2.1.6. Zevâid/الزوائد

Lügatte “fazlalık”⁴¹⁸ manasına gelir.

Bu sıfatın harfleri “هَوَيْتُ السَّمَانَ”, “سَأَلْتُمُونِيهَا”, “أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ” ya da “ه، و، ه، ي” ibarelerinde yer alan şu on harftir: “ا، ا، ا، ا، ا، ا، ا، ا، ا، ا” Arap kelimasında isim veya fiillere bir harf ilave edileceği zaman, yalnızca bu harflerden birisi ilave edilir.⁴¹⁹

Müberra, hâ (ه) harfini, “hareke ve dişillik belirtisi olduğu için ilave edilmiştir” düşüncesiyle bu sıfattan saymamaktadır.⁴²⁰

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 177.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 16; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 46.

⁴¹⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 174.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 198; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. II, s. 1338.

⁴¹⁹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 174.

⁴²⁰ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 200; Kurtubî, “el-Muvaddih fi't-Tecvîd”, s. 50.

1.6.2.2. Birbirinin Zıddı Olmayan Sıfatlar

1.6.2.2.1. Müzebzebe/المذبذبة

Lügatte “iki husus arasında tereddüt etmek, tereddüt eden ve havada asılı olarak hareket etmek”⁴²¹ manalarına gelir. İstılahta ise “devamlı zevâid sıfatına sahip (zâid) olmayıp, bazen asıl olan harfler”⁴²² demektir.

Bu sıfatın harfleri, zevâid sıfatının harfleri olan “الْيَوْمَ تَنْسَاهُ” ibaresindeki elif (ا) hariç diğer şu dokuz harftir: “ن، و، ه، ي، ا، ت، س، ل، م”

1.6.2.2.2. İbdâl/الإبدال

Lügatte “değiştirmek”⁴²³ manasına gelir. İstılahta ise “bir harfin diğer bir harf ile değiştirilmesi”⁴²⁴ demektir.

Bu sıfatın harfleri “طَالَ يَوْمٌ أُجِدَّتُهُ”⁴²⁵ ibaresinde yer alan şu on iki harftir: “ا، ت، ج، د، ط، ل، م، ن، و، ه، ي”

Herhangi bir harfi diğerinden bedel kılma işi semâi yani Araplardan işitmeye bağlıdır ve kıyas yapılamaz. Araplardan, bu harflerin dışında bedel kılınan harf duyulmamıştır.⁴²⁷

⁴²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. I, s. 384; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. I, s. 1190.

⁴²² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 174.

⁴²³ Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 44; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, s. 77.

⁴²⁴ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176.

⁴²⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176.

⁴²⁶ İbn Cinnî'ye göre zevâid harfleri olan “الْيَوْمَ تَنْسَاهُ” den lâm (ل) ve sîn (س) çıkarılıp; tâ (ط), dâl (د) ve cîm (ج) eklenirse; İbn Manzûr'a göre ise lâm (ل) ve sîn (س) çıkarılıp; tâ (ط), sâ (ث) ve cîm (ج) eklenirse ibdâl harfleri ortaya çıkar. Dolayısıyla bu zâtlar, lâm (ل) harfinin ibdâl harfleri içerisinde olduğunu kabul etmemektedirler. Detay için bkz., İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 200.

⁴²⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176.

1.6.2.2.3. Med/المد

Lügatte “uzatmak”⁴²⁸ manasına gelir. İstilahta ise “sesi uzatan harfler”⁴²⁹ demektir.

Bu sıfatın harfleri; kendinden önceki harf meftûh (üstün harekeli) olan elif (ا),⁴³⁰ kendinden önceki harf madmûm (ötre harekeli) olan sâkin vâv (و) ve kendinden önceki harf meksûr (esre harekeli) olan sâkin yâ (ي) harfleridir.⁴³¹ Bunlar içerisinde mahreci en geniş ve meddi en şiddetli olanı elif (ا) harfidir.⁴³²

1.6.2.2.4. Hâvî/الهاوي

Lügatte “yervegökarasındakihava, rüzgâr, avasaldırmak”⁴³³ manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harf mahrecinden çıkarken dilin herhangi bir yere değmemesi ve hava ile ağız boşluğundan çıkması”⁴³⁴ demektir.

Âvî/آوِ de denilen⁴³⁵ bu sıfatın harfleri; harf-i med olan vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا) olmakla birlikte,⁴³⁶ sıfatın en yoğun olduğu harf sıralaması elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) şeklindedir.⁴³⁷ Aynı

⁴²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 396; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lûgat*, c. II, s. 2100.

⁴²⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 125.

⁴³⁰ Elif (ا) daima sâkin olduğu için, ayrıca ifade etmeye ihtiyaç yoktur. Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 4.

⁴³¹ Sibeveyhi ve Kaysî'ye göre de mahreç genişliği ve gizlilik sıralaması bu şekildedir. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 436; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 126.

⁴³² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176.

⁴³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 370; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lûğa ve'l-A'lâm*, s. 878; Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, s. 1619.

⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176.

⁴³⁵ Şâtûbî, *Hirzül-Emânî ve Vehvül-Tehânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 93.

⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 176; Ünlü, *Kuran-ı Kerim'in Tecvîdi*, s. 53. Dâni ise bu sıfatın harfinin yalnızca elif (ا) olduğunu kabul etmektedir. Detay için bkz., Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 108.

⁴³⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 436; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 126.

zamanda bu harfler, mahreçlerinin genişliği sebebiyle en gizli harflerdir.⁴³⁸

1.6.2.2.5. Muttasıl/المتصل

Lügatte “kavuşmak”⁴³⁹ manasına gelir. İstilahta ise “lîn sıfatının gereği olarak yumuşak bir harf olmakla birlikte, harfin elif (ل) mahrecine varıncaya kadar ağız boşluğunda dolaşması” demektir. Harfi yalnızca vâv (و) olmakla birlikte,⁴⁴⁰ İbnü'l-Cezerî yâ (ي) harfinde de aynı özellikler olması sebebiyle her iki harfin de bu sınıftan sayılması gerektiği görüşündedir.⁴⁴¹

1.6.2.2.6. Cersî/الجرسي

Lügatte “ses, asıl, gizli ses, konuşmak”⁴⁴² manalarına gelir. İstilahta ise “harfin okunmasında ses yükseldiği için, kelimada bir ağırlık olup, kendisinde; tahkîk,⁴⁴³ tahfîf,⁴⁴⁴ bedel,⁴⁴⁵ hazif,⁴⁴⁶ teshîl⁴⁴⁷ beyne beyne⁴⁴⁸ ve hareke uygulamasının mümkün

⁴³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 435.

⁴³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 726, Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lügâ ve'l-A'lâm*, s. 903.

⁴⁴⁰ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 138; İbnü'l-Cezerî “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180.

⁴⁴¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180.

⁴⁴² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 133; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VI, s. 35; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 109; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lügâ ve'l-A'lâm*, s. 87.

⁴⁴³ “Harfin hakkını vererek; harekeyi, izhârî, ğunneyi vs. tane tane okumak” demektir. Detay için bkz., Temel, *Kirâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 127.

⁴⁴⁴ “Şeddeli harfin şeddesiz hale getirilmesi” demektir.

⁴⁴⁵ “Bir harfin diğer bir harf ile değiştirilmesi” demektir. Detay için bkz., Temel, *Kirâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 67.

⁴⁴⁶ “Kelimeden bir harfin kaldırılması” demektir. Detay için bkz., Temel, *Kirâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 60.

⁴⁴⁷ “Sırf hemze (ة) veya elif (ل) olmayıp, bu ikisi arasında olan harf” demektir. Detay için bkz., İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

⁴⁴⁸ “Fethayı (üstün hareke) fetha ile kesre (esre hareke) arasında –fethaya yaklaştı- rarak- okumak” demektir. Detay için bkz., Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18.

olması”⁴⁴⁹ demektir. Bu sebepten dolayı, aynı iki harfin yan yana seslendirilmesi mümkün iken iki hemzenin (ة) yanyana gelmesi lisana ağırlık verir.⁴⁵⁰

Bu sıfatın harfi yalnızca hemze (ة) harfidir.⁴⁵¹

1.6.2.2.7. İmâle/الإمالة

Lügatte “bir şeye dönmek ve dönüşmek, aşağıya meyl ettirmek”⁴⁵² manalarına gelir. İstilahta ise “fetha (üstün) hareketin kesre (esre) harekeye, elifin (ل) yâ (ي) harfini meyletmesi”⁴⁵³ demektir.

Bu sıfatın harfleri; elif (ل),⁴⁵⁴ râ (ر)⁴⁵⁵ ve hâ-i te'nîs (س)⁴⁵⁶ olmakla birlikte, elif (ل) ve râ (ر) hem vakıf hem de vasılda, hâ-i te'nîs (س) ise yalnızca vakıfta imâle edilmekte, ayrıca hâ-i te'nîs (س) ve elifin (ل) imâlesi, kendisinden önceki harfin imâlesiyle meydana gelmektedir.⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 133; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 178; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 109.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 178.

⁴⁵¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 178; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 109.

⁴⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 636; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 70.

⁴⁵³ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 129.

⁴⁵⁴ Bu imâle, fer'î harfler bölümünde izah edilecektir.

⁴⁵⁵ Bu imâle, fer'î harfler bölümünde izah edilecektir.

⁴⁵⁶ Bu imâle; Hamza, Kisâi ve Halef kırâatlerinde “نعمة” ve “غشاة” gibi sonunda hâ-i te'nîs bulunan kelimeler üzerine vakfedildiğinde yapılır. Detay için bkz., Ahmed b. Muhammed Dimyâtî (el-Bennâ), *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, Şaban Muhammed İsmail (thk.), c. I, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, ss. 291-294.

⁴⁵⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 129; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 177; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 110.

1.6.2.2.8. Sutm/الصتم

Lügatte “ağırılık”⁴⁵⁸ manasına gelir. Istilahta ise “harfin, ağız içerisinden çıkıp ona mahkûm olması”⁴⁵⁹ demektir.

Summ/الصم da denilen⁴⁶⁰ bu sıfatın harfleri; boğaz harfleri olan hemze (ء), hâ (ه), ‘ayn (ع), hâ (ح), ğayn (غ) ve hâ (خ) harflerinin haricindeki “ف، ظ، ط، ض، ص، ش، س، ز، ر، ذ، د، ج، ث، ت” harfleridir.⁴⁶¹ Mekkî b. Ebû Tâlib bu harflere elifi (ي) de dâhil etmektedir.⁴⁶²

1.6.2.2.9. Müşrabe/المشربة

Lügatte “bir şey içilen yer”⁴⁶³ manasına gelir. Istilahta ise “başka bir fer’î harf doğuncaya kadar, aslı iki harften birini diğerine karıştırmak”⁴⁶⁴ demektir.

Mezç/المزج, halt/الخالط, mühâlita/المخالطة ya da mühâleta/المخالطة⁴⁶⁵ da denilen bu sıfatın harfleri, yirmi dokuz aslı harfe ilave edilen fer’î altı harftir.⁴⁶⁶ Bunlarla alakalı detaylar, fer’î harfler bölümünde ele alınacaktır.

⁴⁵⁸ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 458; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğa ve'l-A'lâm*, s. 416.

⁴⁵⁹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 137; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180.

⁴⁶⁰ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 137.

⁴⁶¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 180; Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi'd-Dâd”, s. 122.

⁴⁶² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 137.

⁴⁶³ Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 496.

⁴⁶⁴ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 110.

⁴⁶⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 130; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 110.

⁴⁶⁶ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 130; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

İKİNCİ BÖLÜM

HARFLERİN MAHREÇLERİ/مخارج الحروف

2.1. Mehâric Kavramı

“Mehâric/المخارج” kelimesi, “ha-ra-ce/خرج” fiilinin ism-i mekânı olan “مخرج” kelimesinin çoğulu olup “çıkış yerleri”⁴⁶⁷ demektir. “Hurûf/الحروف” kelimesi ise “harf/حرف” kelimesinin çoğulu olup, lügatte “taraf, uç, yan, zirve, tepe, kelime, kelâm, meyletme”,⁴⁶⁸ ıstılahta ise “hakîkî ya da takdîrî olan mahrece yapışan ses”⁴⁶⁹ manasına gelmektedir. Bu iki isim “mehâricü'l-hurûf/مخارج الحروف” şeklinde beraber kullanıldığında kırâat ıstılahında “harflerin çıktığı ve diğerlerinden ayrıldığı yer”⁴⁷⁰ anlamını taşımaktadır.

Harfin mahrecinden çıkış serüveni gırtlaktan başlamaktadır. Şöyle ki ciğerden veya diyaframdan çıkan hava, sesin oluşmasına yardımcı ilk organ olan gırtlakta sese dönüşür.

⁴⁶⁷ Aherî Mustafa Efendi, *Aherî-i Kebîr*, c. II, s. 271; Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 233.

⁴⁶⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*, c. I, ss. 13-14; İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, c. I, s. 149; Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, s. 126; İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1997, s. 158.

⁴⁶⁹ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 273.

⁴⁷⁰ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 49.

Henüz biçimlenmemiş olan bu sesin kıvama gelmesi; ağız boşluğu, burun boşluğu ve boğazdaki titreşim bölgelerinden geçmesiyle mümkün olur ki bu organlar aynı zamanda harflerin çıkış noktası olan mahreci meydana getirmektedir.⁴⁷¹ Bir başka ifadeyle sesin söz konusu aşamalardan geçmesi neticesinde mahreç kavramı ortaya çıkmaktadır. Bir harfin mahrecini tespit etmenin yolu da harfin başına herhangi bir hareke ile hemze-i vasl (geçiş halinde düşecek olan ء/hemze) getirerek, o harfi şeddeli ya da cezimli okumaktır. Ses kesildiğinde hangi azada titreşim durmuşsa harfin mahreci o nokta olup, genişliği de sesin kesildiği yerin genişliği kadardır.⁴⁷² Bu metot yalnızca Arap dilbilimine özgü olmamakta, günümüz Avrupalı dilcilerin de harfleri test etme yöntemi olarak güncelliğini muhafaza etmektedir.⁴⁷³ Arap dilbilimine bakıldığında bu sistem öncelikle erken dönem dilbilim âlimlerinden başlamış, daha sonra da ses ve fonetik ile ilgilenen herkesin mahreci tespit prensibi olmuştur. Nitekim bu tertiple harflerin mahrecini ilk defa tespit eden kişi Halil b. Ahmed'dir. Kendisi, "أَبْ/eb, أَتْ/et, أَتْ/es..." şeklinde harfi fetha harekeli ء/hemze'nin akabinde sâkin okuyarak mahreci belirlemiştir. Sîbeveyhi ve İbn Cinnî de benzer usulle ancak "إِبْ/ib, إِتْ/it, إِيسْ/is..." şeklinde kesre ile tespit etmişlerdir. İbn Cinnî, hareketin harfi yerinden oynattığı için sâkin hâlinde mahrecin tespitinin daha uygun olacağı düşüncesiyle bu usulü tercih ettiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁴

Tecvîd ilmine ait en önemli bölüm olan ve ulema tarafın-

⁴⁷¹ Durmuş ve Yüksel, "Savtiyye", *DİA*, XXXVI, s. 204.

⁴⁷² Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 273, 279; Esad Efendi, "el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd", s. 3; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 13.

⁴⁷³ Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", s. 139.

⁴⁷⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 47; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, ss. 6-7; Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", s. 138.

dan harfin durumu ve adedi ancak kendisiyle anlaşılabilirdiği için mizan/teraziye benzetilen mahreç,⁴⁷⁵ iki farklı noktadan iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi *hakîkî* (mahrec-i muhakkak) ve *takdîrî* (mahrec-i mukadder) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hakîkî mahreç; harfin belirli bir noktaya temas ederek çıktığı mahreçtir. Bu mahreç; boğaz, dil ve dudak şeklinde küllî/büyük mahreçlere ayrılmakta ve kendisinden aslı yirmi sekiz harf çıkmaktadır. Takdîrî mahreç ise harfin belirli bir noktaya temas etmeyerek bütün bir bölgeden çıktığı mahreçtir. Ağız boşluğu ve geniz şeklinde iki küllî mahrece ayrılmakta ve kendisinden med harfleri, tenvin ve ğunne çıkmaktadır.⁴⁷⁶

İkincisi *küllî* ve *cüz'î* şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. *Âmme* de denilen⁴⁷⁷ küllî mahreç; harflerin toplu halde çıkarak bir ya da daha fazla küçük kısımlara ayrıldığı mahreçtir. Cüz'î mahrecin on yedi olduğunu kabul edenlere göre küllî mahreç; ağız boşluğu/cevf, boğaz/halk, dil/lisân, dudak/şefeh ve geniz/hayşûm olmak üzere beş adettir.⁴⁷⁸ Sibeveyhi, İbn Cinnî, Ferrâ (ö. 207/822), Şâtıbî, Ca'berî gibi isimler ise cevf harflerinin harekeli hallerindeki mahreçlerinden çıktığını kabul ettiklerinden dolayı küllî mahrecin dört adet olduğunu beyan etmektedirler.⁴⁷⁹ *Hâssa* da denilen cüz'î mahreç ise küllî

⁴⁷⁵ Ali el-Kârî; *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezriyye*, s. 76.

⁴⁷⁶ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 104; İbnü'l-Cezrî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 45, 69, 70.

⁴⁷⁷ Abdurrahman b. Sadullah Aytânî, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 2011, s. 106.

⁴⁷⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, ss. 57-58; İbnü'l-Cezrî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 199-201.

⁴⁷⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, ss. 433-434; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, ss. 46-48; Şâtıbî, *Hirzül-Emânî ve Vechü't-Tehânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, ss. 91-92; Esad Efendi, "el-Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd", s. 3; Eskicizâde, "Terceme-i Dürr-i Yetim", s. 3; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 53.

mahrecin bir bölümü olan ve kendisinden bir veya daha fazla harf çıkan mahreçtir.⁴⁸⁰

Cüz'î mahrecin, dolayısıyla mehâric-i hurûfun adedi hususunda dört temel görüş vardır: Birinci görüşe göre boğazda üç, dilde sekiz, dudakta iki ve genizde bir adet olmak üzere toplam on dört mahreç vardır. Buna göre cevî mahreç olmayıp, harf-i med olan *و/vâv*, *ي/yâ* ve *ء/elif*'in mahreci, harekeli hallerindeki yeridir. Ayrıca bu görüşe göre *ل/lâm*, *ر/râ* ve *ن/nûn* harfleri genel kanaatin aksine tek mahreçten çıkmaktadır. Bu görüşü savunanlar; Ferrâ, Kutrub (ö. 210/825), Cermî (ö. 225/840), İbn Keysân (ö. 299/912), İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi âlimlerdir.⁴⁸¹

İkinci görüşe göre boğazda üç, dilde on, dudakta iki ve genizde bir adet olmak üzere toplam on altı mahreç vardır. Bu görüşe göre de cevî mahreç olmayıp, harf-i med olan *و/vâv*, *ي/yâ* ve *ء/elif*, harekeli hallerindeki yerlerden çıkmaktadırlar. Bu görüşü savunanlar; Sîbeveyhi, İbn Cinnî, Dâni (ö. 444/1053), Şâtîbî, Ca'berî gibi âlimlerdir.⁴⁸²

Üçüncü görüşe göre bir harfin diğerinden ayrılma sebebi mahreci olduğundan dolayı her harf için bir mahreç vardır. Böylece mehâric-i hurûf yirmi dokuzdur. Ancak iki harf arasındaki ayrımın mahreçten ziyade sıfat sebebiyle meydana gelmesinden dolayı bu görüş pek de kabul görmemiştir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Aytânî, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 106.

⁴⁸¹ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 198-199; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 53; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 13.

⁴⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, ss. 433-434; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, ss. 46-48; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102; Şâtîbî, *Hirzül-Emânî ve Vehhüt-Tehânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, ss. 91-92; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 198; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 52-53; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 13; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, Bursa: Emin Yayınları, 2021, s. 94.

⁴⁸³ Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 50-51.

Dördüncü görüşe göre ise ağız boşluğunda bir, boğazda üç, dilde on, dudakta iki ve genizde bir adet olmak üzere toplam on yedi mahreç vardır. Halil b. Ahmed, Mekki b. Ebû Tâlib, Hüzeli (ö. 465/1073), Ebü'l-Hasan Şüreyh (ö. 539/1144-1145 [?]) ve İbnü'l-Cezerî ile birlikte nahiv ve kırâat ulemâsının birçoğu bu görüşü savunmaktadırlar.⁴⁸⁴

Detaylarını, harflerin tek tek incelenmesi sırasında açıklamaya çalışacağımız harflerin mahreçlerini, cumhurun görüşünü benimseyerek ve İbnü'l-Cezerî'nin tertibini ön planda tutarak kısaca izaha çalışalım:

2.2. Ağız Boşluğu-Cevf/الجوف

Lügatte “boşluk, kovuk içi, aralık”,⁴⁸⁵ istilahta ise “ağız ve boğaza doğru uzanan boşluk”⁴⁸⁶ demektir. İbnü'l-Cezerî'nin ilk mahreç olarak kabul ettiği⁴⁸⁷ cevfin harfleri harf-i med olan /v/vâv, ي/yâ ve /elif olup, göğüsten (ses tellerinden) başlayarak ağızda sesin ve havanın bittiği yerde biterler.⁴⁸⁸ Bu harflere; okuyanın isteğine bağlı olarak med edildiğinden dolayı “ahrufü'l-hevâiyye/الهوائية”, ağız boşluğundan çıktıkları için de “hurûfü'l-cevfiyye/الجوفية” denilmektedir.⁴⁸⁹ Mehâric-i hurûfu on dört ya da on altı olarak kabul edenlere göre böyle bir mahreç olmayıp, bu harfler harekeli hallerindeki mahreçlerinden çıkmaktadırlar.

⁴⁸⁴ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, ss. 139-142; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 198; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 51-52; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 13.

⁴⁸⁵ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 215; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 54; Sarı, *el-Mevârid Araçça-Türkçe Lûgat*, s. 258.

⁴⁸⁶ Seyf, *el-Akdü'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, s. 61.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199.

⁴⁸⁸ Kârî, *et-Tecvidü'l-Müyesser*, s. 20.

⁴⁸⁹ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, s. 39.

2.3. Boğaz-Halk/الحلق

Boğaz, “ağız ile göğüs arasına uzanan nefes borusu”⁴⁹⁰ demektir. Boğazda üç tane cüz’î mahreç vardır:

Birincisi boğaz kökü/aksa'l-halk/أقصى الحلق tır. Boğazın göğse bitiştği yer olan bu kısımdan ء/hemze ve ه/hâ harfleri çıkmaktadır.⁴⁹¹ Mehâric-i hurûfu on dört veya on altı olarak kabul edenlere göre ء/elif de bu mahreçten çıkmaktadır.⁴⁹² Bu harflerin mahreci aslında ayrı olmakla birlikte aralarındaki farkı anlamak ve ayırmak zor olduğu için tek mahreç olarak kabul edilmektedir.⁴⁹³ Mevkii ise kimine göre ء/hemze ile ه/hâ arasında,⁴⁹⁴ kimine göre ise ء/hemze ve ه/hâ harflerinden sonradır.⁴⁹⁵ ء/Elif’i bu mahreçte kabul etmeyenlere göre ise ء/hemze ile ه/hâ harflerinden hangisinin önce çıktığı hususunda; önce ء/hemze sonra ه/hâ harfinin çıktığı,⁴⁹⁶ önce ه/hâ sonra ء/hemze’nin çıktığı⁴⁹⁷ ve her ikisinin de eşit mesabede çıktığı⁴⁹⁸ şeklinde üç ayrı görüş ortaya konmuştur.

İkincisi boğaz ortası/vesetu'l-halk/وسط الحلق tır. Gırtlak veya Âdemelması denilen bu kısımdan ع/ayn ve ح/hâ harfleri

⁴⁹⁰ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî”, s. 444.

⁴⁹¹ Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 30.

⁴⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 46; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102; Eskiçizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetim”, s. 3.

⁴⁹³ Eskiçizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetim”, s. 4.

⁴⁹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 46; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102.

⁴⁹⁵ Esad Efendi, “el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd”, s. 3.

⁴⁹⁶ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 52; Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah b. Sinâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, Muhammed Hassân et-Tayyân ve Yahya Mir Alem (thk.), Dimeşk: Matbûâtü Mecma'i'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1982, s. 72; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199; Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 30; Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdetü'l-Kârîin”, s. 21; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18.

⁴⁹⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 139.

⁴⁹⁸ Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 80.

çıkmaktadır.⁴⁹⁹ Bu harflerden hangisinin önce çıktığı hususunda üç ayrı görüş mevcuttur. Sıralama; -cumhurun görüşü olan- önce ع/ayn sonra ح/hâ,⁵⁰⁰ önce ح/hâ sonra ع/ayn⁵⁰¹ ve her ikisinin müsavi olduğu şeklindedir.⁵⁰² ح/hâ harfindeki buhha/البحه sıfatı ile birlikte ع/ayn harfindeki ba'ba'a/البعبة (hızlı okuma) özelliği, bu iki harfin birbirine karışmasını engellemektedir.⁵⁰³

Üçüncüsü boğazın ucu/edne'l-halk/الحلق/أذن'tır. Boğazın ağza yakın kısmı olan bu bölümden غ/ğayn ve خ/hâ harfleri çıkmaktadır.⁵⁰⁴ Cumhur ulemâ önce غ/ğayn sonra خ/hâ harfinin çıktığını kabul etmektedir. Nahiv ve kırâat sahasının bazı isimlerine göre ise önce خ/hâ sonra غ/ğayn harfi çıkmaktadır.⁵⁰⁵

2.4. Dil-Lisân/اللسان

“Dişler ile boğaz arasında kalan tat alma organı” demektir. Dil harfleri; kökü, ortası, kenarı ve ucu şeklinde dört kısma ayrılmakta⁵⁰⁶ ve kendisinde on tane cüz'î mahreci barındırmaktadır:

⁴⁹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 57; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-'Îrâb*, c. I, s. 47; İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 72-73; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199.

⁵⁰⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 57; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-'Îrâb*, c. I, s. 47; İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 72-73; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199.

⁵⁰¹ Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberrid, *el-Muktedab*, Muhammed Abdülhâlik Udayme (thk.), c. I, Kahire: y.y., 1994, s. 328; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 57.

⁵⁰² Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 57.

⁵⁰³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 57; Muhammed Şehadet el-Ğül, *Buğyetü 'İbâdi'r-Rahmân li Tahkîk-i Tecvîdi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâr İbn Affân, 2002, s. 150.

⁵⁰⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-'Îrâb*, c. I, s. 45; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 102; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199.

⁵⁰⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 73-74; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 82.

⁵⁰⁶ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 57; Aytânî, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*,

Birincisi dil kökü/aksa'l-lisân/أقصى اللسان denilen kısımdır. Büyük dil kökünün üstü ile karşısındaki üst damaktan ق/kâf harfi çıkmaktadır.⁵⁰⁷

İkincisi yine dil kökü/aksa'l-lisân/أقصى اللسان denilen kısımdır. Büyük dil kökünün az ilerisinin üstü, yani ق/kâf mahrecinin azıcık dil tarafı ile karşısındaki üst damaktan ك/kâf harfi çıkmaktadır.⁵⁰⁸ Dil kökünün uzun bir mahreç olması sebebiyle ق/kâf ile ك/kâf harfleri aynı mahreç olarak kabul edilmemektedir.⁵⁰⁹ İbnü'l-Cezerî gençlik yıllarında yazmış olduğu *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* isimli eserinde bu iki harfi tek mahreç olarak kabul etmiş ve ف/fâ harfini dil mahrecine göndererek dudak harflerini tek mahreçte toplamıştır. Fakat ilerleyen yıllarda telif ettiği *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* isimli eserinde bu iddiasından vazgeçerek ق/kâf ile ك/kâf harflerinin mahreçlerini ayrı olarak ele almış ve ف/fâ harfini dudak mahrecine ilave etmiştir.⁵¹⁰

Üçüncüsü dil ortası/vesetu'l-lisân/وسط اللسان denilen kısımdır. Dil ortasının üst damağa değmesiyle ج/cîm, ش/şîn ve ي/yâ harfleri çıkmaktadır. Sıralama kimi ulemâya göre ج/cîm, ش/şîn ve ي/yâ şeklinde,⁵¹¹ kimi ulemâya göre ise ش/şîn, ج/cîm ve ي/yâ şeklindedir.⁵¹²

s. 108.

⁵⁰⁷ Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 31; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18.

⁵⁰⁸ Şibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 183.

⁵⁰⁹ Saçaklızâde, “*Cühdü'l-Mukill*”, ss. 276-277.

⁵¹⁰ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 199-201.

⁵¹¹ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 183; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'âni min Hirzi'l-Emâni fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 745; Saçaklızâde, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 277; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 19.

⁵¹² Bu görüşe sahip olanlardan birisi de Kaysî'dir. Ancak ona göre sıralama bu üç harf özelinde peş peşe değildir. Nitekim o, önce ش/şîn, sonra ض/dâd, daha sonra

Dördüncüsü dil yanı/hâfetü'l-lisân/حافة اللسان denilen kısımdır. Dil yanının dâhik (1. küçük azı dişi/premolar), tavâhin (2. küçük azı dişi/premolar ile 1. ve 2. büyük azı dişi/molar) ve nâciz (3. büyük azı dişi, 20'lik diş/molar) dişlerine temas ettirilmesiyle ض/dâd harfi meydana gelmektedir.⁵¹³

Beşinci yine dil yanı/hâfetü'l-lisân/حافة اللسان denilen kısımdır. Dil yanlarının dâhik, nâb (kanin dişi/canine), rabâî (yan kesici/incisive) ve seniyyelerin (orta kesici/incisive) etlerine temasıyla ل/lâm harfi çıkmaktadır.⁵¹⁴ Kendisi için “en geniş mahreç sahibi” yakıştırması yapılan bu harfin mahreci, aynı zamanda ض/dâd mahrecinin bittiği yerin ağıza yakın olan kısmıdır.⁵¹⁵ Dilin her iki yanının simetrik bir biçimde yanlara temas etmesinin harfin genel fonetik şartı olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklar bu harfin dilin her iki yanından çıkmasını kabul etmekle birlikte sağ kısma baskı yapmanın ض/dâd harfinin aksine daha kolay ve kullanımının daha yaygın olduğunu iddia etmektedirler.⁵¹⁶ Ancak sağa ya

---

da ج/cîm harfinin çıktığını, ي/yâ harfinin ise cevî harfleri içerisinde yer aldığını kabul etmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî, Mehdevî'nin (ö. 440/1048-49 [?]) ج/cîm ve ي/yâ şekline bir sıralama yaptığını iddia etmektedir. Ancak Mehdevî'nin *Şerhu'l-Hidâye*'de ي/yâ, ج/cîm ve ي/yâ şekline sıralama yaptığı görülmektedir. Detay için bkz., Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139, 142; Ebü'l-Abbas Ahmed el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, Hazım Said Haydar (thk.), c. I, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, tsz., s. 76; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 83.

⁵¹³ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁵¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 277; Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 32.

⁵¹⁵ Eskicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetîm”, s. 5; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 277; Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 32.

⁵¹⁶ Seyyid İbrahim el-Marğînî, *en-Nücümü't-Tavâli' ale'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makra'l-İmâm Nâfi'*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995, s. 162; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 66.

da sola baskın temayülün okuyucuya göre değişiklik arz eden bir alışkanlık nedeniyle gerçekleşmesinden dolayı bu ifadeye ihtiyatla yaklaşmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Altıncısı dil ucu/tafû'l-lisân/طرف اللسان denilen kısımdır. Dil ucunun üst diş etine değmesiyle izhâr edilerek okunan ن/nûn harfi çıkmaktadır. Bu alan aynı zamanda ل/lâm mahrecinin biraz daha alt kısmıdır.⁵¹⁷

Yedincisi yine dil ucu/tafû'l-lisân/طرف اللسان denilen kısımdır. Dil ucunun gerisinin ileri doğru meylederek üst dişlerin diplerine değmesiyle ر/râ harfi çıkmaktadır. Bu alan aynı zamanda ن/nûn mahrecinin biraz daha alt kısmıdır.⁵¹⁸ Ferrâ ve tâbilerine göre ل/lâm, ن/nûn ve ر/râ harflerinin her bireri için ayrı bir mahreç belirterek ayırmak zor olduğundan dolayı bunların mahreci bir olarak kabul edilmektedir.⁵¹⁹ Bu üç harfin hangisinin daha önce çıktığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmış; ر/râ, ل/lâm ve ن/nûn;⁵²⁰ ل/lâm, ر/râ ve ن/nûn⁵²¹ ve ل/lâm, ن/nûn ve ر/râ⁵²² şeklinde üç ayrı görüşe yer verilmiştir.

Sekizincisi yine dil ucu/tafû'l-lisân/طرف اللسان denilen kısımdır. Dil ucunun azıcık gerisi ile üst dişlerin diplerinden ط/tâ, د/dâl ve ت/tâ harfleri çıkmaktadır.⁵²³ Bazı ulemâ bu üç harfi kategorize ederek ط/tâ harfini üst dişlerin dibine, د/dâl

⁵¹⁷ İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-Î'râb*, c. I, s. 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200; Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 278.

⁵¹⁸ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁵¹⁹ İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 183.

⁵²⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

⁵²¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 431; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-Î'râb*, c. I, s. 45.

⁵²² Müberrid, *el-Muktedab*, c. I, s. 329; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁵²³ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 103; İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 184.

harfini onun biraz daha aşağısına (üst dişin ortasına yakın), ت/tâ harfini ise onun biraz daha aşağısına (üst dişin ortası) hasretmektedirler.⁵²⁴ Bu harflerin sıralaması kaynaklarda genel olarak ط/tâ, د/dâl ve ت/tâ şeklinde yer alırken⁵²⁵ bazılarında ise ط/tâ, ت/tâ ve د/dâl şeklinde ifade edilmektedir.⁵²⁶

Dokuzuncusu yine dil ucu/tarafü'l-lisân/طرف اللسان denilen kısımdır. Dil ucu ile alt dişlerin üst kısmından ص/sâd, az daha yukarisından س/sîn, az daha yukarisından ز/zây çıkmaktadır.⁵²⁷ Bu mahreçle alakalı olarak “alt ön dişlerin iç yüzü” şeklinde ifade mevcut olmakla beraber⁵²⁸ “alt dişlere yakın olacak şekilde, üst ve alt ön dişlerin arası” diyenler de vardır.⁵²⁹ Bu harflerin mahreç sıralaması hususunda ص/sâd, س/sîn ve ز/zây⁵³⁰ ile ص/sâd, ز/zây ve س/sîn⁵³¹ şeklinde iki ayrı görüş ortaya atılmıştır.

Onuncusu ise yine dil ucu/tarafü'l-lisân/طرف اللسان denilen kısımdır. Dil ucu ile üst dişlerin ucundan ط/zâ, ذ/zâl ve ث/sâ harfleri çıkmaktadır.⁵³² Bu harflerin öncelik sıralaması husu-

⁵²⁴ Esad Efendi, “el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd”, s. 4; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20.

⁵²⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 431; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-'Îrâb*, c. I, s. 45; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁵²⁶ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 79; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 103.

⁵²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201; Esad Efendi, “el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd”, s. 4.

⁵²⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 106.

⁵²⁹ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 67.

⁵³⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 77; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁵³¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 431; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-'Îrâb*, c. I, s. 45; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 103.

⁵³² Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 103; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 184.

sunda dil ve kırâat kaynaklarında ظ/zâ, ذ/zâl ve ث/sâ;⁵³³ ث/sâ, ظ/zâ ve ذ/zâl⁵³⁴ ve ظ/zâ, ث/sâ ve ذ/zâl⁵³⁵ şeklinde olmak üzere üç ayrı görüşe yer verilmektedir.

2.5. Dudak-Şefeh/الشفة

“Ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri” demek olan dudakta iki cüz’î mahreç vardır:

Birincisi alt dudağın içi ile üst ön dişlerden ف/fâ harfi çıkmaktadır.⁵³⁶ Bu harfin mahrecini dil olarak kabul edenler olmasına rağmen, bu görüş genel olarak kırâat sahasında kabul görmemiştir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi İbnü'l-Cezerî de önceleri ق/kâf ile ك/kâf harflerini tek mahreç olarak kabul etmesiyle dilin cüz’î mahreci dokuza düştüğünden dolayı ف/fâ’yı önce dil harfi olarak tanımlamış, ancak ilerleyen yıllarda bu görüşünden vazgeçerek genel kanaate uymuştur.⁵³⁷

İkincisi ise iki dudaktan و/vâv, ب/bâ ve م/mîm harfleri çıkmaktadır.⁵³⁸ و/Vâv harfi iki dudağın yumuşak bir şekilde yumulmasıyla, ب/bâ harfi dudak içlerinin birbirine kuvvetlice kapanmasıyla, م/mîm harfi ise dudak içlerinin uçlara yakın kısmının yumuşak kapanmasıyla meydana gelmektedir.⁵³⁹ Bu

⁵³³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, c. I, s. 58; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 431; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 45; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 103; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁵³⁴ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 80-81.

⁵³⁵ Müberriid, *el-Muktedab*, c. I, s. 329; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

⁵³⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48.

⁵³⁷ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 199-201.

⁵³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁵³⁹ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 68-69.

harflerin sıralaması hususunda da kaynaklar farklı bilgiler yer vermektedir. Genel olarak dil kaynaklarında ب/bâ, م/mîm, و/vâv şeklinde sıralama yapılırken⁵⁴⁰ kırâat kaynakları bu harfleri ب/bâ, و/vâv, م/mîm⁵⁴¹ ve و/vâv, ب/bâ, م/mîm⁵⁴² şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca bu harfler içerisinde ب/bâ harfine, dudağın iç kısmından çıkması sebebiyle “ıslak alan harfi” manasına gelen “bahriyye/البحرية”, م/mîm harfine ise dışarıya meyli sebebiyle “kuru alan harfi” manasına gelen “berriyye/البرية” denilmektedir.⁵⁴³

2.6. Geniz-Hayşûm/الخيشوم

“Burun boşluğu” demektir. “التحويف الأنفي/enfî” de denilen⁵⁴⁴ bu mahrecin harfleri ğunne sıfatına sahip olan م/mîm ve ن/nûn’dur.⁵⁴⁵ Bu harfler, zâtları ortadan kalkarak yalnızca sıfatları olan ğunne kaldığından dolayı aynı zamanda takdîrî mahreç sahibidirler.⁵⁴⁶ Sîbeveyhi ve İbn Cinnî gibi ilk dönem dilcileri ile bazı kırâat âlimleri bu mahrecin yalnızca sâkin ن/nûn harfine mahsus olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁴⁷ İbnü'l-Cezerî’ye göre ise ihfâ ve idğâm hallerinde ortaya çıkmış olan ğunne sıfatına sahip م/mîm ve ن/nûn harflerinin mahreci

⁵⁴⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 433; İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48.

⁵⁴¹ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 104.

⁵⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201. Nahiv âlimi olan Müberrid de bu görüşe katılmaktadır. Detay için bkz., Müberrid, *el-Muktedab*, c. I, s. 330.

⁵⁴³ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 68.

⁵⁴⁴ Kemal Bışr, *İlmü'l-Esvât*, Kahire: Dâru Ğarîb, 2000, s. 140.

⁵⁴⁵ Müberrid, *el-Muktedab*, c. I, s. 330; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁵⁴⁶ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 21.

⁵⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 434; İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 240; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 104.

hayşûmdur.⁵⁴⁸ Son dönem kırâat âlimlerinden Husarî, İbnü'l-Cezerî'nin görüşünü detaylandırarak bu mahrecin harflerini tecvid ilmi yönünden kategorize etmiştir. Buna göre o, idğâm-ı meal ğunne ve ihfâ halindeki tenvin ve ÷/nûn harfi; şeddeli ρ/mîm (idğâm-ı misleyn meal ğunne) ve ÷/nûn (idğâm-ı misleyn ve idğâm-ı meal ğunne) harfleri ve ihfâ halindeki (ب/bâ'ya uğrayan) sâkin ρ/mîm harfinin mahrecinin hayşûm olduğunu dile getirmektedir.⁵⁴⁹

Sıfât-ı lâzimedede bahsi geçen tüm harflerin hakîkî bir mahreci olmasına rağmen, nûn (÷) ve mîm (ρ) harflerinin ğunneli idğâm ve ihfâ olduklarında mahreçlerinin takdîrî olması sebebiyle ğunne/hayşûm hem sıfât-ı lâzime hem de mahreç içerisinde zikredilmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁵⁴⁹ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 69-71.

⁵⁵⁰ Muhammed 'Isâm, *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, s. 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARFLER/الحروف

3.1. Harf Kavramı

“Harf/حرف” kelimesinin, lügatte “taraf, uç, yan, zirve, tepe, kelime, kelâm”, ıstılahta ise “hakîkî ya da takdîrî olan mahrece yapışan ses” manasına geldiğini ilgili bölümde belirtmiştik. Bu kelimenin çoğulu “hurûf/الحروف” ve “ahruf/الأحرف”dur. Harflere; heceleri oluşturdukları için “hurûfü'l-hicâ'/حروف الهجاء”, “hurûfü't-teheccî'/حروف التهجي” ve “hurûfü't-tehciye/حروف التهجية” kelimeleri oluşturan ana yapı oldukları için de “hurûfü'l-mebânî/حروف المباني” denilmektedir.⁵⁵¹

Harflerin düzeni (alfabe), dünya üzerinde ilk defa milâttan önce 1700'lerde Batı Sâmîleri'nden Ken'ânîler tarafından icat edilip, buradan, harflerin isimlerinin Fenike alfabesi, şekillerinin ise Mısır hiyerogliflerinin öncülüğünde dünyanın çeşitli yerlerine dağılmıştır. Araplar ise önceleri Güney Arabistan'da geliştirilen Müsned veya Himyerî denilen bir yazı kullanmakla birlikte,⁵⁵² milâdî III. yüzyılın sonlarına doğru, adlarını Sâmîlerden aldıkları, bitişik yazılan Nabat harflerini kul-

⁵⁵¹ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 158.

⁵⁵² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Azmi Yüksel ve Rahmi Er (çev.), Ankara: İmaj Yayınları, 1993, s. 12.

lanmaya başladılar. Bu alfabeden aldıkları yirmi iki harfe o muntıkaya özel, revâdif (ilâveler) denilen “ث، خ، ذ، ض، ظ، غ” harflerini de ekleyerek, yirmi sekiz harften oluşan alfabelerini meydana getirdiler. Daha sonra Tamaralılar’dan alınan lâmelif (ل) ile birlikte, harf sayısını yirmi dokuza çıkardılar.⁵⁵³

Arap harfleri önceleri noktasız ve harekesizdi. Yeni yerlerin fethedilmesi sonucu farklı dilleri konuşan insanların Müslüman olmaları ve Arap alfabelerine aşına olmamaları neticesinde Kur’ân-ı Kerîm’i yanlış okuma sıkıntısının baş göstermesi sebebiyle Ebü’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Muâviye b. Ebû Süfyân’ın (ö. 60/680) Basra valisi olan Ziyad b. Ebîh’in (ö. 53/673) emri ile Kur’ân-ı Kerîm’i nokta işaretleriyle harekeledi.⁵⁵⁴ Bu harekeler; günümüzde kullanılan üstün için harfin üzerine, esre için altına, ötre için önüne bir nokta, bunların tenvinli şekilleri için ikişer nokta, cezim içinse üstüne kırmızı bir nokta şeklinde tasarlanıp uygulanmıştı.⁵⁵⁵ Bu usul, Endülüs’te hicri IV. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Harflerin harekelenmesinin, Hz. Ömer (r.a.) zamanında tamamlandığı hususunda, zayıf olsa da ayrı bir görüş daha vardır.⁵⁵⁶ Harekenin günümüzde kullanılan şeklini sistemli bir şekilde geliştiren kişi ise Halil b. Ahmed’dir. Harflere ait noktalar ile Ebü’l-Esved ed-Düelî tarafından ortaya konan noktaların birbirine karışması ve farklı renkte mürekkep kullanmanın zorluğu nedeniyle; üstün için elif (ا) harfinin, esre için yâ (ي) harfinin, ötre için vâv (و) harfinin, şedde içinse şîn

⁵⁵³ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 158, 161.

⁵⁵⁴ Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 89.

⁵⁵⁵ Osman Keskiner, “Arap Edebiyatında İnşa San’atının Gelişmesi”, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s. 11.

⁵⁵⁶ Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah et-Tavîl, *Fennü’l-Tertîl ve Ulûmüh*, c. I, Medinetü’l-Münevverre: Matbaatü Melik Fahd, 1999, s. 54.

(ش) harfinin şekillerini temel alarak yeni bir sistemle harekeleme işlemini uygulamıştır.⁵⁵⁷ Bunların dışında; cezim, medde, hemze-i vasıl ve hemze-i kat' işaretleri de Halil b. Ahmed tarafından ortaya konulmuştur.⁵⁵⁸

Harflerin sistematik bir şekilde noktalanması ise yine hicri I. yüzyılda gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) lüzum gördüğü yerlerde vahiy kâtibi olan Hz. Muâviye'ye bazı harfleri noktalattığı, ancak Hz. Ebubekir (r.a.) döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in toplanması esnasında, sahabenin bu noktaları Mushaf'a dâhil etmedikleri rivâyeti mevcuttur. İlerleyen dönemde noktalama eksikleri sebebiyle yanlış okumaların artması sebebiyle Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin (ö. 95/714) emriyle Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin talebeleri Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]) ile Merv kadısı Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) bu hizmeti üstlenmişlerdir.⁵⁵⁹ Bu sistem geliştirilirken, birbirine benzeyen harfleri ayrı şekillerde yazmak gibi teklifler olsa da onlar İbrânî ve Süryânî yazılarını örnek alıp, birbirine benzeyen harflerden Arapça'da en çok kullanılan harfleri asıl kabul ederek, diğerlerinin üstüne veya altına; bir, iki ya da üç adet nokta koymuşlardır. Böyle olunca da Arap alfabesindeki yirmi dokuz harf, on dokuz farklı şekle bürünmüştür.⁵⁶⁰

Harflerin sıralanışı da yine hicri I. yüzyılda değişime uğramıştır. Sâmi alfabelerin ortak özelliği olarak ebced tertibi, revâdiflerin haricindeki yirmi iki harfi formüle eden, yaygın kullanımıyla "ebced/أبجد, hevvez/هوز, huttî/حطّٰى, kelemen/كلمن, sa'fes/سعنفس, karaşet/قرشت" kelimeleridir. Bu formülün,

⁵⁵⁷ Keskiner, "Arap Edebiyatında İnşa San'atının Gelişmesi", s. 12.

⁵⁵⁸ Durmuş, "Harf", *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁵⁹ Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 90.

⁵⁶⁰ Keskiner, "Arap Edebiyatında İnşa San'atının Gelişmesi", s. 12; Durmuş, "Harf", *DİA*, XVI, s. 162.

ezberi kolaylaştırmak için ortaya konmuş kelimeler olma rivâyetleri olmakla beraber; harfleri icat eden Medyen krallarının isimleri, altı şeytan ismi, haftanın günleri, Hz. Âdem'in yaratılışı ve cennetten ayrılışının altı evresi, Cenâb-ı Hakk'ın bazı isimlerinin baş harfleri, altı emir ve yasak, altı nasihat, filozof isimleri ya da Pers hükümdarı Sâbûr'un çocuklarının ismi olduğu yolunda rivâyetler de vardır.⁵⁶¹ Bu alfabeyle revâdiflerin ilavesiyle “sehaz/خذ، دازاغ/ضظغ” şeklinde alfabe tamamlanmaktadır.⁵⁶²

Hicri I. yüzyılın sonlarına kadar kullanılan bu sıralamada, Doğu (Meşrik) ve Batı (Mağrib)⁵⁶³ ekolleri mevcut olmakla birlikte, sıralama birbirinden birazcık farklıdır. Kullanımı daha fazla olan Doğu ebced tertibi, yukarıda da saydığımız tertip olan “أبجد، هوز، حطّٰي، كلمن، سعنص، قرشت، ثخذ، ضظغ” şeklinde iken çok fazla şöret bulamayan Batı ebced tertibi ise “خذ، ظغش، ثخذ، ضظغ” şeklindedir.⁵⁶⁴ Batı tertibi, aynı zamanda ilk defa İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* isimli eserinde yer verdiği yedi kırâat imam ve râvîlerinin, Şâtîbî (ö. 790/1388) tarafından tespit edilen rumuzlarının da sıralamasıdır.⁵⁶⁵ Bu sıralamayı kısaca şöyle izah edebiliriz:

1. (أ): Ebû Ruveyym Nâfi b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî (ö. 169/785)

Râvîleri:

(ب): Ebû Musa İsa b. Mînâ b. Verdân (Kâlûn) (ö. 220/835)

⁵⁶¹ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2010, ss. 26-31.

⁵⁶² Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁶³ Doğu (Meşrik), Müslüman Asya ve Mısır'ı; Batı (Mağrib) ise Müslüman Afrika ve Avrupa (özellikle Endülüs) memleketlerini kapsamaktadır. Detay için bkz., Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 144.

⁵⁶⁴ Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, s. 25.

⁵⁶⁵ Şâtîbî, *Hirzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 95.

(ح): Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdillâh el-Misrî (Verş) (ö. 197/812)

(Bu harften sonra vâv [و] gelmesi gerekirken; bu harfin, iki kelimeyi bağlayan atıf harfi olması sebebiyle bundan vazgeçilmiştir)

2. (د): Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738)

Râvîleri:

(د): Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864)

(ز): Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahman b. Halid el-Mahzûmî (Kunbul) (ö. 291/903)

3. (ح): Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammar el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771)

Râvîleri:

(ط): Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilaziz el-Ezdî ed-Dûrî (ö. 240/854)

(ي): Ebû Şuayb Salih b. Ziyad b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874)

4. (ك): Ebû İmran Abdullâh b. Âmir b. Yezid el-Yahsûbî (İbn Âmir) (ö. 118/736)

Râvîleri:

(ل): Ebü'l-Velid Hişam b. Ammar b. Nusayr ed-Dimeşkî (ö. 245/859)

(م): Ebû Amr Abdullâh b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân ed-Dimaşkî (ö. 242/857)

5. (ن): Ebû Bekr Asım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745)

Râvîleri:

(ص): Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Salim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809)

(ع): Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Esedî (ö. 180/796)

6. (ف): Ebû Umâre Hamza b. Habib b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfî (ö. 156/773)

Râvîleri:

(ض): Ebû Muhammed Halef b. Hişam b. Sa'leb el-Esedî (ö. 229/844)

(ق): Ebû İsa Hallâd b. Halid eş-Şeybânî (ö. 220/835)

7. (ر): Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî (ö. 189/805)

Râvîleri:

(س): Ebü'l-Hâris Leys b. Halid el-Bağdâdî (ö. 240/854)

(ت): Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilaziz el-Ezdî ed-Dûrî (ö. 240/854)

Bu kısımdan sonrası, İbn Mücâhid'in yedili tasnifine ilk defa Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *el-Ğâye fi'l-Kırââtî'l-'Aşr* isimli eseriyle ilave edilip,⁵⁶⁶ İbnü'l-Cezerî tarafından mütevâtir kabul edilen üç imam ve râvîlerinin rumzu olup,⁵⁶⁷ Hamdullah b. Hayrullah Efendi'nin (ö. 983/1575 [?]) *Füyûdu'l-İtkân fi Vücûhi'l-Kur'ân* isimli eserinde belirttiği şekliyle meşhur olmuştur.

8. (ج): Ebû Cafer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/748)

⁵⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz., Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî, *el-Ğâye fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, Muhammed Gıyâs el-Canbâz (thk.), Riyad: Dâru's-Şevvâf, 1990, ss. 37-131.

⁵⁶⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîm ve Mü'rşidü'l-Tâlibîn*, Ali b. Muhammed el-İmrân (thk.), Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, tsz., ss. 80-81.

Râvîleri:

(عي): Ebü'l-Hâris İsa b. Verdân el-Medenî (ö. 160/776)

(جم): Ebu'r-Rabî Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zühri
(ö. 170/786)

9. (يع): Ebû Muhammed Yakub b. İshak b. Zeyd el-Hadramî
(ö. 205/821)

Râvîleri:

(يس): Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdir-
rahman el-Lü'lüî el-Basrî (ö. 238/852)

(حه): Ebü'l-Hasan Ravh b. Abdilmümin el-Hüzelî el-Basrî
(ö. 235/849)

10. (خل): Ebû Muhammed Halef b. Hişam b. Sa'leb el-Esedî
(ö. 229/844)

Râvîleri:

(سح): Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrâk el-
Mervezî el-Bağdâdî (ö. 286/889)

(سه): Ebü'l-Hasan İdris b. Abdilkerim el-Hallâd el-Bağdâdî
(ö. 292/904)⁵⁶⁸

Günümüz alfabetik düzeni, hicri I. yüzyılın sonlarına doğ-
ru Nasr b. Âsım ile Yahyâ b. Ya'mer tarafından bugünkü hali-
ne getirilmiştir. Bu sistemde "hurûfü'l-müzdevce/الحروف المزدوجة"
denilen ve şeklen birbirine benzeyen harfler üçlü ve ikili sı-
ralamalarla ön kısma ve yan yana, "hurûfü'l-münferide/الحروف
المنفردة" denilen müstakil şekilli harfler ise son kısma alınmıştır.
Ancak bu sıralamaya da müstakil harflerden olan elifle başla-
nılmıştır. Buna göre Doğu tertibi alfabe -günümüzde de kulla-
nımı en yaygın olanı- "ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،"

⁵⁶⁸ Hamdullah b. Hayruddîn, *Füyûdu'l-İtkân fî Vücûhi'l-Kur'ân*, Mehmet Çaba
(thk.), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019, s. 35; Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*,
Hilal Yayınları, İstanbul tsz., s. 5.

ا، ب، “ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، لا، ي، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ط، ظ، ك، ل، م، ن، ص، ض، ع، غ، ف، ق، س، ش، ه، و، ي، لا” şeklinde dir.⁵⁶⁹

3.2. Harflerin Kısımları

Harfler farklı noktalardan kısımlara ayrılmaktadır:

Birincisi “sahîh” ve “illetli” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü’s-sihâh/الحروف الصحاح” denilen sahîh harfler “ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، أ، ح، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، لا، ي” dir. “Hurûfü’l-hâviye/الحروف الهاوية” ve “ahruf-ü cevfi/أحرف جوف” denilen illetli harfler ise harf-i med olan “ا، و، ي” dir.⁵⁷⁰

İkincisi “bitişik” ve “ayrık” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü’l-muttasıla/الحروف المتصلة” denilen bitişik harfler, peşindeki harfe bağlanabilen “ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، لا، ي” harfleridir. “Hurûfü’l-munfasıla/الحروف المنفصلة” denilen ayrık harfler ise peşindeki harfe bağlanamayan “ا، د، ذ، ر، ز، و” harfleridir.⁵⁷¹

Üçüncüsü “asıl” ve “zâid” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûf’ül-asliyye/الحروف الأصلية” denilen asıl harfler “ا، ب، ت، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، ي، و، م، ت، ن، س، ه” denilen zâid harfler ise “ا، ب، ت، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، لا، ي” dir.⁵⁷²

Dördüncüsü “müstakil şekle sahip” ve “benzer şekle sahip” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü’l-müfreda/الحروف المفردة”

⁵⁶⁹ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁷⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, c. I, s. 57, 59.

⁵⁷¹ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁷² Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvîdî’l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*, s. 122; İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 174.

⁵⁷³ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 174.

ve “hurûfü'l-münferide/الحروف المنفردة” denilen müstakil şekle sahip harfler “ا، م، ن، و، ه، ي” dir. “Hurûfü'l-müteẓâvice/الحروف المتزاوجة” ve “hurûfü'l-müteşâbihe/الحروف المتشابهة” denilen benzer şekle sahip harfler ise “ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض” dir.⁵⁷⁴

Beşincisi “ünlü” ve “ünsüz” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü'l-musavvite/الحروف المصوتة” ve “hurûfü's-sâite/الحروف الصائتة” denilen ünlü harfler “ا، و، ي، ا” dir. “Hurûfü's-sâvâmit/الحروف الصوامت” ve “hurûfü's-sâmite/الحروف الصامتة” denilen ünsüz harfler ise “ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، لا، ي” dir.⁵⁷⁵

Altıncısı “okunuşu iki harf ile telaffuz edilen harfler” ve “okunuşu üç harf ile telaffuz edilen harfler” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü'l-mesrûra/الحروف المسرورة” denilen ve “تا، ثا” şeklinde iki harf ile telaffuz edilen harfler “ب، ت، ث، ح، خ، ر، ط” dir. “Hurûfü'l-melfûza/الحروف الملفوطة” denilen ve “جيم، ا، ج، د، ذ” şeklinde üç harf ile telaffuz edilen harfler “دال، ذال” dir.⁵⁷⁶

Yedincisi ise “noktalı” ve “noktasız” şeklinde iki kısma ayrılır. “Hurûfü'l-mu'ceme/الحروف المعجمة” ve “hurûfü'l-menkûta/الحروف المنقوطة” denilen noktalı harfler “ب، ت، ث، ج، ح، خ، ذ، ز، ش، ض” ile kelime başında ve ortasında geçen yâ (ي) harfidir. “Hurûfü'l-mühmele/الحروف المهملة” denilen noktasız harfler ise “ا، ح، د، ر، س، ص، ط، ع، ك، ل، م، و، ه” yâ (ي) harfidir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁷⁵ Yüksel, “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, s. 143.

⁵⁷⁶ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁷⁷ George Mitri Abdülmesih ve Hani George Tabri, *el-Halîl, Mu'cemü Mustalahâtî'n-*

Ayrıca ilk ve son harfi aynı olan “م، ن، و” harfleri “hurûfû'l-melbûbe/الحروف الملبوبة” ve “hurûfû'l-melviyye/الحروف الملووية” diye isimlendirilmektedir.⁵⁷⁸

3.2.1. Aslî Harfler/الحروف الأصلية

“Asıl-zâid” kategorisinin haricinde “aslî-fer'î” olarak ele alacağımız ve “hurûf'ül-asliyye/الحروف الأصلية” de denilen bu harflerin Doğu tertibinde “ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش،” Batı tertibinde ise “ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، هـ، لا، ي، ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ط، ظ، ك، ل، م، ن، ص، ض، ع، غ، ف، ق،” şeklinde ifade edildiğini belirtmiştik. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* isimli eserinde harf sıralamasını mahreç sırasına göre oluşturmuş, boğaz harflerinden başlayarak ağza doğru mahreç sıralaması yapmış, ancak vâv (و), yâ (ي) ve elifi (ل) illet harfleri oldukları için, hemzeyi (ء) de sert bir harf olduğu için en sona almıştır.⁵⁷⁹ Ona göre aslî harflerin sıralaması şu şekildedir:

ع، ح، هـ، خ، غ / ق، ك / ج، ش، ض / ص، س، ز / ط، د، ت / ظ، (ي، و، ا، أ)⁵⁸⁰
 “ذ، ث / ر، ل، ن / ف، ب، م”

Sîbeveyhi'ye göre:

أ، ا، هـ، ع، ح، غ، خ / ك، ق / ض، ج، ش، ي / ل، ر، ن / ط، د، ت / ص، ز، س
 “م، ب، ف، ث / ظ، ذ، ث / ف، ب، م”⁵⁸¹ şeklindedir.

İbn Cinnî ise Halil b. Ahmed'in yaptığı sıralamayı “gerek-siz, bu zamana kadar öğrendiklerimizin dışında zorluk olan

Nahvi'l-Arabiyy, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1990, s. 212.

⁵⁷⁸ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 162.

⁵⁷⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 52.

⁵⁸⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁵⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 431.

bir sıralama" ifadeleriyle reddederek, kendi sıralamasını şu şekilde belirtmiştir:

"أ، هـ، ع، ح، غ، خ / ق، ك / ج، ش، ي / ض / ل، ر، ن / ط، د، ت / ص، ز، س" 582
" / " 582 / ط، ذ، ث / ف، ب، م، و

İbn Sînâ'ye (ö. 428/1037) göre:

"أ، هـ، ع، ح، خ / ق، غ، ك / ج، ش / ض / ص، س، ز / ط، ت، د / ث، ظ، ذ / ل، ا، ي، ا، ع، ح، هـ، خ، غ، أ / ق، ك / ش، ض، ج / ص، س، ز / ط، د، ت / ظ، ث، ذ / ر، ا، ي" 583
şeklinde yer alan sıralama, kırâat sahasında öne çıkan isimlerden Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'ye göre:

"ع، ح، هـ، خ، غ، أ / ق، ك / ش، ض، ج / ص، س، ز / ط، د، ت / ظ، ث، ذ / ر، ا، ي" 584
" / " 584 / ن، ف، ب، م، ا، و، ي

Dânî'ye göre:

"أ، هـ، ع، ح، غ، خ / ق، ك / ج، ش، ي / ط، ت، د / ظ، ذ، ث / ص، ز، س / ل، ا، ي، ا، ع، ح، هـ، خ، غ، أ / ق، ك / ش، ض، ج / ص، س، ز / ط، د، ت / ظ، ذ، ث / ف، ب، م، و" 585
" / " 585 / ن / ر / ض / ل / ف، ب، و، م

Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî'ye (ö. 461/1068) göre:

"أ، هـ، ع، ح، غ، خ / ق، ك / ج، ش، ي / ض / ل / ر / ن / ط، د، ت / ص، س، م، و" 586
" / " 586 / ز / ظ، ذ، ث / ف، ب، م، و

İbnü'l-Cezerî'ye göre ise şu şekildedir:

"أ، هـ، ع، ح، غ، خ / ق، ك / ج، ش، ي / ض / ل / ن / ر / ط، د، ت / ص، س، م، و" 587
" / " 587 / ز / ظ، ذ، ث / ف، و، ب، م

Aslî harflerin adediyle alakalı iki farklı görüş vardır. Kûfeliler, elifin (ل) yalnızca sâkin olması, hemzenin (ة) ise yalnızca harekeli olması nedeniyle bunları bir harf kabul ederek, elifin (ل) düşürülmesiyle yirmi sekiz harf, Müberrid'in hari-

582 İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-Î'râb*, c. I, s. 45.

583 İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 72-85.

584 Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, ss. 139-142.

585 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, ss. 102-104.

586 Kurtubî, "el-Muvaddih fi't-Tecvid", s. 42.

587 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, ss. 199-201.

cindeki Basralılar ise elifin (ا) dahliyle yirmi dokuz harf olduğunu kabul etmektedirler. Bu, aynı zamanda cumhurun da görüşüdür.⁵⁸⁸

Doğu tertibine göre harflerin sıralaması ve detayları şu şekildedir:

3.2.1.1. Elif (ا)-Hemze (ء)

Alfabenin ilk harfi olan elif (ا), hemze (ء) ile olan yakınlığından dolayı zaman zaman bu harf yerinde kullanılmaktadır. Bu iki harf aslında birbirlerinden farklı harflerdir. Elifin (ا) devamlı sâkin, kendinden önceki harekenin de fetha olmasına karşın, hemze (ء) cezim ve hareke alabilmektedir. Ancak, Doğu ve Batı tertibi alfabe de hemze (ء) harfinin kendine yer bulamaması nedeniyle bu iki harfi aynı grup içerisinde ele alacağız.

Elif (ا) harfinin alfabenin ilk harfi olarak kabul edilmesi, “Allah/الله” lafzının ilk harfini meydana getirmesi ve bütün kelimelerin bu kaynaktan çıktığının kabul edilmesinden dolayı olmakla birlikte, isminin vâv (و), yâ (ي) ve hemze (ء) harfleriyle ülfet edip onlara çevrilmesi sebebiyle “ülfet/الفة” (uyumluluk) masterından türediği düşünülmektedir.⁵⁸⁹

Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) kırk ayrı lakapla isimlendirdiği bu harfin mahreci hususunda iki ayrı görüş vardır: Halil b. Ahmed, Dâni,⁵⁹⁰ İbnü'l-Cezerî⁵⁹¹ ve kırâat ulemâsının birçoğu-

⁵⁸⁸ Aytânî, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 104.

⁵⁸⁹ Ahmet Turan Arslan, “Elif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, 2011, s. 36.

⁵⁹⁰ Dâni, med harflerinin cevî mahreci ya da harekeli olduğu zamanki mahreçlerinden çıkışı ile alakalı olarak genel iki ayrı görüşten biraz daha farklı düşünmektedir. O'na göre; yalnızca elif (ا) harfi cevî mahrecinden çıkmakta, harfi med vâv (و) ve yâ (ي) harfleri ise harekeli hallerindeki mahreçlerinden çıkmaktadır. Detay için bkz., Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 108.

⁵⁹¹ İbnü'l-Cezerî, gençlik döneminin ilk yıllarında kaleme aldığı *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* isimli eserinde bu harfin mahrecini boğaz olarak kaydetmiş, ancak iler-

na göre cevî/ağız boşluğu; Sîbeveyhi, Ferrâ ve İbn Cinnî gibi nahiv ulemâsı ile Mekî b. Ebû Tâlib⁵⁹² gibi kırâat ulemâsının bir kısmına göre boğazdan çıkmaktadır. Bu görüşte olanların bir kısmı elif (ا) harfini hemze (ء) ile hâ (هـ) arasına ilave etmekte, bir kısmı ise hemze (ء) ve hâ (هـ) harflerinden sonra yer vermektedirler.⁵⁹³ Ayrıca bu harf, Halil b. Ahmed tarafından; “hurûfü’l-cevfiyye/الجوفية”, “hurûfü’l-illet/العلة”, “hurûfü’l-hevâiyye/هياوية” ve “hurûfü’l-heviyye/هياوية” diye lakalandırılmaktadır.⁵⁹⁴

Elif (ا) harfinde: Durumuna göre tefhîm ya da terkîk ile beraber, hafâ, ânîye karîb, illet, zevâid, ibdâl, med, hâvî, imâle ve sutm sıfatları mevcuttur.

Hemze (ء) gelince:

Elifbâ ve ebced tertiplerinde ilk harf olan elifin asıl şekli olan hemze (ء), Arap lisanında en çok tartışmaya konu olan harflerden birisidir. Bu harfin; harf olup olmadığı, harf ise sıhhat ya da illet durumu, mahreç ve sıfatları, elifle benzerliği, telaffuzu, şekli gibi hususlar tartışma konusu olmuştur.

Hemze (ء); Temîm ve Kays gibi bedevî kabilelerde, telaffuzda harf ve hecelerın kaybolmaması için bugün de kullanıldığı üzere vurgulu ve sert bir biçimde (tahkîku’l-hemze); Hicaz, Kureys, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzin, Mekke ve Me-

leyen yıllarda yazmış olduğu *en-Neşr fi’l-Kırââtî’l-‘Aşr* isimli eserinde ise bu harfin mahrecini diğer görüş olan cevî ile değiştirmiştir. Son görüşü olduğu için, onun cevfi bu harfin mahreci olarak kabul ettiğini anlamaktayız. Detay için bkz., İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî’t-Tecvîd”, s. 183; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırââtî’l-‘Aşr*, c. I, s. 199.

⁵⁹² Mekî b. Ebû Tâlib bu harfin mahrecini hem boğaz olarak hem de cevî olarak belirtmektedir. Detay için bkz., el-Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvîdi’l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*, s. 142, 160.

⁵⁹³ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İrâb*, c. I, s. 47; İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî’t-Tecvîd”, s. 183; Esad Efendi, “el-Virdü’l-Müfid fi Şerhi’t-Tecvîd”, s. 3.

⁵⁹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, c. I, s. 58; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 18.

dine ahalsi gibi yerleşik topluluklarda ise yumuşak (taḥfîfû'l-hemze), bazı durumlarda ise vav (و), yâ (ي) ve elif (ا) harflerinden birine çevrilerek okunmaktaydı. Ancak Hicazlılar, cümlede fesahat göstermek istediklerinde bu harfi tahkîk ile telaffuz etmekteydiler. Kur'ân-ı Kerîm, Hicaz lehçesinin Kureyş ağzına göre yazıldığı için Kur'ân-ı Kerîm'in ilk metinlerinde hemze (ء) yerine onun tahfifi olan vav (و), yâ (ي) veya elif (ا) harfleri bulunuyor ve bu sert ses, bu harflerle temsil ediliyordu.⁵⁹⁵

Bu harfteki iki ayrı görüş, kırâat ve nahiv âlimlerini de taraf tutmaya sevketmiştir. Sîbeveyhi ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler, Temîm ve Kays kabilelerinin görüşlerini sistemlerinde benimsemişken, Halil b. Ahmed, Mekkî b. Ebû Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimler, diğer kabilelerin görüşlerini savunmuşlardır. İlerleyen dönemlerde hemzenin (ء) sert okunma biçimi genel kabul görmüş ve tasnifler buna göre yapılmıştır. Hemzeyi (ء) belirginleştirmek için izhâr gibi tecvîd kâideleri ortaya konmuş; Hamza kırâatinde, İbn Âmir kırâatinin İbn Zekvân rivâyetinde, Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde ve Halef kırâatinin İdris rivâyetinde hemzeden (ء) önce sâkin harf geldiğinde sekte yapılarak harfin belirgin olması sağlanmıştır.⁵⁹⁶

Hicaz lehçesinin hemzeyi (ء) yumuşak ve med harflerine çevirerek okuması sebebiyle ilk Kur'ân-ı Kerîm hattı olan Hz. Osman (r.a.) hattında hemze (ء) işareti, harf-i medde çevrildiği şekliyle yazılmaktaydı. Kur'ân-ı Kerîm'in noktalarla hareketlenmesi döneminde nokta halinde yazılmış olan hareketlerle karışmaması için farklı renk mürekkeple, harflerin üstüne büyükçe bir veya iki noktanın konmasıyla ifade edilmekteydi.

⁵⁹⁵ İsmail Durmuş, "Hemze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 2011, s. 193.

⁵⁹⁶ Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, c. I, s. 61; Durmuş, "Hemze", *DİA*, XVII, s. 193.

İlerleyen zamanlarda Halil b. Ahmed tarafından bu noktalar ve farklı mürekkeplerin karmaşaya sebebiyet vermesinden dolayı, mahreçte yakın olduğu ‘ayn (ع) harfinin baş kısmına benzetilerek küçük bir işaretle bugünkü yazım şekline getirilmiştir.⁵⁹⁷

Halil b. Ahmed tarafından “hurûfü’l-hevâîyye/الحروف الهوائية”, İbnü’l-Cezerî ve kırâat ulemâsının birçoğu tarafından “hurûfü’l-halkiyye/الحروف الحلقية” içerisinde zikredilen bu harfin mahreci; boğazın göğüse bitiştigi yerdir.⁵⁹⁸

Hemze (ء) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, zuhür, ânî ve ismât, zayıf sıfatlardan; istifâle ve infitâh, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, sükûn, nebr, hetf, inficâr, sahîh, asliyye, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve cersî sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; boğazın dibinden, cehr sıfatı nedeniyle nefesi dışarıya çıkarmadan, şiddet sıfatından dolayı sesi akıtmadan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak, sert ve mahrecinden -kal-kale harflerinden daha az- patlatarak okunmalıdır.

3.2.1.2. Bâ (ب)

Arap alfabesinin ilk noktalanmış harflerinden olan bâ (ب) harfi, diğer noktalı harflerle karışmaması için, tek noktalı manasına gelen “bâü’l-müvâhade/الباء الموحدة”, noktasının altta bulunduğunu ifade için de “bâü’t-tahtâniyye/الباء التحتانية” şeklinde isimlendirilmektedir.⁵⁹⁹

Bu harfin, tecvîd ilminde farklı kuralları mevcuttur: Birin-

⁵⁹⁷ Durmuş, “Hemze”, *DîA*, XVII, s. 193.

⁵⁹⁸ Ali el-Kârî, *el-Minahu’l-Fikriyye fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 80.

⁵⁹⁹ Sargon Erdem, “Bâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DîA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 2011, s. 355.

cisi iklâb/الإقلاب'dır. "من بعد" misalinde olduğu gibi bâ (ب) harfinden önce, tenvin (ةٍ) ya da sâkin nûn (ن) harfi gelirse, bu harfler mîm (م) harfine çevrilir. İkincisi idğâm-ı mütecâniseyn/الادغام المتجانسين'dir. Sâkin bâ (ب) harfinin, aynı mahreçte olduğu halde farklı sıfatlara sahip olduğu mîm (م) ile -bâ (ب) harfinin önce olması şartıyla- "يا بني اركب معنا"⁶⁰⁰ misalinde olduğu gibi yanyana gelmesi durumunda bâ (ب), mîm (م) harfine çevrilir. Üçüncüsü ise kalkale/القلقلة'dir. "ييصرون" misalinde olduğu gibi sâkin olan bâ (ب) harfinden kuvvetli bir vurgu işitilinceye kadar harf sarsılır.

"Hurûfû's-şefeviyye/الحروف الشفوية" ve "hurûfû's-şefehiyye/الحروف الشفهية" diye lakaplandırılan⁶⁰¹ bu harf, dudakların içlerinin birbirine kuvvetlice kapanmasıyla meydana gelmektedir.⁶⁰²

Bâ (ب) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, zuhûr, kalkale ve ânî, zayıf sıfatlardan; istifâle, infitâh ve izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, inficâr, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; iki dudak arasından, cehr sıfatı nedeniyle nefesi dışarıya çıkarmadan, şiddet sıfatından dolayı sesi akıtmadan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak, kalkale sıfatından dolayı da sert ve mahrecinden patlatarak okunmalıdır.

3.2.1.3. Tâ (ت)

Alfabenin üçüncü harfi olan tâ (ت) harfinin kitâbeti, açık (ت) ve kapalı (ة) olmak üzere ikiye ayrılır. Açık tâ (ت), duruş ve

⁶⁰⁰ Hûd 11/42.

⁶⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁶⁰² Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20.

geçiş halinde herhangi bir değişime uğramadığı halde kapalı (س) duruş halinde tümüyle hâ (ه) harfine dönüşür. Kırâatta, tâ (ت) harfinin “ث, ج, د, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ” harflerine, “ل” harflerinin de bu harfe idğâm olması câiz görülmüştür.⁶⁰³

“Hurûfü'n-nita'iyye/التَّطْعِيَّةُ” veya “hurûfü'n-nit'iyye/الحروفِ التَّطْعِيَّةُ” diye lakaplandırılan⁶⁰⁴ bu harfin mahreci, dil ucu ile üst dişlerin dip kısmı olmakla birlikte,⁶⁰⁵ mahreç sırası olarak tâ (ط) ile dâl (د) harflerinden sonra gelmektedir. İbn Sînâ bu harfin sesini, avuç içine parmakla sert biçimde vurulduğunda ortaya çıkan sese eşdeğer görmektedir.⁶⁰⁶

Tâ (ت) harfinde kuvvetli sıfatlardan; şiddet, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, zemânî, infigâr, sahîh, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Ayrıca Sîbeveyhi görüşüne taraftar bulamasa da bu harfi kalkale harfleri içerisinde dâhil etmiştir.⁶⁰⁷ Dolayısıyla bu harf; dil ucunu üst ön dişlerin diplerine dokundurarak, hems sıfatının gereği nefesi dışarıya çıkararak, şiddet sıfatından dolayı sesi akıtmadan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak, zemânî sıfatı sebebiyle cezimli halinde nefesi fazlaca dışarıya vererek sert ve açık bir biçimde okunmalıdır.

⁶⁰³ İsmail Durmuş, “Tâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, 2011, ss. 281-282.

⁶⁰⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁶⁰⁵ Su'âd Abdülhamid, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru't-Takvâ, 2009, s. 60.

⁶⁰⁶ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 96.

⁶⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203.

3.2.1.4. Sâ (ث)

Alfabenin dördüncü harfi olan sâ (ث); Arapların Fenike alfabesini kullanarak, yirmi iki harfi olan bu alfabeyle sonradan ekleyerek revâdif adını verdikleri “ث، خ، ذ، ض، ظ، غ” harf grubundan, aynı zamanda Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan “ث، ص، ض، ظ، ع، ق” harflerinden birisidir.⁶⁰⁸

Kırâatta; sâ (ث) harfinin “ت، د، ذ، ل” harflerine “لَبِئْتُمْ/لَبِئْتُمْ”⁶⁰⁹ ve “هَٰئُ ثَوْبٌ/هَلْ ثَوْبٌ”⁶¹² misallerinde olduğu gibi idğâm-ı sağırle;⁶¹³ “ث، ذ، س، ش، ض” harflerine “حَيْثُ تَقْفُتُمْوَهُمْ/حَيْثُ تَقْفُتُمْوَهُمْ”⁶¹⁴ ve “حَيْثُ تُوْمِرُونَ/حَيْثُ تُوْمِرُونَ”⁶¹⁵ misallerinde olduğu gibi idğâm-ı kebirle;⁶²⁰ tâ (ت) ve dâl (د) harfinin de bu harfe “بِئْتَاتٍ”⁶²¹ ve “يُرِيثُ ثَوَابٌ/يُرِيثُ ثَوَابٌ”⁶²² misallerinde olduğu gibi idğâm-ı kebirle idğâm olması câiz görülmüştür.⁶²³

“الحروف اللثوية/Hurûfû'l-liseviyye/” veya “hurûfû'l-liseviyye/”

⁶⁰⁸ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁶⁰⁹ Kehf 18 /19.

⁶¹⁰ Âl-i İmrân 3/145.

⁶¹¹ A'râf 7/176.

⁶¹² Mutaffifin 83/36.

⁶¹³ Önceki harfin cezimli, ikinci harfin harekeli olduğu idğâm şeklidir. Detay için bkz., Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000, s. 136

⁶¹⁴ Hicr 15/65.

⁶¹⁵ Bakara 2/191.

⁶¹⁶ Âl-i İmrân 3/14.

⁶¹⁷ Neml 27/16.

⁶¹⁸ Bakara 2/35.

⁶¹⁹ Zâriyât 51/24.

⁶²⁰ Her iki harfin de harekeli olduğu idğâm şeklidir. Detay için bkz., Temel, *Kırâat ve Tecvid İstihlâları*, s. 69.

⁶²¹ Bakara 2/92.

⁶²² Nisâ 4/134.

⁶²³ İsmail Durmuş, “Sâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2011, s. 317.

”الحروف اللثوية“ diye lakaplandırılan⁶²⁴ bu harfin mahreci, dil ucu ile ön dişlerin arasındadır.⁶²⁵ Saçaklızâde’ye göre dil sâ (ث) harfinde dışarıya daha fazla, zâl (ذ) harfinde daha az, zâ (ظ) harfinde ondan da az çıkar.⁶²⁶ Ancak dil ucunun dışarıya doğru çıkarılmasında abartıdan kaçınılması gerekmektedir. Bu harfin mahrecinin, günümüzde bazı bölgelerin konuşma dilinde özellikle Mısır’da; tâ (ت), sîn (س) ve dâl (د) mahrecine kaydığı ve harfin söz konusu harflere çevrildiği görülmektedir.⁶²⁷

Bazı lügat ulemâsı bu harfi, safir sıfatına ait olan ”ص، س، ز“ harflerinden daha zayıf miktarda da olsa ıslıklı harfler kategorisine dâhil ettikleri ”ث، ذ، ش، ظ، ف“ harflerinden birisi olarak kabul etmektedirler.⁶²⁸ Ancak klasik dönem eserlerinde bu gö-rüşe yer verilmemiştir.

Sâ (ث) harfinde kuvvetli sıfatlardan; zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucunu ön dişlerin arasından çıkarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, hems sıfatı gereği nefesi dışarıya vererek, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak, yumuşak ve hafif bir ıslıkla okunmalıdır.

⁶²⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁶²⁵ Hasen b. Şuca' b. Muhammed et-Tevnî, *el-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*, Muhammed Safa Taha Hamûdî (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2009, s. 57.

⁶²⁶ Tarhûnî, "Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", s. 454.

⁶²⁷ Durmuş, "Sâ", *DİA*, XXXV, s. 317.

⁶²⁸ İsmail Durmuş, "Sâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2011, s. 370.

3.2.1.5. Cîm (ج)

Alfabenin beşinci harfi olan cîm (ج), Fenike dilindeki adı olan “gaml/deve” ismiyle Arapçaya “cemel/deve” manasını çağrıştırarak cîm (ج) şekliyle geçmiştir. “İpek kumaş, beden, ruh ve zülûf teli” manalarına gelmektedir. Ayrıca, Farsça ve Osmanlıca’da bulunan “ç” sesini ifade için ortasına “چ” şeklinde üç nokta alarak, “cîmü’l-Fârisiyye/الجيم الفارسية”, “cîmü’l-Acemiyye/الجيم العجمية” veya “cîmü’l-müsellese/الجيم المثلثة” diye de isimlendirilmiştir.⁶²⁹

“Hurûfü’ş-şecriyye/الحروف الشجرية” diye isimlendirilen⁶³⁰ gruba dâhil olan bu harfin mahreci, dil ortası ile karşısı olan üst damaktır.⁶³¹ Dil ortasından çıkması sebebiyle bu harf, Türkçe’deki “c” sesi ile “g” sesi arasında seslendirilmelidir. Ancak bu harf, günümüz Arap dünyasının bazı kısımlarının özellikle konuşma dilinde; sağır kâf (g/گ), dâl (د), zâl (ذ) ve yâ (ي) seslerine yakın bir sesle, bazı kısımlarında dâl (د), zâl (ذ) ve hâ (ح) arası, bazı kısımlarında da zâl (ذ) ve hâ (ح) arası bir sesle telaffuz edilmektedir.⁶³² Ayrıca memleketimizdeki birçok kârîin bu harfi dil ortası yerine, Türkçe’deki konuşma dilinde kullanıldığı şekliyle dil ucundan çıkardıkları müşahede olunmaktadır.

Cîm (ج) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, zuhûr, kalkale, ânî ve ismât, zayıf sıfatlardan; istifâle ve infitâh, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlar-

⁶²⁹ Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, s. 158.

⁶³⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, c. I, s. 58; Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvîdi’l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*, s. 139; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-‘Aşr*, c. I, s. 200.

⁶³¹ Nebil b. Abdülhamid b. Ali, *el-Câmi’u’l-Kebîr fi İlmi’t-Tecvîd*, c. I, Kahire: el-Kâzûku’l-Hadîse, 2005, s. 389.

⁶³² İsmail Durmuş, “Cîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, s. 1.

dan; terkîk, inficâr-ihdikâk, sahîh, asliyye, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ortasını üst damağa yapıştırarak, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, şiddet sıfatı sebebiyle sesi akıtmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, kalkale sıfatından dolayı harfi mahreçte patlatarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damak arasında boşluk bırakarak ve sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.6. Hâ (ح)

Alfabenin altıncı harfi olan hâ (ح), noktasız olması sebebiyle cîm (ج) ve hâ (خ) harflerinden ayrılmakta ve noktasız manasına gelen “hâü'l-mühmele/المهملة” diye isimlendirilmektedir. Aynı zamanda bu harf, zâ (ظ) harfi ile birlikte yalnızca Arap lisanında kullanılıp, diğer hiçbir lisanda kullanılmayan iki harften birisidir.⁶³³

“Hurûfü'l-halkiyye/الحروف الحلقية” diye lakaplandırılan⁶³⁴ bu harfin mahreci boğazın ortasıdır.⁶³⁵ Aynı mahreçten çıktığı ‘ayn (ع) harfi ile aralarında sıkı bir yakınlık olması sebebiyle Ebû Amr kırâatinde, “فَمَنْ زُحْرَجَ عَنِ النَّارِ”⁶³⁶ misalinde olduğu gibi önce hâ (ح) sonra ‘ayn (ع) harfi gelirse, idğâm-ı kebîr ya da sağır olduğuna bakılmaksızın “فَمَنْ زُحْرَجَ عَنِ النَّارِ” şeklinde idğâm edilir.

Aynı mahreçten çıktığı ‘ayn (ع) harfi ile aralarındaki öncelik-sonralık ilişkisi hususunda farklı görüşler mevcuttur. Zemaşerî (ö. 538/1144) ve Ebü'l-Bekâ İbn Ya'îş (ö. 643/1245)

⁶³³ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 182.

⁶³⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁶³⁵ Abdülfettah Seyyid Acmi el-Mirsafâ, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*, c.I, Medinetü'l-Münevver: Mektebe-i Tayyibe, 1980, s. 65.

⁶³⁶ Âl-i İmrân 3/185.

gibi bazı ulemâ hâ (ح) harfinin önce, Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi, Mekkî b. Ebû Tâlib, Mehdevî, Dânî, Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) ve İbnü'l-Cezerî gibi kırâat ve dil ulemâsı ise 'ayn (ع) harfinin önce olduğunu belirtmişlerdir.⁶³⁷

Hâ (ح) harfinin okunması sırasında ortaya çıkan temel problemlerin başında gelen 'ayn (ع) harfine karışma meselesi hususunda öne çıkan sıfatlar, hems ile birlikte buhhadır. Halil b. Ahmed'e göre bu iki harfin arası yalnızca buhha sıfatı sayesinde farkedilir.⁶³⁸ Bu problemi halletme noktasında İbn Sînâ'nın görüşü; hâ (ح) harfinin telaffuzunun, ağızdan çıkan hafif havanın yaş ve yayvan bir noktadan geniş bir sürtünme suretiyle geçmesi, 'ayn (ع) harfinin telaffuzunun ise bu şiddetli hava sürtünmesinin daha dar ve daha yayvan olması şeklindedir.⁶³⁹

Hâ (ح) harfinde kuvvetli sıfatlardan; zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, buhha, ihtikâk, sahîh ve asliyye sıfatları mevcuttur. Ancak, Kûfe dil okuluna mensup bazı âlimler, hâ (ح) ile 'ayn (ع) harflerini isti'lâ sıfatından kabul ederek kalın okumuşlardır.⁶⁴⁰ Günümüzde de bu uygulama –bilerek ya da bilmeyerek- istifâleden daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hulasa bu harf; boğazın ortasından, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, rihvet sıfatı sebebiyle sesi akıtarak, zuhûr sıfatından dolayı açıktan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile

⁶³⁷ İsmail Durmuş, "Hâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 2011, ss. 333-334.

⁶³⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 57.

⁶³⁹ İbn Sînâ, *Esbâbü'l-Hudûsi'l-Hurûf*, s. 93.

⁶⁴⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 752.

damağı tamamen ayırarak, buhha sıfatının gereği olarak da boğazı sıkarak ve sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.7. Hâ (خ)

Alfabenin yedinci harfi olan hâ (خ), noktalı olması sebebiyle cîm (ج) ve hâ (ح) harflerinden ayrılmakta ve noktalı manasına gelen “hâü'l-mu'ceme/الحاء المعجمة” ve “hâü'l-menkûta/الحاء المنقوطة” şeklinde isimlendirilmektedir. Ayrıca bu harf, Arapların Fenike alfabesini kullanıp, yirmi iki harfi olan bu alfabeyle revâdif adını verdikleri ve sonradan ekledikleri “ث، خ، ذ، ض، ظ، غ” harflerinden birisidir.⁶⁴¹

“Hurûfü'l-halkiyye/الحروف الخلقية” diye lakaplandırılan⁶⁴² bu harfin mahreci; boğazın ağza en yakın kısmıdır.⁶⁴³ Bu harfin, aynı mahreçten çıktığı ğayn (غ) harfi ile aralarındaki öncelik-sonralık ilişkisi hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Halil b. Ahmed, Mekki b. Ebû Tâlib ve Zemahşerî'ye göre hâ (خ); Sîbeveyhi, İbn Cinnî ve İbnü'l-Cezerî gibi kırâat ve dil ulemâsına göre ise ğayn (غ) harfi öncedir.⁶⁴⁴

Bu harfin okunması sırasında yapılan hataların başında, harfi boğaz ucunun hemen ilerisi olan dil kökünden -kâf (ق) mahrecinden- çıkarma hususu gelmektedir. Bu esnada harfte aşırı bir hırıltı meydana gelmekte ve harfin kimyası bozulmaktadır. Bir diğer hata ise aynı mahreçten çıkan hâ (خ) ve ğayn (غ) seslerinin birbirine karışma meselesidir. Bu hususta öne çıkan sıfatlar, hems ve harûradır. Hâ (خ) harfi, kendisinde bulunan hems sıfatı sebebiyle sıcak nefes verilerek, harûra

⁶⁴¹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁶⁴² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁶⁴³ Akribâvî, *el-Mürşid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 110.

⁶⁴⁴ İsmail Durmuş, “Hâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 2011, s. 334.

sıfatı sebebiyle de boğaz sıkılarak okunmalıdır. Bu problemi halletme noktasında İbn Sînâ'nın görüşü de "...bu harfin sesi; kuru bir cismi ince, uzun ve sert bir cismin yüzeyine sürterken veya sert bir cismin kabuğunu soyarken çıkan ses gibi olmalı" şeklindedir.⁶⁴⁵

Hâ (ح) harfinde kuvvetli sıfatlardan; isti'lâ, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, ânîye karîb, harûra, ihtikâk, sahîh ve asliyye sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; boğazın ağza yakın kısmından, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, rihvet sıfatı sebebiyle sesi akıtarak, zuhûr sıfatından dolayı açıktan, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa kaldırarak kalın, infitâh sıfatı gereği olarak dil ortası ile damağı ayırarak, harûra sıfatının gereği olarak da boğazı sıkıp sesi sıkıştırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.8. Dâl (د)

Alfabenin sekizinci harfi olan dâl (د), "hurûfü'n-nita'iyye/ الحروف التَّطْعِيَّة" veya "hurûfü'n-nit'iyye/ الحروف التَّطْعِيَّة" şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte,⁶⁴⁶ dil ucu ile üst ön dişlerin diplerinden çıkmaktadır.⁶⁴⁷ Kimilerine göre aynı grup içerisinde yer alan tâ (ط) ve tâ (ت) harfleri arasında olmasına karşın,⁶⁴⁸ kimilerine göre ise bu grup harflerinin tamamı aynı seviyededir.⁶⁴⁹

Bir tecvîd kuralı olarak; aynı mahreç içerisinde çıkan harf-

⁶⁴⁵ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, ss. 93-94.

⁶⁴⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁶⁴⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 195.

⁶⁴⁸ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 184.

lerden tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) harflerinin ilki sâkin ikincisi harekeli olduğunda idğâm olunur. İdğâm-ı mütecâniseyn denilen bu idğâm; “لَيْنُ بَسَطَتْ”⁶⁵⁰ misalinde olduğu gibi kalın harf olan tâ (ط) harfinin müdğam (idğâm olan harf/ilk harf) olduğu durumlarda idğâm-ı nâkis,⁶⁵¹ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ”⁶⁵² ve “عَبْدُكُمْ”⁶⁵³ misallerinde olduğu gibi aksi durumlarda ise idğâm-ı tâmdır.⁶⁵⁴ Ayrıca, tecvîde dair eserlerde “فَدُنَى”⁶⁵⁵ misalinde olduğu gibi, dâl (د) harfinden sonra nûn (ن) harfinin gelmesi durumunda, dâl (د) harfinin kalkalesi ile nûn (ن) harfinin cehrinin özellikle gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶⁵⁶

Dâl (د) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, zuhûr, kalkale, ânî ve ismât, zayıf sıfatlardan; istifâle ve infitâh, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, inficâr, sahîh, asliyye, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile üst ön dişlerin diplerinden, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, şiddet sıfatı sebebiyle sesi akıtmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, kalkale sıfatından dolayı harfi mahreçte patlatarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh

⁶⁵⁰ Mâide 5/28.

⁶⁵¹ “Müdğam (idğâm olan harf/ilk harf) ile müdğamün fihin (kendisine idğâm olunan harf/ikinci harf) yalnızca görünüş itibariyle aynı harf olup, sıfât-ı lâzime yönünden farklı olmaları”, diğer bir ifadeyle “tek ses çıkmayıp ayrı bir harf sesi çıkması” demektir. Detay için bkz., Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tercvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 128.

⁶⁵² Âl-i 'İmrân 3/72.

⁶⁵³ Kâfirûn 109/4.

⁶⁵⁴ “Müdğam (idğâm olan harf/ilk harf) ile müdğamün fihin (kendisine idğâm olunan harf/ikinci harf) hem görünüş itibariyle aynı harf şekline sokulup, sıfât-ı lâzime yönünden ayrı harf olmaması”, diğer bir ifadeyle “tek harf sesi çıkması” demektir. Detay için bkz., Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tercvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 128.

⁶⁵⁵ Bakara 2/144.

⁶⁵⁶ Ahmet Turan Arslan, “Dâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, s. 426.

sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak ve sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.9. Zâl (ذ)

Alfabenin dokuzuncu harfi olan zâl (ذ), Arapların Fenike alfabesini kullanarak yirmi iki harfi olan bu alfabeyle revâdif adını verdikleri ve sonradan ekledikleri “ث، خ، ذ، ض، ظ، غ” harflerinden birisidir.⁶⁵⁷

Yazılışı dâl (د) harfine benzemesi sebebiyle “noktalı” manasına gelen “dâlü'l-mu'ceme/الدال المعجمة” denilen ve “hurûfü'l-liseviyye/الحروف اللّثوية” veya “hurûfü'l-leseviyye/الحروف اللّثوية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olan⁶⁵⁸ zâl (ذ) harfinin mahreci, kimine göre dil ucu ile ön dişlerin arası iken⁶⁵⁹ kimine göre de dil ucu ile üst dişlerin uçlarıdır.⁶⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, gençlik yıllarında yazmış olduğu *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* isimli eserinde bu harfin mahrecini dil ucu ile alt dişlerin dipleri olarak gösterirken, daha sonraları kaleme aldığı *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* isimli eserinde bu harfin mahrecini yukarıda belirttiğimiz gibi üst dişlerin uçları olarak ifade etmiştir.⁶⁶¹ Dil ucunun dişlerin arasından çıkarak, harfin peltek okunması gerektiğini iddia edenlere göre, bu harfin peltekliği, aynı mahreçten çıkan zâ (ظ) ve sâ (ث) harfleri arası bir seviyededir.⁶⁶²

Bir tecvîd kuralı olarak; aynı mahreç içerisinde çıkan harflerden zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) harflerinin “يَلْمُثُ ذَلِكَ”⁶⁶³ ve “إِذْ

⁶⁵⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁶⁵⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁶⁵⁹ Tevni, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 57.

⁶⁶⁰ Faysal Âyid Muhammed el-Hattâbî, *Cühdü'l-Fakîr fi Tecvîd-i Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kadîr*, Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 2004, s. 78.

⁶⁶¹ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁶⁶² Tarhûnî, “*Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*”, s. 454.

⁶⁶³ A'râf 7/176.

”ظَلَمُوا“⁶⁶⁴ misallerinde olduğu gibi ilki sâkin ikincisi harekeli olduğunda “يُلْهَدُ ذَلِكَ” ve “إِطَّ ظَلَمُوا” şeklinde, idğâm-ı mütecâniseyn adı altında idğâm olunur.⁶⁶⁵

Bazı lügat ulemâsının, “ص، س، ز” harflerinden daha zayıf miktarda da olsa “ıslıklı harfler” kategorisine dâhil ettikleri “ث، ذ، ش، ظ، ف” harflerinden birisi olan⁶⁶⁶ zâl (ذ) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, nefh, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucunu ön dişlerin arasından çıkararak, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı tamamen ayırarak, nefh sıfatından dolayı da vızılıtlı, yumuşak ve hafif bir ıslıkla okunmalıdır.

3.2.1.10. Râ (ر)

Alfabenin onuncu harfi olan râ (ر), “hurûfü’z-zelkiyye/الحروف الذلقية”, “hurûfü’z-zevlekiyye/الدولقية”, “hurûfü’z-zelîka/الذليقة” ve “hurûfü’z-zelekiyye/الحرروف الذلقية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhildir.⁶⁶⁷

İbn Sînâ, mahreci, dil ucunun gerisi ile karşısındaki üst damak olan⁶⁶⁸ bu harfin sesini titremeye elverişli düz bir zemin üzerinde yuvarlak sert bir cismin çıkardığı sese veya kuv-

⁶⁶⁴ Nisâ 4/64.

⁶⁶⁵ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 11.

⁶⁶⁶ Durmuş, “Sâd”, *DİA*, XXXV, s. 370.

⁶⁶⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, c. I, s. 58; Kamehâvî, *el-Burhân fî Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 19; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, s. 102.

⁶⁶⁸ Fehmi Ali Süleyman, *el-Münîru'l-Cedîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*, Kahire: y.y., 1988, s. 69.

vetli bir rüzgârda savrulan giysinın çıkardığı titreme sesine benzetmiştir.⁶⁶⁹ Bu zat aynı zamanda râ (ر) harfini; ğayn (غ), lâm (ل) ve tâ (ط) seslerine benzer şekilde söylenişine göre; titre-
mesinin ağız boşluğuna doğru yönelmesiyle “râû'l-ğayniyye/
الراء الغينية”, titreme esnasında dil kenarlarının büzülmüş bir vazie-
yet almasıyla “râû'l-lâmiyye/الراء اللامية”, titreminin hafiflemesi ve
dil ortasının iyice yükselmesiyle “râû't-tâiyye/الراء الطائية”, kalın
okuma şekline göre de titreminin dil ucu ve ortası ile birlik-
te gerçekleşmesiyle “râû'l-mutbaka/الراء المطبقة” şeklinde, kırâat
ulemâsının yapmadığı farklı bir şekilde kategorize etmiştir.⁶⁷⁰

Râ (ر) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr, tekrîr ve
inhirâf, zayıf sıfatlardan; beyniyye, istifâle, infitâh, sükûn ve
izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen
sıfatlardan; durumuna göre tefhîm ya da terkîk, ânîye karîb,
sahîh, asliyye, imâle ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla
bu harf; dil ucunun gerisini karşısındaki üst damağa dokun-
durarak, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr
sıfatının gereği olarak açıktan, tekrîr sıfatı sebebiyle tekrardan
sakınarak, inhirâf sıfatı gereği harfi dil üstüne meylederek,
beyniyye sıfatından dolayı sesi az akıtarak, istifâle sıfatı sebe-
biyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı
gereği dil ile damağı tamamen ayırarak, duruma göre tefhîm
ya da terkikle, yani kalın ya da ince okunmalıdır.

3.2.1.11. Zây (ز)

Alfabenin on birinci harfi olan zây (ز); “hurûfû'l-esliyye/
الحروف الأَسَلِيَّة”, “hurûfû'l-eseliyye/الْحُرُوفُ الأَسَلِيَّة” ve “hurûfû'l-

⁶⁶⁹ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 96.

⁶⁷⁰ İsmail Durmuş, “Râ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, 2011, s. 371.

üsüliyye/الأشلية/ الحروف الشكلinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁶⁷¹ ve yazım itibariyle râ (ر) harfine benzemesi sebebiyle ayırmak maksatlı olarak “zâyü'l-mu'ceme/المعجمة الزاي” ya da “râü'l-mu'ceme/المعجمة الراء” diye isimlendirilmektedir. Ayrıca, zây (ز) harfinin râ (ر) harfine benzemesi yalnızca kitâbette bulunmamakta; zây (ز) harfinde dilin genişliğince, râ (ر) harfinde ise dil yüzeyi uzunluğunca dar bir titreşim bulunması sebebiyle aralarında sıfâtî bir yakınlık da bulunmaktadır.

“Zâ'/الزاء”, “zây/الزاي”, “zeyy/الزَيّ”, “zey/الزَيّ”, ve “ze'y/الزأي” şeklinde beş ayrı ifade şekli olan bu harfin en belirgin özelliği olan safîr, daha çok sâkin halinde ortaya çıkmakta, sâd (ص) ve sîn (س) ile beraber bu harfi diğerlerinden ayırmaktadır.⁶⁷²

Mahreci, dil ucu ile alt ön dişlerin ucu olmakla beraber,⁶⁷³ dil ucu ile üst ön dişlerin iç yüzü şeklinde kabul edilemeyecek ifadelerin de mevcut olduğu⁶⁷⁴ bu harfte kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr, safîr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, nefh, ihtikâk, sahîh, asliyye ve suhm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile alt ön dişlerin ucundan, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, safîr sıfatından dolayı ıslık sesiyle, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı tamamen

⁶⁷¹ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

⁶⁷² İsmail Durmuş, “Zây”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV, 2011, s. 156.

⁶⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁶⁷⁴ Osman Süleyman Murad, *el-Vâfi fi Şerhi's-Selsebilî's-Şâfi fi İlmi't-Tecvîd*, Tevfik Esad Hamarşi ve Muhammed Halid Mansur (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2002, s. 24.

ayırarak, nefh sıfatından dolayı da vızılıtlı ve sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.12. Sîn (س)

Alfabenin on ikinci harfi olan sîn (س); “hurûfü'l-esliyye/الحروف الأَسْلِيَّةِ”, “hurûfü'l-esliyye/الأَسْلِيَّةِ” ve “hurûfü'l-üsüliyye/الحروف الأُسْلِيَّةِ” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olarak,⁶⁷⁵ yazım itibariyle şîn (ش) harfine karışmaması için kendisine “noktasız sîn” manasına gelen “sînü'l-mühmele/السَّيْنُ الْمُهْمَلَةُ” adı verilmekte ve Ârâmî harflerden Arap alfabesine geçen harfler içerisinde kitâbet bakımından değişikliğine uğramayan yegâne harf ünvanını taşımaktadır.⁶⁷⁶

Yine en belirgin özelliği safîr olup, şiddeti sâd (ص) ve zây (ز) arası bir halde bulunmakta olan bu harfin mahreci, dil ucu ile alt diş etlerine yakın kısımdır.⁶⁷⁷ Ayrıca dil ucu ile alt ve üst ön dişlerin arası⁶⁷⁸ şeklinde kabul edilemeyecek ifade de mevcuttur.

Zây (ز) harfi ile arasının hems ve nefh sıfatları ile ayrıldığı⁶⁷⁹sîn (س) harfinde kuvvetli sıfatlardan; zuhûr, safîr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh, zevâid, müzebzebe ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile alt ön dişlerden, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, zuhûr

⁶⁷⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

⁶⁷⁶ İsmail Durmuş, “Sin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, 2011, s. 220.

⁶⁷⁷ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20.

⁶⁷⁸ Ahmed Hicâzî el-Fakîh, *el-Kavlü's-Sedîd fi Ahkâmî't-Tecvîd*, Mekketü'l-Mükerreme: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1986, s. 6.

⁶⁷⁹ Abdullatif Fâyez Deryân, *et-Tebyîn fi Ahkâmî Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1999, s. 215.

sifatının gereği olarak açkıtan, safır sıfatından dolayı ıslık sesiyle, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.13. Şîn (ش)

Alfabenin on üçüncü harfi olan şîn (ش), “hurûfü’ş-şecriyye/”الشجریة” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte,⁶⁸⁰ yazım itibariyle sîn (س) harfine karışmaması için kendisine “noktalı sîn” manasına gelen “sînü'l-mu'ceme/السین المعجمة” adı verilmiştir.⁶⁸¹

Bu harfin mahreci dilin ve üst damağın ortasıdır.⁶⁸² Kendisiyle beraber aynı mahreçten çıktığı cîm (ج) ve yâ (ي) harfleri ile aralarındaki sıralama hususunda farklı görüşler olmakta ve sıralama kimine göre cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي); kimine göre ise şîn (ش), cîm (ج) ve yâ (ي) şeklinde yer almaktadır.⁶⁸³

Bazı lügat ulemâsının, “ص، س، ز” harflerinden daha zayıf miktarda da olsa “ıslıklı harfler” kategorisine dâhil ettikleri “ث، ذ، ش، ظ، ف” harflerinden birisi olan⁶⁸⁴ şîn (ش) harfinde, yalnızca kendisinde bulunup başka bir harfte bulunmayan tefeşî sıfatı bulunmakta olup, bu sıfat harfi son derece hışiltılı okutmaktadır. Ayrıca, kendisinde kuvvetli sıfatlardan; zuhur ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh ve

⁶⁸⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁶⁸¹ Durmuş, “Sîn”, *DİA*, XXXVII, s. 220.

⁶⁸² Ebû Asım Abdülaziz b. Abdülfettah el-Kârî, *Kavâidü't-Tecvîd 'alâ Rivâyeti Hafs 'an Âsim b. Ebi'n-Necûd*, Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'd-Dâr, 1989, s. 52.

⁶⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Ceziriyye*, s. 83.

⁶⁸⁴ Durmuş, “Sâd”, *DİA*, XXXV, s. 370.

sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, elife karîb, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ortası ile üst damaktan, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, tefeşşî sıfatından dolayı hışıltılı bir biçimde, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

Ancak memleketimizdeki birçok kârîin bu harfi dil ortası yerine, Türkçe'deki konuşma dilinde kullanıldığı şekliyle dil ucundan ve hışıltısız çıkardıkları müşahede olunmaktadır.

3.2.1.14. Sâd (ص)

Alfabenin on dördüncü harfi olan sâd (ص); “hurûfü'l-esliyye/الحروف الأَسْلِيَّةُ”, “hurûfü'l-eseliyye/الْحُرُوفُ الْعَسَلِيَّةُ” ve “hurûfü'l-üsülüyye/الحروف الأُسْلِيَّةُ” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olarak,⁶⁸⁵ yazım itibariyle dâd (ض) harfine karışmaması için kendisine, “noktasız sâd” manasına gelen “sâdü'l-mühmele/الصاد المهملة” adı verilmiştir.⁶⁸⁶ Ayrıca bu harf, Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan “ث، ص، ض، ط، ع، ق” harflerinden birisidir.⁶⁸⁷

En belirgin özelliği, sîn (س) ve zây (ز) harflerinden daha şiddetli bir safir sıfatı olan bu harfin mahreci dil ucu ile alt ön dişlerin üstü olmakla beraber,⁶⁸⁸ dil ucu ile üst ön dişlerin iç

⁶⁸⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 140.

⁶⁸⁶ Durmuş, “Sâd”, *DİA*, XXXV, s. 370.

⁶⁸⁷ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

yüzü⁶⁸⁹ ve dil ucuyla üst ve alt ön dişlerin arası⁶⁹⁰ şeklinde kabul edilemeyecek ifadeler de mevcuttur.

Şîn (س) harfi ile arası isti'lâ ve itbâk sıfatları ile ayrılan⁶⁹¹ sâd (ص) harfinde kuvvetli sıfatlardan; isti'lâ, itbâk, zuhûr, safîr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile alt ön dişlerden, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, safîr sıfatından dolayı ıslık sesiyle, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurarak kalın, itbâk sıfatı gereği de dili tamamen üst damağa yapıştırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.15. Dâd (ض)

Alfabenin on beşinci harfi olan dâd (ض); cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri ile bu harfi aynı grup içerisinde kabul edenlere göre "hurûfü'ş-şecriyye/الشجرية" şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta,⁶⁹² aynı grup içerisinde kabul etmeyenlere göre ise herhangi bir gruba dâhil edilmemektedir.

Arapların Fenike alfabesini kullanıp, yirmi iki harfi olan bu alfabeyle revâdif adını verdikleri ve sonradan ekledikleri "ث, خ, غ, ظ, ض, ذ" harflerinden birisi olan, aynı zamanda bir rivâyete göre Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan "ث, ص, ض, ع, ق" harflerinden birisi olan,⁶⁹³ bir rivâyete göre de yalnız-

⁶⁸⁹ Murad, *el-Vâfi fi Şerhi's-Selsebili'ş-Şâfi fi İlmi't-Tecvîd*, s. 24.

⁶⁹⁰ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 67.

⁶⁹¹ Deryân, *et-Tebyîn fi Ahkâmi Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, s. 215.

⁶⁹² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 139.

⁶⁹³ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

ca Arap lisanında mevcut olan bu harf,⁶⁹⁴ yazım itibariyle sâd (ص) harfine karışmaması için “noktalı dâd” manasına gelen “dâdül’-mu’ceme/الضاد المعجمة” şeklinde isimlendirilmektedir.⁶⁹⁵

Arap alfabesi içerisinde hakkında en çok eser telif edilen, üzerinde en çok konuşulan, zelletü’l-kârî meselesinin ana konusu olan ve ehl-i edâ tarafından “en zor harf” olarak tarif edilen bu harfin mahreci, dil yanı ile dâhik (1. küçük azı dişi/premolar), tavâhin (2. küçük azı dişi/premolar ile 1. ve 2. büyük azı dişi/molar) ve nâciz (3. büyük azı dişi, 20’lik diş/molar) dişleridir.⁶⁹⁶ Zaten zor olan bu harfi dilin sağ yanından okumanın daha zor ve kullanımının daha az, soldan okumanın biraz daha kolay ve kullanımının daha çok olduğu, dilin her iki yanından okumanın ise en zoru olup yalnızca Hz. Ömer’e mahsus olduğu birçok eserde beyan edilmektedir.⁶⁹⁷ Bununla birlikte Hz. Peygamber’in (s.a.s.) de her iki taraftan okuduğu⁶⁹⁸ ve “...Ben ض/dâd harfini en fasih okuyarım!” şeklinde ifade de buldukları nakledilmişse de bu hadis-i şerifin aslının ve sıhhatinin bulunmadığı dile getirilmektedir.⁶⁹⁹ Bu harfin okunmasında yaşanan zorluğa matuf olarak ortaya konduğu anlaşılan “sol yandan çıkarmak” şeklindeki kolaylaştırıcı kuralın tavsiye mahiyetinde olduğuna dikkat çekmek gerek-

⁶⁹⁴ Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi’-d-Dâd”, s. 124.

⁶⁹⁵ Ahmet Turan Arslan, “Dâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, s. 396.

⁶⁹⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 47; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-‘Aşr*, c. I, s. 200.

⁶⁹⁷ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 47; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-‘Aşr*, c. I, s. 200; Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi’-d-Dâd”, s. 121; Saçaklızâde, “Cühdü’l-Mukill”, s. 277.

⁶⁹⁸ Muhammed b. Ali b. Yâlûşe, *el-Fevâidü’l-Müfhome fi Şerhi’l-Cezeriyyeti’l-Mukaddime*, Tunus: Matbaatü’t-Tünusiyye, 1938, s. 10; Husarî, *Ahkâmü Kirâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 60.

⁶⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-‘Aşr*, c. I, s. 220; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Letâifü’l-İşârât li Fünûni’l-Kirâât*, Merkezü’d-Dirâsâti’l-Kurâniyye (thk.), c. II, el-Medînetü’l-Münevvere: y.y., H. 1434, ss. 397-398.

tedir. Nitekim bu harfin sol taraftan okunmasının daha fazla, sağ taraftan okunmasının ise daha az kullanılmakta olduğu ve her iki taraftan çıkarmanın oldukça zor olabileceği iddiasının ihtimal dâhilinde olduğunu kabul etmekle birlikte harfin ilk olarak hangi taraftan öğrenilmişse kolay olanın o taraf olduğu, dolayısıyla sağ ya da sol tarafın birbirinden yapı itibariyle farklı olmaması nedeniyle zorluk seviyesinin aynı olması gerektiğini göz ardı etmemelidir.

En güzel telaffuzunun sadece Kureyş lehçesinde olduğu⁷⁰⁰ dâd (ض) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, isti'lâ, itbâk, zuhûr, istitâle ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, elife karîb, nefh, infigâr, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur.

Bu harfi okumanın şekli; alt çeneyi geniş, dil ucunu boşta bırakacak şekilde, dilin kökü ve ortasını üst damağa, kenarlarını yâ (ي) mahrecinin sırasındaki üst azı dişlere zayıfça kapayıp, dil kenarı ile azı dişler arasında bir boşluk bırakarak Türkçe'deki karşılığı olarak "d-z" karışımı yumuşak bir sesle,⁷⁰¹ cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurarak kalın, itbâk sıfatı gereği dili tamamen üst damağa yapıştırarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, istitâle sıfatı sebebiyle bir elife yakın uzatarak, sert bir biçimde okunmalıdır. Bu harfin en belirgin sıfatı olan istitâle, harfin mahreci konusunda oluşan fikir ayrılığının temelini teşkil etmektedir.⁷⁰² Hem eski dönemlerde hem de günümüzde or-

⁷⁰⁰ Arslan, "Dâd", *DÎA*, VIII, s. 396.

⁷⁰¹ Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî li Mağnîsî", s. 105; Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 19; Eskicizâde, "Terceme-i Dürr-i Yetîm", ss. 4-5; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 136; Kurt, "Fâtîha Süresi ve Tecvidi", s. 121.

⁷⁰² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 194.

taya çıkan dâd (ض) harfini farklı mahreçten okunması meseli, aslında bu sıfatın icrası ile çözülmüş olmalıdır. Ancak Arap tavrıyla okumanın en doğru okuyuş olduğu zannına kapılan kârîler, maalesef bu sıfatı göz ardı etmektedirler.

Bu harfin en zor harf olarak meşhur olması, aslen Arap olmayıp, yapılan fetihlerin sonucunda Arapça ile tanışan yabancıların, özellikle bu harfte zorlanmaları sebebiyledir. Hatta Arap olmayanlar, bu harfin zorluğu sebebiyle Arapçaya “dâd (ض) dili” manasına gelen “اللغة الضاد/lüğatü'd-dâd” diye isim vermişlerdir.⁷⁰³ Günümüzde hatta daha eski dönemler içerisinde de bu harfin icrasında var olan en büyük sıkıntı, harfin tâ (ط) ya da zâ (ظ) harflerinden hangisine benzetileceği sorudur. Günümüzde özellikle Fâtîha-i Şerîfe'deki “غير المغضوب” ve “الضالين” kelimelerinde ortaya çıkan bu sorun hakkında eski eserlerde oldukça doyurucu bilgiler mevcuttur. Bu harfin tâ (ط) harfine veya zâ (ظ) harfine birebir benzetilmesi zaten hatadır. Dâd (ض) harfinde rihvet sıfatından dolayı sesin akıtılması, sükûn sıfatından dolayı vurgusuz okunması, istitâle sıfatından dolayı harfin bir elife yakın akıtılması, nefh sıfatından dolayı vızılı okunması; tâ (ط) harfinde şiddet sıfatından dolayı sesin akıtılmaması, kalkale sıfatından dolayı vurgulu okunması, istitâle ve nefh sıfatlarının olmaması; zâ (ظ) harfinde ise istitâle sıfatının olmaması ve tüm bu harflerin mahreçlerinin birbirinden uzak olmaları sebebiyle benzeşme mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı dâd (ض) ile tâ (ط) harfleri arasında sıfat yönünden oldukça büyük fark olmasına rağmen, dâd (ض) ile zâ (ظ) arasında sıfat yönünden fazla fark yoktur. Dolayısıyla bu harfin tâ (ط) harfine değil, zâ (ظ) harfine biraz yakınlığı

⁷⁰³ İbrahim Enîs, *el-Esvâtü'l-Lüğaviyye*, Kahire: Nahdatü Mısır, tsz., s. 52.

mevcuttur.⁷⁰⁴ Hatta Mekki b. Ebû Tâlib "...harfin çok serbest bırakarak okunmasında, zâ (ظ) harfinin çıkacağı şekilde bir seslendirme olması gerektiği"ni belirtmektedir.⁷⁰⁵ Ca'berî de *Şâtibiye Şerhi*⁷⁰⁶ isimli eserinde benzer ifadelerle "...dâd (ض) harfinin rakibinin zâ (ظ) olduğunu, aralarında ancak tecvîd hususunda mahir kişilerin anlayabileceği gizli bir farkın olduğunu" beyan etmektedir.⁷⁰⁷

Bu harfin hâlis bir tâ (ط) olarak okunmasının özellikle Mısırlılardan ortaya çıkıp; Fas'a, Rumeli'ne hatta Haremeyn'e kadar sıçramış, sebebi bilinmeyen ve hayret verici bir yanlış olduğu hususunda, bu konuya değinen eski eserlerin birçoğunda ihtar vardır.⁷⁰⁸ Ayrıca dâd (ض) harfinin tâ (ط) harfi gibi okunmasında, "فَمَنْ اضْطُرَّ"⁷⁰⁹ gibi bu harflerin yanyana geldiği yerlerde idğâm yapma mecburiyeti doğar ki, bunu kırâat alanında bilgi sahibi olan hiç kimsenin kabul etmesi mümkün değildir. İlaveten, dâd (ض) harfinin en zor harf olarak vasıflanmasına rağmen, harfin tâ (ط) sesiyle kolaylıkla okunması, bu şekilde seslendirmenin yanlış olacağıının ipucunu göstermektedir.⁷¹⁰

Günümüzde de farklı bir uygulama yoktur. Özellikle Mısırlıların günümüzde Kur'an-ı Kerim'i okuma ve okutma

⁷⁰⁴ Kurt, "Fâtiha Sûresi ve Kırâatı", s. 162.

⁷⁰⁵ Detay için bkz., Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîd'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 185.

⁷⁰⁶ *Kenzü'l-Me'âni fi Şerhi-i Hirzül-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli, Cemal b. Mahmud b. Ebû Said tarafından istinsah edilen ve 7331 demirbaş numaralı, 548 sayfa olan eser, Konya Yusufaga Yazma Eser Kütüphanesi'nden 2000 yılında alınmıştır. Detay için bkz., <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44517/yusufaga-yazma-eser-kutuphanesinden-calinan-yazma-eserl-.html> (Erişim Tarihi 28.07.2022).

⁷⁰⁷ Makdisî, "Buğyetül-Murtâd li-Tashihî'd-Dâd", s. 128.

⁷⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 196; Saçaklızâde, "Cühdü'l-Mukill", s. 301; Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî li Mağnîsî", ss. 104-105; Hafız Muhammed Salih, "Muhîtu't-Tecvîd", s. 31; Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimetil-Cezeriyye*, s. 178.

⁷⁰⁹ Bakara 2/173.

⁷¹⁰ Makdisî, "Buğyetül-Murtâd li-Tashihî'd-Dâd", s. 126.

hususunda ileri seviyede olmaları, onların yaptıkları yanlış ya da doğrunun diğer beldelere sıçramasına sebep olmaktadır. Eski dönemlerde olduğu gibi Mısır'lıların dâd (ض) harfini tâ (ط) olarak okumaları, günümüzde de Haremeyn imamlarına hatta neredeyse Arap dünyasının tamamına sirayet etmektedir.⁷¹¹ İlâveten, Haremeyn imamlarında yeknesaklık olmadığı, bu harfi birçoğunun hâlis tâ (ط), bazısının zâ (ظ), bazısının da kitaplarda geçtiği –olması gerektiği– gibi dâd (ض) olarak okudukları, kırâat hususunda biraz bilgisi olanların anlayacağı kadar aşikârdır. Hatta ülkemizde, bu harfin okunuşuyla ilgili özellikle avam kesiminin ihtilaflarının, kitaplarda yazarı kabul etmemelerinin ana kaynağının da Haremeyn imamlarının yanlış icraları olduğunu söyleyebiliriz.

Bu harfin hâlis bir zâ (ظ) olarak okunması da eski dönemlerde Şam ve Iraklılar tarafından, günümüzde ise Irak ve bazı Arap belde halkları tarafından yapılmakta olan bir hatadır.⁷¹²

Dâd (ض) harfinin okunması sırasında yapılan bir eksiklik sebebiyle araya karışan diğer bir harf de lââm (ل) harfidir. Harfin mahrecinden tamamen salıverilmesi, lââm (ل) harfi okunmasına sebebiyet vermektedir. Ca'berî bundan kaçındırarak "... (الضالين) kelimesindeki dâd (ض) harfini, lââm (ل) ve zâ (ظ) kılığına sokma! Bu tarz bir okuyuş uzak bir vecih olarak sadece doğru telaffuzdan aciz kişiler için caiz görülmüştür" demektedir.⁷¹³

Dâd (ض) harfinin en fasih ve açık şekli, harfi kendi mahrecinden çıkarıp, zâ (ظ) harfinden kendisini ayıran sıfatları gös-

⁷¹¹ Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, ss. 146-160; Abdullatif Muhammed el-Hatîb, *Dâdü'l-Arabiyye fi Dav'î'l- Kırââtî'l-Kur'âniyye*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2001, s. 17; Arslan, "Dâd", *DİA*, VIII, s. 396.

⁷¹² İbnü'l-Cezerî, "et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd", s. 196; Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, s. 160.

⁷¹³ Yaşar Kurt, "Ca'berî ve el-Vâdiha fi Tecvîdî'l-Fâtîha Adlı Eseri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/2, 2012, s. 181.

termektir. Onun bir alt derecesi, kendi mahrecinden çıkarıldığı halde zâ (ظ) gibi okumak, onun bir alt derecesi, halis bir zâ (ظ) sesi ile okumak, onun bir alt derecesi, zây (ز) gibi okumak, onun bir alt derecesi, kalın bir lâm (ل) gibi okumak, en alt derece ise tâ (ط) sesi ile okumaktır.⁷¹⁴

3.2.1.16. Tâ (ط)

Alfabenin on altıncı harfi olan tâ (ط), “hurûfü'n-nita'yye/الحروف النَّطِيعِيَّة” veya “hurûfü'n-nit'yye/الحروف النَّطِيعِيَّة” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olarak,⁷¹⁵ dil ucu ile üst ön dişlerin dipplerinden çıkmaktadır.⁷¹⁶ Bu harf bazı ulemâya göre; aynı grup içerisinde yer alan dâl (د) ve tâ (ت) harflerinden daha derinde olmasına karşın,⁷¹⁷ bazılarına göre ise bu grup harflerinin tamamını aynı seviyededir.⁷¹⁸

Bir tecvid kuralı olarak; aynı mahreç içerisinde çıkan harflerden tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) harflerinin ilki sâkin ikincisi harekeli olduğunda idğâm olunur. “İdğâm-ı mütecâniseyn” denilen bu idğâm; “لَئِنْ بَسَطْتُ”⁷¹⁹ misalinde olduğu gibi kalın olan tâ (ط) hafinin müdğâm (idğâm olan harf/ilk harf) olduğu durumlarda idğâm-ı nâkıs, “وَقَالَتْ طَائِفَةٌ”⁷²⁰ ve “عَبْدُكُمْ”⁷²¹ misallerinde olduğu gibi aksi durumlarda idğâm-ı tâmdır.

Tâ (ط) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, zuhûr, kalkale, ânî ve ismât, kuvvetli ya da zayıf olduğu-

⁷¹⁴ Makdisî, “Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi'd-Dâd”, s. 128.

⁷¹⁵ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁷¹⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 195.

⁷¹⁷ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 20.

⁷¹⁸ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 184.

⁷¹⁹ Mâide 5/28.

⁷²⁰ Âl-i 'İmrân 3/72.

⁷²¹ Kâfirûn 109/4.

na dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, inficâr, sahîh, asliyye, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Bu harfte, zayıf sıfatlardan hiçbirisi olmadığı için harflerin en kuvvetlisidir.⁷²² Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile üst ön dişlerin diplerinden, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, şiddet sıfatı sebebiyle sesi akıtmadan, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa kaldırarak kalın, itbâk sıfatı gereği dili tamamen üst damağa yapııştırarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, kalkale sıfatından dolayı da harfi mahreçte patlatarak sert bir biçimde okunmalıdır.

Eski dönem eserlerde, tâ (ط) harfini sıcak nefesle hems sıfatını icra ederek tâ (ت) harfinin kalını olarak okumak yerine, nefes vermeden kendisinde zaten mevcut olan cehr sıfatını göstererek dâl (د) harfinin kalını gibi okumak gerektiği, ayrıca, eğer itbâk sıfatı olmamış olsaydı, tâ (ط) harfinin dâl (د) harfine dönüşeceği, dolayısıyla bu harfin incesinin tâ (ت) olmayıp dâl (د) olduğu ifade edilmektedir.⁷²³ Ancak günümüz Arap lehçelerinin çoğunda tâ (ط), tâ (ت) harfinin kalın şekli olarak telaffuz edilmekte ve en kuvvetli harf olan tâ (ط), kuvvetli sıfat olan cehr yerine zayıflatılarak hems ile okunmaktadır.⁷²⁴ Özellikle yine Haremeyn imamlarının bu yanlış düşmeleri, kırâat alanında bilgi eksikliği olan kimselere meseleyi izah etmekte zorlanılmasına sebebiyet vermektedir. Aslında dâd (ض) harfinin tâ (ط) mahrecinden okunması yanlış ile tâ (ط) harfinin, tâ (ت) sesinin kalını olarak okunması yanlış birbiriyle bağlantılıdır. Bu hatayı yapanlar, tâ (ط) harfinde hems sıfatı verilmediğinde

⁷²² Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 111.

⁷²³ Şibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 435; İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 61; Kurtubî, "el-Muvaddih fi't-Tecvîd", s. 50; Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 47.

⁷²⁴ İsmail Durmuş, "Tâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, 2011, s. 282.

dâd (ض) harfi ile aynı mahreç ve sifata sahip aynî bir harf ortaya çıktığı için, bu harfte cehr sıfatını icra edememektirler.

3.2.1.17. Zâ (ظ)

Alfabenin on yedinci harfi olan zâ (ظ), Arapların Fenike alfabesini kullandıkları dönemde, yirmi iki harfi olan bu alfabe-ye revâdif adını verdikleri ve sonradan ekledikleri “ث، خ، ذ، ض،” harflerinden birisi, Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan “ث، ص، ض، ظ، ع، ق” harflerinden birisi,⁷²⁵ diğer bir görüşe göre de hâ (ح) harfi ile birlikte yalnızca Arap lisanında kullanılarak diğer hiçbir lisanda kullanılmayan iki harften birisi olma ünvanını taşımaktadır.⁷²⁶

Yazılışının tâ (ط) harfine benzemesi sebebiyle “noktalı tâ/ط” manasına gelen “التاء المعجمة/تاء” veya “noktalı zâ/ظ” manasına gelen “zâü'l-mu'ceme/المعجمة زاء” denilen zâ (ظ) harfi, “hurûfü'l-liseviyye/الحروف اللّثوية” veya “hurûfü'l-liseviyye/الحروف اللّثوية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte,⁷²⁷ mahreci; kimine göre dil ucu ile üst ve alt ön dişlerin arası iken⁷²⁸ kimine göre de dil ucu ile üst dişlerin uçlarıdır.⁷²⁹ İbnü'l-Cezerî, gençlik yıllarında yazmış olduğu *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* isimli eserinde bu harfin mahrecini dil ucu ile alt dişlerin dipleri olarak gösterirken, daha sonraları kaleme aldığı *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* isimli eserinde bu harfin mahrecini yukarıda belirttiğimiz gibi üst dişlerin uçları olarak

⁷²⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁷²⁶ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 182.

⁷²⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁷²⁸ Ebû Bekir Yusuf el-Halîfe, *Esvâtü'l-Kur'ân Keyfe Nete' allemühâ ve Nü'allimühâ*, Hartum: Mektebetü'l-Fikri'l-İslâmî, 1973, s. 65.

⁷²⁹ Hattâbî, *Cühdü'l-Fakîr fi Tecvîd-i Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kadîr*, s. 78.

ifade etmiştir.⁷³⁰ Dil ucunun dişlerin arasından çıkarak, harfin peltek okunması gerektiğini iddia edenlere göre, bu harfin peltekliliği, aynı mahreçten çıkan zâl (ذ) ve sâ (ث) harflerinden daha alt seviyededir.⁷³¹

Bir tecvîd kuralı olarak; aynı mahreç içerisinde çıkan harflerden zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) harflerinin “يَلْهَتْ ذَلِكُ”⁷³² ve “إِظْ ظَلَّمُوا”⁷³³ misallerinde olduğu gibi ilki sâkin ikincisi harekeli olduğunda “يَلْهَتْ ذَلِكُ” ve “إِظْ ظَلَّمُوا” şeklinde idğâm-ı mütecâniseyn adı altında idğâm olunur.⁷³⁴

Bazı lügat ulemâsının, “ص، س، ز” harflerinden daha zayıf miktarda da olsa “ıslıklı harfler” kategorisine dâhil ettikleri “ث، ذ، ش، ظ، ف” harflerinden birisi olan⁷³⁵ zâ (ظ) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, isti'lâ, itbâk, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, ânîye karîb, nefh, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucunu ön dişlerin arasından çıkararak, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa kaldırarak kalın, itbâk sıfatı gereği dili tamamen üst damağa yapıştırarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, nefh sıfatından dolayı vızılı ve hafif bir ıslıkla okunmalıdır.

Zâ (ظ) harfi, kırâat esnasında mahreç yönünden dâd (ض) ve zâl (ذ) harfi ile karıştırılabilmektedir. Zâ (ظ) harfi ile dâd

⁷³⁰ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁷³¹ Ali Kemâl Belviranlı, *Tecvid*, Konya: Nedve Yayınları, 1978, s. 11; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 454.

⁷³² A'râf 7/176.

⁷³³ Nisâ 4/64.

⁷³⁴ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 11.

⁷³⁵ Durmuş, “Sâd”, *DİA*, XXXV, s. 370.

(ض) harfini birbirinden ayıran farklılıklar, mahreç ile birlikte dâd (ض) harfinde mevcut olan istitâle sıfatıdır. Zâ (ظ) harfi ile zâl (ذ) harfini birbirinden ayıran farklılıklar ise zâ (ظ) harfinde mevcut olan isti'lâ ve itbâk sıfatlarıdır.

3.2.1.18. 'Ayn (ع)

Alfabenin on sekizinci harfi olan 'ayn (ع), noktasız olması sebebiyle ğayn (غ) harfinden ayrılmakta ve "aynû'l-mühmele/ العين المهملة" diye isimlendirilmektedir. Bu harf aynı zamanda Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan "ث، ص، ض، ظ،" harflerinden birisidir.⁷³⁶

"Hurûfü'l-halkiyye/الحروف الخلقية" diye lakaplandırılan⁷³⁷ bu harfin mahreci boğazın ortasıdır.⁷³⁸ Aynı mahreçten çıktığı hâ (ح) harfi ile aralarında sıkı bir yakınlık olması sebebiyle Ebû Amr kırâatında, "فَمَنْ زُخْرِعَ عَنِ النَّارِ"⁷³⁹ misalinde olduğu gibi önce hâ (ح) sonra 'ayn (ع) harfi gelirse idğâm-ı kebîr ya da sağîr olduğuna bakılmaksızın "فَمَنْ زُخْرِعَ عَنِ النَّارِ" şeklinde idğâm edilir.

Bu harf ile aynı mahreçten çıktığı hâ (ح) harfi aralarında öncelik-sonralık ilişkisi hususunda farklı görüşler ortaya çıkmış; Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, Mekkî b. Ebû Tâlib, Mehdevî, Dâni, Radî el-Esterâbâdî ve İbnü'l-Cezerî gibi kırâat ve dil ulemâsı 'ayn (ع) harfinin önce, Zemahşerî ve Ebü'l-

⁷³⁶ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁷³⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁷³⁸ Ebü'l-'Alâ el-Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî, *et-Temhîd fi Ma'rifeti'l-Tecvîd*, Cemaleddin Muhammed Şeref ve Mehdi Fethi es-Seyyid (thk.), Kahire: Dâru's-Sahâbe, 2005, s. 248; Mîrsafâ, *Hidâyetü'l-Kâri ilâ Tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*, c. I, s. 65.

⁷³⁹ Âl-i İmrân 3/185.

Bekâ İbn Ya'îş gibi bazı ulemâ hâ (ح) harfinin önce olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴⁰

'Ayn (ع) harfinin okunması sırasında ortaya çıkan temel problemlerin başında gelen hâ (ح) harfine karışma meselesi hususunda öne çıkan sıfatlar, 'ayn (ع) harfinde mevcut olan cehr ve beyniyye ile birlikte hâ (ح) harfinde mevcut olan hems, rihvet ve buhhadır. Halil b. Ahmed'e göre ise bu iki harfin arası yalnızca buhha sıfatı sayesinde farkedilir.⁷⁴¹ Ayrıca 'ayn (ع) harfinde mevcut olan ba'ba'a (hızlı okuma) özelliği de bu iki harfin birbirinden ayırmaktadır.⁷⁴² Bu problemi halletme noktasında İbn Sînâ'nın görüşü; hâ (ح) harfinin telaffuzunun, ağızdan çıkan hafif havanın yaş ve yayvan bir noktadan geniş bir sürtünme suretiyle gerçekleşmesi, 'ayn (ع) harfinin telaffuzunun ise hava sürtünmesinin daha dar ve daha yayvan olması şeklindedir.⁷⁴³

'Ayn (ع) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; beyniyye, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir istilâh gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh ve asliyye sıfatları mevcuttur. Ancak, Kûfe Dil Okulu'na mensup bazı âlimler, bu harfle beraber hâ (ح) harfini de isti'lâ sıfatından kabul ederek kalın okumuşlardır.⁷⁴⁴ Günümüzde de bu uygulama –bilerek ya da bilmeyerek- istifâleden daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hulasa bu harf; boğazın ortasından, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, beyniyye sıfatı sebebiyle sesi az akıtarak, zuhûr sıfatından dolayı açıktan, istifâle sıfatı sebebiyle

⁷⁴⁰ Durmuş, "Hâ", *DİA*, XIV, ss. 333-334.

⁷⁴¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 57.

⁷⁴² Çûl, *Buğyetü 'İbâdî'r-Rahmân li Tahkîk-i Tecvîdî'l-Kur'ân*, s. 150.

⁷⁴³ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 93.

⁷⁴⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzî'l-Emânî fi'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 752.

dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.19. Ğayn (غ)

Alfabenin on dokuzuncu harfi olan ğayn (غ), noktalı olması sebebiyle ‘ayn (ع) harfinden ayrılmakta ve “aynü’l-mu‘ceme/العين المعجمة” diye isimlendirilmekte ve Arapların Fenike alfabesini kullanıp, yirmi iki harfi olan bu alfabaya revâdif adını verdikleri ve sonradan ekledikleri “ث، خ، ذ، ض، ظ، غ” harflerinden birisi olmaktadır.⁷⁴⁵

Aynı mahreçten çıkan hâ (ح) harfi ile aralarındaki öncelik-sonralık ilişkisi hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sîbeveyhi, İbn Cinnî ve İbnü’l-Cezerî gibi kırâat ve dil ulemâsı ğayn (غ) harfinin, Halil b. Ahmed, Mekki b. Ebû Tâlib ve Zemahşerî ise hâ (ح) harfinin önce çıktığını ifade etmişlerdir.⁷⁴⁶

“Hurûfü’l-halkiyye/الحروف الحلقية” diye lakaplandırılan⁷⁴⁷ bu harfin mahreci boğazın ağza en yakın kısmıdır.⁷⁴⁸ Harf, aynı mahreçten çıkması sebebiyle okunması esnasında en çok hâ (ح) harfine karıştırılmaktadır. Bu iki harfi birbirinden ayıran sıfatlar, ğayn (غ) harfinde var olan cehr ile hâ (ح) harfinde var olan hems ve harûradır. Bundan dolayı ğayn (غ) harfini dışarıya nefes vermeden, hâ (ح) harfini ise nefes vererek ve boğazı biraz daha fazla sıkarak okumak gerekmektedir.

Ğayn (غ) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, isti’lâ, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet, infitâh ve sükûn, kuvvet-

⁷⁴⁵ Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvidi’l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, s. 113.

⁷⁴⁶ Durmuş, “Hâ”, *DİA*, XIV, s. 334.

⁷⁴⁷ Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, c. I, s. 58.

⁷⁴⁸ Akribâvî, *el-Mürşid fi İlmi’t-Tecvid*, s. 110.

li ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh ve asliyye sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; boğazın ağza yakın kısmından, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, rihvet sıfatı sebebiyle sesi akıtarak, zuhûr sıfatından dolayı açıktan, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa kaldırarak kalın, infitâh sıfatı gereği de dil ortası ile damağı ayırarak sert bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.20. Fâ (ف)

Alfabenin yirminci harfi olan fâ (ف), “hurûfü’ş-şefevîyye/ الحروف الشفوية” ve “hurûfü’ş-şefehîyye/ الحروف الشفهية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmaktadır.⁷⁴⁹ Arap alfabesinin ilk noktalanan harflerinden olan ve noktasının yalnızca Mağrib yazısında altına, diğer Arabî yazım şekillerinin tamamında ise üstüne konulduğu⁷⁵⁰ bu harfin mahreci, üst ön dişler ile alt dudağın içidir.⁷⁵¹

Bazı lügat ulemâsının, “ص، س، ز” harflerinden daha zayıf miktarda da olsa “ıslıklı harfler” kategorisine dâhil ettikleri “ث، ذ، ش، ظ، ف” harflerinden birisi olan⁷⁵² fâ (ف) harfinde kuvvetli sıfatlardan; zuhûr, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh, sükûn ve izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, ihtikâk, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; üst ön dişler ile alt dudağın içinden, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökü-

⁷⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁷⁵⁰ Halit Zevalsiz, “Fâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, 2011, s. 71.

⁷⁵¹ Atiyye Kâbil Nasr, *Çâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, Riyad: y.y., 1991, s. 130.

⁷⁵² Durmuş, “Sâd”, *DİA*, XXXV, s. 370.

nü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı tamamen ayırarak yumuşak bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.21. Kâf (ق)

Alfabenin yirmi birinci harfi olan kâf (ق), “harfâ'l-leheviyye/ الحرفا اللهوية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁷⁵³ ve dil kökü ile karşısındaki üst damaktan çıkmaktadır.⁷⁵⁴

Arap lisanının haricinde oldukça az kullanılan “ث، ص، ض، ق، ع، ط، ع، ق” harflerinden birisi olan⁷⁵⁵ kâf (ق) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, şiddet, isti'lâ, zuhûr, kalkale, ânî ve ismât, zayıf sıfatlardan infitâh, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; tefhîm, inficâr, sahîh, asliyye ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil kökü ile karşısındaki üst damaktan, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, şiddet sıfatı sebebiyle sesi akıtmadan, isti'lâ sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa kaldırarak kalın, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı birbirinden ayırarak, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, kalkale sıfatından dolayı da harfi mahreçte patlatarak sert bir biçimde okunmalıdır.

Bu sıfatlar içerisinde kâf (ق) harfinin en belirgin sıfatı, kalkaledir. Aynı zamanda kalkale sıfatının da en belirgin harfi kâf (ق) harfidir.⁷⁵⁶

Bir tecvîd kuralı olarak; bu harf sâkin olup, mahreçte yankın olduğu kâf (ك) ile yanyana gelirse idğâm olur. İdğâm-ı mütekâribeyn denilen bu idğâmın Kur'ân-ı Kerîm'de misali

⁷⁵³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁷⁵⁴ Ebü'l-Ferah Seyyid Lâşîn ve Hâlid b. Muhammed el-Hâfız el-Alemî, *Takrîbü'l-Me'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 2003, s. 459.

⁷⁵⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 113.

⁷⁵⁶ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 175; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 289.

yalnızca “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ”⁷⁵⁷ kelimesidir. Bu kelime kâf (ك) harfinin kalınlığını gösterip idğâm-ı nâkıs yapmak caiz olduğu gibi, kâf (ق) harfini tamamen kâf (ك) harfine katmak suretiyle idğâm-ı tâm yapmak da caizdir.

3.2.1.22. Kâf (ك)

Alfabenin yirmi ikinci harfi olan kâf (ك), “harfâ'l-leheviyye/ الحرفا اللهوية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁷⁵⁸ ve kâf (ق) mahrecinin azıcık ilerisinden çıkmaktadır.⁷⁵⁹

Kâf (ك) harfinde kuvvetli sıfatlardan; şiddet, zuhûr ve ismât, zayıf sıfatlardan; hems, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, zemânî, inficâr, sahîh, asliyye ve suhm sıfatları mevcuttur. Ayrıca Müberrid bu harfi kalkale harfleri içerisinde dâhil etse de⁷⁶⁰ kırâat alanında bu görüşe katılan kimse yoktur.⁷⁶¹ Dolayısıyla bu harf; dil kökünün az ilerisini karşısındaki üst damağa vurarak, hems sıfatının gereği nefesi dışarıya çıkararak, şiddet sıfatından dolayı sesi akıtmadan, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak, zemânî sıfatı sebebiyle de cezimli halinde nefesi fazlaca dışarıya vererek sert ve açık bir biçimde okunmalıdır.

Bu harfin okunuşunda ortaya çıkan yanlıklar, harfin yâ (ي) mahrecinden okunması ile tenvin veya sâkin nûn (ن) harfinden sonra geldiğinde harfi sağır kâf (گ/ك) sesi ile okumak şeklinde

⁷⁵⁷ Mürselât 77/20.

⁷⁵⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. I, s. 58.

⁷⁵⁹ Mansur b. İsa el-Ensârî es-Semânûdî, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tecvidi Kitâbi Rabbi'l-Âlemîn*, Gânim Kaddûrî el-Hamed (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2008, s. 51.

⁷⁶⁰ Müberrid, *el-Muktedab*, c. I, s. 332.

⁷⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 203.

izah edilebilir. Bu iki hata da harfin mahrecine dikkat edilmek suretiyle ortadan kaldırılabılır.

3.2.1.23. Lâm (ل)

Alfabenin yirmi üçüncü harfi olan lâm (ل), “hurûfü’z-zelkiyye/الذلقية الحروف”, “hurûfü’z-zevlekıyye/الذوقية الحروف”, “hurûfü’z-zelika/الذليقة الحروف” ve “hurûfü’z-zelekıyye/الذليقة الحروف” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁷⁶² ve dil ucunun yanları ile üst ön dişlerin diplerinden çıkmaktadır.⁷⁶³

En geniş mahrece sahip olan bu harfin, “dâd (ض) gibi dilin her iki tarafından çıkarılabileceği, tek taraftan çıkarılırsa da dâd (ض) harfinin aksine sağdan çıkarılmasının daha kolay ve kullanımının daha yaygın” olduğu görüşleri mevcuttur.⁷⁶⁴ Ancak şahsi düşünce ve tecrübemiz; dil ucunun her iki yöne aynı nispette uzanması sebebiyle ne yalnızca sağ ne de yalnızca sol olmaksızın, dil ucunun her iki yanından çıkarılması gerektiği şeklindedir.

Lâm (ل) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr ve inhirâf, zayıf sıfatlardan; beyniyye, istifâle, infitâh, sükûn ve izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, sahîh, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucunun yanları ile üst ön dişlerin diplerinden, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, inhirâf sıfatı gereği harfi dil yanlarına meylederek, beyniyye sıfatından dolayı sesi az akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil

⁷⁶² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, c. I, s. 58; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 19; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 102.

⁷⁶³ Muhaysin, *er-Râid fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 34.

⁷⁶⁴ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 277; Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fî Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 32; Husarî, *Ahkâmü Kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 66; Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 19.

kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak yumuşak okunmalıdır.

Bir tecvîd kuralı olarak; “قُلْ رَبِّ”⁷⁶⁵ misalinde olduğu gibi bu harf sâkin olup, sıfât-ı lâzîmelerinde yakınlığı bulunan râ (ر) ile yanyana gelirse, “قُرُّ رَبِّ” şeklinde idğâm-ı mütekâribeyn meydana gelmektedir.⁷⁶⁶

3.2.1.24. Mîm (م)

Alfabenin yirmi dördüncü harfi olan mîm (م), “hurûfü’ş-şefeviyye/الحروف الشفوية” ve “hurûfü’ş-şefehiyye/الحروف الشفهية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁷⁶⁷ ve dudak içlerinin uçlara yakın kısmının yumuşak kapanmasıyla meydana gelmektedir.⁷⁶⁸

Mîm (م) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr ve ğunne, zayıf sıfatlardan; beyniyye, istifâle, infitâh, sükûn ve izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, râci’, sahîh, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dudakları birbirine yapıştırmak, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, ğunne sıfatı gereği burun boşluğundan, beyniyye sıfatından dolayı sesi az akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak yumuşak okunmalıdır.

Bir tecvîd kuralı olarak; bu harf sâkin olup, kendisinden sonra harekeli mîm (م) harfi geldiğinde idğâm-ı misleyn me’al-ğunne, harekeli bâ (ب) harfi geldiğinde ihfâ-i şefevî, bu iki har-

⁷⁶⁵ Tâhâ 20/114.

⁷⁶⁶ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 12.

⁷⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. I, s. 201.

⁷⁶⁸ Muhaysin, *er-Râid fi Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 34.

fin haricinde herhangi bir harekeli harf geldiğinde de izhâr-ı şefevî meydana gelmektedir.⁷⁶⁹

3.2.1.25. Nûn (ن)

Alfabenin yirmi beşinci harfi olan nûn (ن), “hurûfü’z-zelkiyye/الذلقية الحروف”, “hurûfü’z-zevlekıyye/الذوقية الحروف”, “hurûfü’z-zelika/الذليقة الحروف” ve “hurûfü’z-zelekıyye/الحروف الذليقة” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakta⁷⁷⁰ ve dil ucu ile karşısındaki üst diş etlerden çıkmaktadır.⁷⁷¹

Nûn (ن) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr, zuhûr ve ğunne, zayıf sıfatlardan; beyniyye, istifâle, infitâh, sükûn ve izlâk, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, râci’, sahîh, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve sutm sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dil ucu ile karşısındaki üst diş etlerinden, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, zuhûr sıfatının gereği olarak açıktan, ğunne sıfatı gereği burun boşluğundan, beyniyye sıfatından dolayı sesi az akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak yumuşak okunmalıdır.

Bir tecvîd kuralı olarak; bu harf sâkin olup, kendisinden sonra “ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك” harflerinden birisi harekeli olarak geldiğinde sâkin nûn ile tenvin hafifçe uzatılan ğunne ile (ihfâ), “أ، ح، خ، ع، غ، ه” harflerinden birisi harekeli olarak geldiğinde sâkin nûn ile tenvin gerçek sesleriyle (izhâr), “م، ن، و، ي” harflerinden birisi harekeli olarak gel-

⁷⁶⁹ Ali b. Abdüssamed es-Sehâvî, *el-Manzûmâtü’s-Sehâviyye*, Kahire: Mektebetü Evlâdi’ş-Şeyh li’t-Turâs, tsz., s. 38; Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 11.

⁷⁷⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-’Ayn*, c. I, s. 58; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi’l-Kur’ân*, s. 19; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tevcid)*, s. 102.

⁷⁷¹ Mehdi Muhammed el-Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd min Ahkâmî’t-Tevcid*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2001, s. 255.

diğinde -aynı kelimedede olmaması şartıyla- sâkin nûn ile tenvin hafifçe uzatılan ğunne eşliğinde bu harflere katılarak (idğâm-ı me'al-ğunne), “ل، ر، ج” harflerinden birisi harekeli olarak geldiğinde sâkin nûn ile tenvin ğunne yapılmadan bu harflere katılarak (idğâm-ı bilâ ğunne), “ب” harfi harekeli olarak geldiği zaman ise sâkin nûn ile tenvin hafifçe uzatılan ğunne eşliğinde mîm (م) harfine dönüştürülerek (iklâb) telaffuz edilir.⁷⁷²

3.2.1.26. Vâv (و)

Alfabenin yirmi altıncı harfi olan vâv (و), “hurûfü’ş-şefeviyye/الحروف الشفوية” ve “hurûfü’ş-şefehiyye/الحروف الشفهية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte;⁷⁷³ harf, dudakların toplanmasıyla meydana gelmektedir.⁷⁷⁴ Ancak bu harf, med harfi olarak okunduğu zaman ise mahreci cevîf/ağız boşluğu olup, okuyucunun arzusu istikametinde istenildiği kadar uzatıldığı için “isteğe bağlı” manasında “ahrufü’l-hevâiyye/أحرف الهوائية”, ağız boşluğundan çıktıkları için de “hurûfü’l-cevfiyye/الحروف الجوفية” denilmiştir.⁷⁷⁵

Med harfi olmayan vâv (و) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet, istifâle, infitâh, sükûn ve lîn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, zevâid, müzebzebe, ibdâl ve sutm; med harfi olan vâv (و) harfinde ise; durumuna göre tefhîm ya da terkîk, hafâ, illet, med, hâvî ve muttasıl sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dudakları ileriye doğru gö-

⁷⁷² Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, ss. 9-10.

⁷⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-‘Aşr*, c. I, s. 201; Kaysî’ye göre vâv (و) harfi aynı zamanda ağız boşluğu harfi olması sebebiyle bu kısma girmektedir. Detay için bkz., Kaysî, *er-Ri’âye li Tecvidi’l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, s. 142.

⁷⁷⁴ Zâyid el-Ezân b. et-Tâlib Ahmed eş-Şinkîti, *Bülğatü’l-Mücevid ve Yelîhi Tuhfetü’l-Muhtass*, Cidde: Mektebetü’l-Melik Fahd, 2003, s. 19.

⁷⁷⁵ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, s. 39.

türerek, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı tamamen ayırarak, lîn sıfatından dolayı oldukça yumuşak, med harfi olduğunda da hafâ sıfatının gereği olarak gizlice okunmalıdır.

Vâv (و) harfinin icrasında yapılan en önemli yanlışlardan birisi; istifâle sıfatına sahip ince bir harf olan vâvı (و), isti'lâ gibi kalın okumaktır. Maalesef günümüzde birçok kârînin bu yanlış yaptığına şahit olmaktayız. Mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf ile alakalı yazılmış olan eserlerin hiçbirisinde bu harfin kalın okunması gerektiği yazmamasına rağmen, Arap tarzını körükörüne taklit eden birçok kârî, Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça inmesi nedeniyle Arapların tüm uygulamalarının doğru olduğu zannına kapılarak onlar gibi kalın okumaktadırlar. Bu harfin okumasında yapılan hatalardan bir diğeri de harfi fâ (ف) mahrecinden okumaktır. İki dudağı ileri uzatarak okunması gereken vâv (و) harfi, üst ön dişlerin alt dudağın içine basılmasıyla ortaya çıkan fâ (ف) harfinin mahrecinden okunmaktadır. İbn Sînâ'nın da aynı görüşe sahip olmasına rağmen,⁷⁷⁶ kırâat ve dil ulemâsının tamamı bu iki harfin mahrecini birbirinden ayırmaktadırlar.

Bir tecvîd kuralı olarak; "يَوْمٌ" misalinde olduğu gibi bu harf sâkin, bir önceki harf üstün harekeli, bir sonraki harf de cezimli ise medd-i lîn olur.⁷⁷⁷ Harf bu durumda Âsım kırâatine göre en az bir, en fazla üç elif okunur.

⁷⁷⁶ İbn Sînâ, *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, s. 83.

⁷⁷⁷ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 8.

3.2.1.27. Hâ (هـ)

Alfabenin yirmi yedinci harfi olan hâ (هـ), “hurûfü'l-halkiyye/ الحروف الخلقية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte, mahreci, boğazın göğüse bitiştigi yerdir.⁷⁷⁸

Hâ (هـ) harfinde kuvvetli sıfatlardan; ismât, zayıf sıfatlardan; hems, rihvet, istifâle, infitâh ve sükûn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, hafâ, ânîye karîb, hetf, ihtikâk, zevâid, müzebzebe ve ibdâl sıfatları mevcuttur. Bu harfi hemze (ء) harfinden ayıran sıfatlar, hâ (هـ) harfinde mevcut olan hems, rihvet ve hafâ sıfatlarıdır. Mahreçleri aynı olması sebebiyle araları ancak bu üç sıfatla ayırt edilebilir.⁷⁷⁹ En zayıf harf olan hâ (هـ) harfi;⁷⁸⁰ boğazın dibinden, hems sıfatının gereği olarak nefes çıkararak, rihvet sıfatı sebebiyle sesi akıtarak, hafâ sıfatından dolayı gizliden, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği de dil ile damağı tamamen ayırarak ve yumuşak bir biçimde okunmalıdır.

3.2.1.28. Yâ (ي)

Alfabenin yirmi sekizinci harfi olan yâ (ي), “hurûfü'ş-şecriyye/ الحروف الشجرية” şeklinde isimlendirilen gruba dâhil olmakla birlikte,⁷⁸¹ mahreci, dilin ortası ile karşısındaki damaktır.⁷⁸² Med harfi olarak okunduğu zaman mahreci cevfi/ ağız boşluğu olan bu harfe, okuyucunun arzusu istikametinde istenildiği kadar uzatıldığı için “isteğe bağlı” manasında

⁷⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 199.

⁷⁷⁹ Deryân, *et-Tebyîn fi Ahkâmi Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, s. 235.

⁷⁸⁰ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 84; Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvidi'l-Kur'ân*, s. 22.

⁷⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. I, s. 200.

⁷⁸² Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, s. 103.

“ahrufü'l-hevâiyye/الأحرف الهوائية”, ağız boşluğundan çıktıkları için de “hurûfü'l-cevfiyye/الحروف الجوفية” denilmiştir.⁷⁸³

Med harfi olmayan yâ (ي) harfinde kuvvetli sıfatlardan; cehr ve ismât, zayıf sıfatlardan; rihvet, istifâle, infitâh, sükûn ve lîn, kuvvetli ya da zayıf olduğuna dair bir ıstılah gelmeyen sıfatlardan; terkîk, ânîye karîb, zevâid, müzebbebe, ibdâl ve sutm; med harfi olan yâ (ي) harfinde ise durumuna göre tefhîm ya da terkîk, hafâ, illet, med, hâvî ve muttasıl sıfatları mevcuttur. Dolayısıyla bu harf; dilin ortasından, cehr sıfatının gereği olarak nefes çıkarmadan, rihvet sıfatından dolayı sesi akıtarak, istifâle sıfatı sebebiyle dil kökünü üst damağa vurmaksızın ince, infitâh sıfatı gereği dil ile damağı tamamen ayırarak, lîn sıfatından dolayı oldukça yumuşak, med harfi olduğunda da hafâ sıfatının gereği olarak gizlice okunmalıdır.

Bir tecvîd kuralı olarak; “خَيْرٌ” misalinde olduğu gibi bu harf sâkin, bir önceki harf üstün harekeli, bir sonraki harf de cezimli ise medd-i lîn olur.⁷⁸⁴ Harf bu durumda Âsım kırâatine göre en az bir, en fazla üç elif okunur.

3.2.2. Fer'î Harfler/الحروف الفرعية

Fer'î harfler; iki mahreçten çıkıp, iki harf ve sıfat arasında tereddüt eden harflerdir.⁷⁸⁵ Mahreci; takdîrî olmayıp hakîkî mahreç sahibi olan iki harfin cüz'î mahrecinin bir araya gelmeleri ile meydana gelmekte olan fer'î harfler, “ahrufü'l-hevâiyye/الأحرف الهوائية” diye de isimlendirilmektedir.⁷⁸⁶ Sîbeveyhi ve İbn Cinnî'ye göre; Kur'ân-ı Kerîm ve Arap şiirlerinde kullanılan ve

⁷⁸³ Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s. 39.

⁷⁸⁴ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, s. 8.

⁷⁸⁵ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 458; Aytânî, *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 104.

⁷⁸⁶ Sağman, *Suallı ve Cevaplı Sağman Tecvidi*, s. 4; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 45-46.

cümle içerisinde kullanımı güzel görülen harfler ile Kur'ân-ı Kerîm ve Arap şiirlerinde kullanılmayan ve cümle içerisinde kullanımı güzel görülmeyen zayıf lügat harfleri şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.⁷⁸⁷ Birinci bölümün harfleri her iki zât için de altı olmakta ve Mekkî b. Ebû Tâlib ile İbnü'l-Cezerî de bu görüşe katılmaktadırlar.⁷⁸⁸ İkinci bölümün harfleri ise Sîbeveyhi'ye göre yedi, İbn Cinnî'ye göre sekiz adettir.⁷⁸⁹

3.2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Arap Şiirlerinde Kullanılan ve Cümle İçerisinde Kullanımı Güzel Görülen Fer'î Harfler

3.2.2.1.1. Teshîlle Okunan Hemze/الهمزة المسهلة

Müsehhele/المسهلة kelimesi lügatte “kolaylaştırılmış olan, zor olmayan”⁷⁹⁰ demektir. İstilahta ise; “sırf hemze (ء) veya elif (ا) olmayıp, bu ikisi arasında olan harf”⁷⁹¹ demektir. Diğer bir tarifile, “bir arada bulunan iki hemzeden (ء) ikincisini hâ (هـ) harfine benzeterek, harekesi cinsinden olan vâv (و), yâ (ي) veya elif (ا) ile hemze (ء) arasında okumak”⁷⁹² demektir.

“Hemzetü beyne beyne/الهمزة بين بين” de denilen⁷⁹³ hemze-i müsehheleyi üç kısma ayırmak mümkündür: Birincisi iki hemzenin (ء) lisana ağırlık vermesi sebebiyle teshîl yapılacak olan ikinci hemze (ء) meftûh (üstün harekeli) olduğunda, hemze (ء) ile elif (ا) arasında okunur. Bu durumda hemze (ء),

⁷⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48.

⁷⁸⁸ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 130; İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

⁷⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48.

⁷⁹⁰ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 134.

⁷⁹¹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, s. 178.

⁷⁹² Hafız Ahmed Ziyâüddîn, “Vesiletü'l-Ğufrân”, *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz., s. 37.

⁷⁹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 48; Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 271.

elife (ل) mahreç ve sıfat yönünden tabidir.⁷⁹⁴ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Cafer kırâatlerinde, Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde ve İbn Âmir kırâatinin Hişâm rivâyetinin Hulvânî (ö. 250/864) tarîkinde “ءَأَنْذَرْتَهُمْ”⁷⁹⁵ kelimesinin ikinci hemzesi (ء) bu şekilde icra edilir.

İkincisi teshîl yapılacak olan ikinci hemze (ء) meksûr (esre harekeli) olduğunda, hemze (ء) ile yâ (ي) arasında okunur. Bu durumda hemze (ء), yâ (ي) harfine mahreç ve sıfat yönünden tabidir.⁷⁹⁶ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Cafer kırâatlerinde ve Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde “ءَأَنْكُمُ”⁷⁹⁷ kelimesinin ikinci hemzesi (ء) bu şekilde icra edilir.

Üçüncüsü ise teshîl yapılacak olan ikinci hemze (ء) madmûm (ötre harekeli) olduğunda, hemze (ء) ile vâv (و) arasında okunur. Bu durumda hemze (ء), vâv (و) harfine mahreç ve sıfat yönünden tabidir.⁷⁹⁸ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Cafer kırâatlerinde, Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde “أَوْزَيْتِكُمْ”⁷⁹⁹ kelimesinin ikinci hemzesi (ء) bu şekilde icra edilir.

Modern dil biliminde “hiatus” denilen ve hem birçok kırâat ve nahiv âlimleri hem de aralarında J. Cantineau, G. Weil, A. Schaade ve Bergsträsser’in de olduğu birçok oryantalistin Arap fonetiğinin temel problemlerinden kabul ettiği⁸⁰⁰ hemze-i müsehhele; Kur’ân-ı Kerîm’in günümüz müslümanlarının birçoğunca kullanılan Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde vüçûben yalnızca “ءَأَعْجَمِي”⁸⁰¹ kelimesinde, cevazen de üç keli-

⁷⁹⁴ İbn Cinnî, *Sirru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 48.

⁷⁹⁵ Bakara 2/6.

⁷⁹⁶ İbn Cinnî, *Sirru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 48.

⁷⁹⁷ Fussilet 41/9.

⁷⁹⁸ İbn Cinnî, *Sirru Smâ’ati’l-İ’râb*, c. I, s. 48.

⁷⁹⁹ Âl-i İmrân 3/15.

⁸⁰⁰ Durmuş, “Hemze”, *DİA*, XVII, s. 193.

⁸⁰¹ Fussilet 41/44.

mede vardır. Bu kelimeler “^اآلله”⁸⁰² “^اآلآن”⁸⁰³ ve “^اآذكرين”⁸⁰⁴ olup, mukaddem (öncelikli) vecihleri olan medd-i lâzım ile okumak caiz olduğu gibi, asıllarının “^اآالله”⁸⁰⁵, “^اآالآن” ve “^اآاذكرين” olması sebebiyle muahhar (sonraki) vecihleri olan ikinci hemzelerin (ء) teshiliyle de okunabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, “^اآاعجمي” kelimesi için ikinci, diğer kelimeler içinse üçüncü okuyuş olmamasıdır. Tek vecih olduğu için özellikle “^اآاعجمي” kelimesini dikkatle okumalı, eğer teshil hakkıyla yapılamayacaksa, o zaman hakiki hemze (ء) ile okumalıdır.⁸⁰⁵

3.2.2.1.2. İmâle ile Okunan Elif/الألف الممالة

Mümâle/الممالة kelimesi lügatte “bir şeye dönmek ve dönüşmek, aşağıya meyl ettirmek” manalarına gelir.⁸⁰⁶ İstilahta ise “fetha (üstün) harekenin kesre (esre) harekeye, elifin (ا) yâ (ي) harfine meyledip; duruma göre fetha ya da kesreye, elif (ا) ya da yâ (ي) harfine daha yakın olması”⁸⁰⁷ demektir.

İmâle iki kısımdır: Birincisi “küçük imâle- imâletü’s-suğrâ/الإمالة الصغرى”dır. Buna; taklîl, beyne beyne, beyne'l-lafzateyn de denir. Elif (ا) yâ (ي) harfine, fetha da kesreye meyledildiği halde bu meyl elife (ا) ve fethaya daha yakın olmakla birlikte, elife (ا) mahreç ve sıfat yönünden tabidir.⁸⁰⁸ Bu imâle, Ebû Amr kırâatinin Sûsî rivâyetinde ve Nâfi kırâatinin Verş rivâyetinin

⁸⁰² Yunus 10/59; Neml 27/59.

⁸⁰³ Yunus 10/51-91.

⁸⁰⁴ En'âm 6/143-144.

⁸⁰⁵ Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s. 217.

⁸⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XI, s. 636; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, c. I, s. 70.

⁸⁰⁷ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18.

⁸⁰⁸ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 93.

Ezrak (ö. 240/854) tarîkinde, “الكافرين”, “دنیا” ve sonu kesre harekeli “النار” kelimeleri ile “موسى” ve “دعوى” kelimelerinde olduğu gibi elif-i maksûre (yâ/ي şeklinde yazılmış olan elif/) olan yerlerde yapılmaktadır.⁸⁰⁹

İkincisi “büyük imâle/imâletü'l-kübrâ/الإمالة الكبرى”dır. Elif (i) yâ (ي) harfine, fetha da kesreye meyledildiği halde bu meyl yâ (ي) harfine ve kesreye daha yakın olmakla birlikte, harf-i med olan yâ (ي) harfine mahreç ve sıfat yönünden tabidir.⁸¹⁰ Bu imâle; Ebû Amr kırâatinin Dûrî rivâyetinde sonu kesre harekeli “الناس” kelimelerinde; İbn Âmir kırâatinin Hişâm rivâyetinin Dâcûnî (ö. 324/935) tarîkinde “شاء” ve “جاء” kelimelerinde; Kisâî kırâatinin Dûrî rivâyeti, Ebû Amr kırâati ve İbn Âmir kırâatinin İbn Zekvân rivâyetinin Sûrî (ö. 307/919) tarîkinde sonu kesre harekeli “النار” kelimelerinde; Ebû Amr kırâati, Yakub kırâatinin Ruveys rivâyeti, Kisâî kırâatinin ed-Dûrî rivâyeti ve İbn Âmir kırâatinin İbn Zekvân rivâyetinin Sûrî tarîkinde “الكافرين” kelimesinde; Hamza, Kisâî ve Haleb kırâatlerinde “دنیا” kelimesinde ve “دعوى، موسى” gibi elif-i maksure olan yerlerde yapılmaktadır. Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde ise yalnızca “بَجْرِيهَا”⁸¹¹ kelimesinde vücûben imâle-i kübrâ vardır. Hem vakıf (duruş hali) hem de vasılda (geçiş hali) yapılabilen elifin (i) imâlesi, kendisinden önceki harfin imâlesiyle beraber yapıldığı için, bu kelimedeki imâle esnasında râ (ر) harfi ince okunur.⁸¹²

⁸⁰⁹ Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, c. I, ss. 260-267.

⁸¹⁰ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 18; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 93.

⁸¹¹ Hûd 11/41.

⁸¹² Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, s. 129; İbnü'l-Cezerî, *“et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”*, s. 177; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, c. I, ss. 247-259; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, s. 94.

Hamza, Kisâî ve Halef kırâatlerinde “جنة” gibi sonunda hâ-i te'nîs bulunan kelimeler üzerine vakfedildiğinde de imâle yapılıyor olmasına rağmen,⁸¹³ hâ (ح) harfinin imâlesi, fer'î harfler içerisinde kendine yer bulamamıştır.

3.2.2.1.3. İşmâmla Okunan Sâd/الصاد المشمة

Müşemme/المشمة kelimesi lügatte “koku, kibirlenmek, sapmak”⁸¹⁴ manalarına gelir. İstilahta ise “sükûnden sonra dudakları yummak”⁸¹⁵ demektir. İşmâm; sonu madmûm (ötre) harekeli tüm medd-i ârızlarda cevâzen yapılır. Bir diğer işmâm vechi olarak; Kisâî kırâatinde, İbn Âmir kırâatinin Hişâm rivâyetinde ve Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde “قيل” kelimesi gibi aslı vâv (و) harfi olan ecvef kelimelerin meçhullerinde işmâm yapılır.

Ayrıca bir diğer işmâm vechi olarak; “لَا تَأْمُنَّا”⁸¹⁶ kelimesinde Ebû Cafer kırâatinin haricindeki bütün kırâatler için iki farklı okuyuş mevcuttur. Bunlardan birincisi “harekenin 2/3'ünü göstermek” demek olan ihtilâstır. İhtilâs yaparken, kelimenin aslı olan “لَا تَأْمُنَّا” açık olarak okunup, madmûm nûn (ن) harfinde ses 2/3 miktarı gösterilir. Diğer vecih ise işmâmdır. Bu kelimenin aslının “لَا تَأْمُنْنَا” olup idğâm-ı kebirle idğâm yapılmış olması sebebiyle cezimli nûn (ن) harfinde kaybolan madmûm (ötre) hareke dudaklar yumularak gösterilir.⁸¹⁷

Bizim mevzûmuzla alakalı olan işmâm ise “dudakları yummak” manasına gelmeksizin, “sâd (ص) ile zây (ز) harfini karış-

⁸¹³ Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, c. I, ss. 291-294.

⁸¹⁴ Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 514; Erkan, *el-Beyân Büyüük Araçça Türkçe Lügat*, c. I, s. 277; Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 459.

⁸¹⁵ Karabâşi, *Karabaş Tecvidi*, s. 7.

⁸¹⁶ Yusuf 12/11.

⁸¹⁷ Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 72.

tırıp, sâd (ص) mahrecinden kalın bir zây (ز) harfi okumak” demektir. “Sâd beyne beyne/بين بين/الصاد” de denilen⁸¹⁸ bu işmâm; Hamza kırâatinin Halef rivâyetinde Kur’ân-ı Kerîm’deki tüm “صراط” kelimelerinde; yine Hamza kırâatinin Hallâd rivâyetinde yalnızca Fâtîha sûresindeki “صراط” kelimelerinde ve Hamza, Kisâî ve Halef kırâati ile Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde “قصد”⁸¹⁹ “يُصَدِّرُ”⁸²⁰, “أَصْدَقُ”⁸²¹ ve “يُصَدِّفُونَ”⁸²² gibi kendisinden sonra harekeli dâl (د) gelen sâkin sâd (ص) harfinde yapılmaktadır.

Sâd-i Müşemme, mahreç yönünden sâd (ص) harfine bağlıdır.

3.2.2.1.4. Kalın Okunan Lâm/اللام المغلظة

Mügalleza/المغلظة kelimesi lügatte “kalın ve katı olan”⁸²³ manalarına gelir. İstilahta ise “kalın okunan lâm (ل) harfi” demektir.⁸²⁴ Mahreç yönünden lâm (ل) harfine bağlı olan lâm-i müğalleza,⁸²⁵ Nâfi kırâatinin Verş rivâyetinde “الطَّلَاؤُ”, “الطَّلَاؤُ” ve “أَطْلَمَ” gibi sâkin veya fetha harekeli sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harfinden sonra gelen fetha harekeli lâm (ل) harfinde ve bir önceki harfin fetha ya da damme olduğu Lafza-i Celâl’de bulunur.⁸²⁶

⁸¹⁸ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 178.

⁸¹⁹ Nahl 16/9.

⁸²⁰ Kasas 28/23.

⁸²¹ Nisâ 4/87, 122.

⁸²² En’âm 6/46.

⁸²³ Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 682; Erkan, *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, c. II, s. 1716.

⁸²⁴ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 177.

⁸²⁵ Mehmed Kâmil, *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, s. 19.

⁸²⁶ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd”, s. 177; Tarhûnî, “Uddetü’l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî”, s. 459.

Buharfe “lâmü'l-müfehhamе/اللام المفخمة” dedenilirken,⁸²⁷ kendinden önce bulunan elif (ا) harfine de “elifü'l-mügallaza/الألف المغلظة”⁸²⁸ ya da “elifü'l-müfahhame/الألف المفخمة” denmektedir.⁸²⁹

3.2.2.1.5. İhfâ Yapılan Nûn/النون المخفى

Mühfâ/مخفى kelimesi lügatte “gizlenen”⁸³⁰ manasına gelir. Nûn-i mühfâ ise “ihfâ edilen nûn (ن) harfi” demektir. Mahreci; nûn (ن) ile ihfâ harfleri arasında kalarak, sıfat yönünden nûn (ن) harfine bağlı olan bu harf,⁸³¹ sâkin nûn (ن) ya da tenvinin, ihfâ harfleri olan “ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك” den birisine uğramasıyla meydana gelmektedir.⁸³²

3.2.2.1.6. Cîme Benzeyen Şîn/الشين التي كالجيم

Cîm (ج) ile şîn (ش) arasında olan bu harf, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmediği halde bazı Arap lügatlerinde kullanılmaktadır. Bu lügatlerde, kelime sonlarındaki harekeler gösterilmediği için kelimenin müzekker (eril) ya da müennes (dişil) olduğunu belirtmek amacıyla “غلامك” gibi müennes kâfının (ك) yerine “غلامش” gibi cîm (ج) ile şîn (ش) arasında bir harf kullanılmaktadır.⁸³³

Sîbeveyhi ve İbn Cinnî'nin görüşlerinin haricinde bu harflere yapılan ilaveleri şöyle izah edebiliriz:

⁸²⁷ Uygun, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, s. 44.

⁸²⁸ Saçaklızâde, “Cühdü'l-Mukill”, s. 271.

⁸²⁹ İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 178; Aytânî, *el-Müfîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 105.

⁸³⁰ Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 256.

⁸³¹ Seyyid Mustafa Niyazi, “Umdu'tü'l-Kârîin”, s. 21.

⁸³² İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd”, s. 178.

⁸³³ Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 111.

3.2.2.1.7. İhfâ Yapılan Mîm/الميم المخفى

Sâkin olan mîm (م) harfinin bâ (ب) harfine uğramasıyla olan ihfâ-i şefevî/dudak ihfâsındaki mîm (م) harfidir ki, mahreci; mîm (م) ile bâ (ب) harfleri arasında tereddüt ederek bu harfler arasında kalır.⁸³⁴

3.2.2.1.8. Vâv Sesine Benzetilerek İşmâm Yapılan Yâ/الياء المشمة

صوت الواو

İlgili bölümde de beyan etmeye çalıştığımız ve Kisâî kırâatinde, İbn Âmir kırâatinin Hişâm rivâyetinde ve Yakub kırâatinin Ruveys rivâyetinde “قيل” kelimesi gibi aslı vâv (و) harfi olan ecvef kelimelerin meçhullerinde yapılan işmâm'dır ki vâv (و) ile yâ (ي) arasında tereddüt edip kesre ile zamme arasında okunan yâ (ي) harfidir.⁸³⁵

3.2.2.1.9. Yâ ve Vâva Çevrilen Sâkin Nûn/النون الساكنة المدغمة في

الياء والواو

İdğâm-ı me'al ğunne bahsinde geçen ve yâ ile vâv'a çevrilen sâkin nûn (ن) harfidir.⁸³⁶

3.2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Arap Şiirlerinde Kullanılmayan ve Cümle İçerisinde Kullanımı Güzel Görülmeyen Fer'î Harfler

Sîbeveyhi'nin “Ancak ağızdan duymakla öğrenilebilecek olan harfler”, İbn Cinnî'nin “Kur'ân-ı Kerîm ya da Arap şiirlerinde örneği olmayan, kullanımı çirkin ve kabul görmemiş zayıf lügatlerde bulunan harfler”⁸³⁷ diye niteleyip detayını

⁸³⁴ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 460; Aytânî, *el-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 106.

⁸³⁵ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 47-48.

⁸³⁶ Tarhûnî, “Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî”, s. 460.

⁸³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 46.

vermediği diğer dokuz adet fer'î harf şunlardır: Kâf (ك) ile cîm (ج) arasında bulunan kâf/الجيم, şîn (ش) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, zayıf dâd (ض) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, sîn (س) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, tâ (ط) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, sâ (ص) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, mîm (م) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, bâ (ب) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم, fâ (ف) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم ve kâf (ك) gibi okunan kâf/الكاف بين الكاف والجيم.⁸⁴²

3.3. Harflerin Okunması Esnasında Dudak Talimi

Kur'ân-ı Kerîm harflerinin okunması esnasında dudak talimi önem arz etmektedir. Harflerin, kendi mahrecinden doğru bir biçimde çıkması ve sıfatlarının icra edilmesi ile birlikte, dudakların aldığı şekil çok önemlidir. Dudakların yanlış bir şekil alması harfin kimyasını bozmaktadır. Ayrıca dudak taliminin eksik olması, okuyucunun ağız yapısı görünmeyecek şekilde olması halinde bile (imamlık esnasında, mikrofonla okuma, radyoda okuma vs.) kırâat hususunda mâhir olan kimseler tarafından hemen fark edilmektedir.

Dudaklar, harekeli ve sâkin harflerde farklı bir biçime bürünmektedir. Harf eğer fetha harekeli ise dudaklar normal pozisyonunda durur, çene ise "فَتْحٌ" gibi ince harfte azıcık, "نَصْرٌ" gibi kalın harfte ise biraz daha fazla aşağıya düşer. Harf eğer

⁸³⁸ İlk defa Sibeveyhi'nin bahsettiği bu harf ile kendisinin neyi kastedtiği kesin olarak anlaşılammaktadır. Ancak bu harfin, zâ (ظ) harfini andıran bir dâd (ض) veya dâd (ض) ve sâ (ث) karışımı gevşek bir dâd (ض) olduğu söylenmektedir. Detay için bkz., Arslan, "Dâd", *DĪA*, VIII, s. 396.

⁸³⁹ Şahsi düşüncemiz, bu kısmın gözden geçirilmesi gerektiği şeklindedir. Çünkü İbn Kesîr kırâatinin Kunbul rivâyetinde Fâtiha-i Şerîfe'deki "الصراط" ve "نصر" kelimelerindeki sâd (ص) harfleri sîn (س) gibi okunmakta, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de bu harf icra edilmektedir.

⁸⁴⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432; İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 46.

⁸⁴¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. IV, s. 432.

⁸⁴² İbn Cinnî, *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, c. I, s. 46.

kesre harekeli ise dudaklar normal pozisyonunda durur, çene ise “حَسِبَ” misalinde olduğu gibi azıcık öne doğru uzatılır. Harf eğer damme harekeli ise dudaklar “صُمِّ” misalinde olduğu gibi arasında nohut tanesi kadar boşluk bırakılarak öne doğru yumulur, çene ise normal pozisyonunda durur.⁸⁴³

Harf eğer sâkin ise dudaklar önceki harfin durumuna göre şekil alır. Harf eğer şeddeli ise dudaklar sonraki harfin durumuna göre şekil alır. Müdğamda (idğâm olan harf/ilk harf) dudakların şekli, müdğamün fihin (kendisine idğâm olunan harf/ikinci harf) durumuna bağlıdır.⁸⁴⁴ Mesela; “وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” misalinde ikinci sâd (ص) harfinin fetha harekeli olması sebebiyle dudaklar fetha pozisyonu olarak geridedir. Birinci sâd (ص) harfinde dudağın şekli ise kendisinin müdğam olması sebebiyle müdğamün fih olan ikinci sâd (ص) gibidir. Yani dudaklar lâm (ل) harfinde ileride iken ilk sâd (ص) harfinde geriye alınır. “هُزِّةٌ لُّمَّةٌ” misalinde ise durum tam tersidir. İkinci lâm (ل) harfinin damme harekeli olması sebebiyle dudaklar damme şeklinde ileridedir. Birinci lâm (ل) harfinde dudağın şekli ise kendisinin müdğam olması sebebiyle müdğamün fih olan ikinci lâm (ل) gibidir. Yani dudaklar tâ (ت) harfinde geride iken ilk lâm (ل) harfinde ileriye uzatılır.

⁸⁴³ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, ss. 330-331.

⁸⁴⁴ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, ss. 330-331.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm kırâatinin ana unsurlarını, harflerin mahreçleri ve lâzimî sıfatları oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'den itibaren şifâhî olarak aktarılan bu dinamikler, daha sonraki yıllarda çeşitli nedenlerle kitâbî tedvine ihtiyaç duymuştur. Kırâat ulemâsının tarih boyunca en çok ilgilendiği konulardan biri olan mahreç ve sıfat kavramları, hicri II. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Bu kavramlarla ilk defa nahiv ulemâsı ilgilenirken, sonraki dönemlerde; sarf, belâgat, arûz, felsefe, tıp, mûsikî ve kırâat ulemâsı da söz konusu alanla alakalı konulara eserlerinde yer vermiştir. Daha sonraki yıllarda ise bu mevzu neredeyse tamamen kırâat alanının bir parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda kırâat ulemâsı, nahiv ulemâsının yaptığı gibi sadece bilgi vermek yerine; mahrecin ve sıfatın tecvîd alanına katkısı, lüzumu, yanlış uygulamaların sonuçları, özellikle namaz esnasında yapıldığında namazı bozup bozmama meselesi gibi detayları eserlerinde aktarmışlardır.

Tecvîd; harflerin mahreçlerinden çıkarılması ile birlikte aynı zamanda bu harflerde olması gereken sıfatları göstermek demektir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i hatasız okumanın şartlarından birisi olan lâzimî sıfatlar ile tecvîd arasında birbirinden ayrılmayacak derecede bir yakınlık söz konusudur. Bunun yanında lâzimî sıfatlar yerine getirilmediği takdirde

yanlış okumaya sebep olur. Bu durum zaman zaman namazın bozulmasına sebep olacak kadar önemlidir. Dolayısıyla mezhep imamları da dâhil olmak üzere birçok ulemâ bu konuya dikkat çekmektedir.

Lâzimî sıfatların adedinde tam bir mutabakat yoktur. On altı, on sekiz, on dokuz, yirmi, yirmi iki, yirmi dört, yirmi beş, otuz dört, kırk dört, hatta daha fazla rakama çıkanlar bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin kaleme almış olduğu *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* isimli eserinde on yedi sığata yer vermesi ve bu eserin kırâat alanında kabul edilen kaynak kitap olması sebebiyle ondan sonra yazılmış olan eserlerin birçoğunda on yedi rakamına itibar edilmiştir.

Araştırmamızda toplam elli adet sığata yer verdik. Cehr, hems, şiddet, rihvet, beyniyye, isti'lâ, istifâle, itbâk, infitâh, tefhîm, terkîk, hafâ, zuhûr, kalkale, sükûn, ânî, elife karîb, zemânî ve ânîye karîb Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki edip zıddı olan sıfatlardır. Safîr, tekrîr, tefeşşî, istitâle, ğunne, râci', lîn, inhirâf, nefh, nebr, hetf, buhha, harûra, inficâr, ihtikâk ve inficâr-ihtikâk Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki edip zıddı olmayan sıfatlardır. İzlâk, ismât, sahûh, illet, asliyye ve zevâid Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki etmeyip zıddı olan sıfatlardır. Müzebzebe, ibdâl, med, hâvî, muttasıl, cersî, imâle, sutm ve müşrabe ise Kur'ân-ı Kerîm okuyuşuna etki etmeyip zıddı olmayan sıfatlardır.

Mahreç, Kur'ân-ı Kerîm'i hatasızca okumanın şartlarından biri hatta tecvîd ilmine ait en önemli bölümdür. Mahreç tespitini ilk defa Halil b. Ahmed yapmıştır.

Mahreç iki kısma ayrılmaktadır. Harf için muayyen bir mahreç tespit edildiğinde hakîkî, belirli bir mahreci olmadığına takdîrî mahreç şeklinde ifade edilmektedir. Mahreçlerin adedi hususunda da tam bir mutabakat yoktur. On dört, on altı, on yedi ve yirmi dokuz adet mahreç olduğuna dair fark-

lı rivâyetler vardır. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin mahreci on yedi olarak kabul etmesi sebebiyle kendisinden sonra yazılmış olan eserlerin birçoğunda on yedi rakamı kabul edilmiştir. Bu on yedi mahreç; ağız boşluğu, boğaz, dil, dudak ve geniz şeklinde beş ana mahrece ayrılmaktadır.

Harfler aslî ve fer'î olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Aslî harfler, alfabeyi oluşturan ve her biri için muayyen mahreci olan yirmi dokuz harftir. Bu harfler için, Halil b. Ahmed tarafından tespit edilen on adet lakap bulunmaktadır. Fer'î harfler ise bunlara ilaveten, bir mahreçten çıkarılmadığı ve tam bir harf olmadığı için takdîrî bir harf ve mahreç şeklinde tarif edilebilirler. Fer'î harfler, Kur'ân-ı Kerîm ve Arap şiiirlerinde kullanılan/kullanılmayan şeklinde iki kısma ayrılmakta ve her biri için dokuz adet harf bulunmaktadır.

Harflerin sıralaması, hicri I. yüzyıla kadar Sâmi alfabelerin ortak özelliği olarak ebced tertibiyle oluşmuştur. Bu tarihten sonra ise Nasr b. Âsım ile Yahyâ b. Ya'mer tarafından bugünkü haline getirilmiştir.

İlk başta yirmi iki harf olan alfabe Araplar'ın, revâdif denilen "ث، خ، ذ، ض، ظ، غ" harflerini eklemeleriyle alfabe yirmi sekiz harfe, en son olarak da Tamaralılar'dan alınan lâmelif (ل) ile birlikte yirmi dokuz harfe çıkmıştır. Kûfeliler; lâmelifin (ل) isminin daha önce geçen iki ayrı harf, ayrıca elifin (ا) yalnızca sâkin olması, hemzenin (ة) ise yalnızca harekeli olması nedeniyle bunları da bir harf kabul ederek elifin (ا) düşürülmesiyle yirmi sekiz harf şeklinde kabul etmişlerdir. Basralılar ise yine lâmelifin (ل) isminin daha önce geçen iki ayrı harf olmasına karşın hemze (ة) ile elifi (ا) de ayırarak alfabenin yirmi dokuz harf olduğuna itibar ederler. Cumhuriyetin görüşü de bu yöndedir.

Kur'ân-ı Kerîm'i inzâl olduğu şekliyle dosdoğru okuyabil-

mek için öncelikle harflerin mahreci ile lâzimî ve ârizî sıfatlarını sağlam kaynaklardan teorik olarak bilmek, daha sonra fem-i muhsin sahibi muallimlerden pratiğini öğrenmek ve en son olarak da meleke kesbedecek derecede harfi görür görmez tanıyıp mahrecinden çıkararak, kendisinde bulunan sıfatları göstermek gerekmektedir. Ancak bu çalışmayı yaparken, kitaplarda yazarlarla fem-i muhsin sahibinden öğrenilenlerin aynı olmasına dikkat etmek lazımdır. Bir ihtilaf vukuunda bunlardan doğru olan hangisi ise ona itibar edilir. Kur'ân-ı Kerîm herhangi bir millete inzâl olmadığına göre onun doğru okunmasını da belli bir millete hasr etmek doğru değildir. Aksi takdirde bir milleti külliyen fem-i muhsin olarak kabul etmek, yüzyıllar boyunca kırâat ve tecvîd alanında yazılmış olan onbinlerce kitabın içeriğini reddetmek anlamına gelir.

Sıfât-ı lâzimeyi teorik olarak bilmek ve uygulamak, Kur'ân-ı Kerîm kırâatinin mehâric-i hurûftan sonraki en önemli konusudur. Uygulamadaki eksiklik kırâatte yanlış okumaya sebep olur. Bu yönü ile bakıldığında bahse konu hususların öğrenilmesinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, Su'âd; *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru't-Takvâ, 2009.
- Abdülmesih, George Mitri ve Tabri, Hani George; *el-Halîl, Mu'cemü Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabiyy*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1990.
- Ağtâşî, Abdülaziz; "Tuhfetü'l-İhvân", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Ahterî Mustafa Efendi; *Ahterî-i Kebîr*, 2 cilt, İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1310.
- Akrîbâvî, Zeydân Mahmûd Selâmet; *el-Mürşid fi İlmi't-Tecvîd*, Amman: Dâru'l-Furkân, 1997.
- Aksoy, Fikri; *Kur'ân'ı Okuma Âdâbı*, İstanbul: Din Kültürü Neşriyatı, 1970.
- Âlûsî, Seyyid Ahmed Şevkî b. Şeyh Hüseyin; *Hilyetü't-Tenzîl Şerh-u Tuhfetü't-Tertîl fi Usûli't-Tecvîd*, Zeki Fehmi Ahmed Şevki el-Âlûsî (thk.), Bağdad: Matbaatü'r-Reşâd, 1990.
- Arslan, Ahmet Turan; "Dâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, ss. 396-397.
- _____; "Dâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, s. 426.
- _____; "Elif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, 2011, ss. 35-36.
- Ateşyürek, Remzi; *Kur'an Okuma ve Tecvid*, Samsun: y.y., 2001.

- Aytânî, Abdurrahman b. Sadullah; *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 2011.
- Bedr, Ebû Abdurrahman Hamdân; *Avnü'l-Mecîd fi İlmi't-Tecvîd*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2000.
- Belviranlı, Ali Kemâl; *Tecvid*, Konya: Nedve Yayınları, 1978.
- Bişr, Kemal; *İlmü'l-Esvât*, Kahire: Dâru Ğarîb, 2000.
- Buğâ, Mustafa Dîb ve Muhyiddîn Dîb Mestû, *el-Vâdih fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1998.
- Bulut, Ahmet; "Arap Dilinde Sesler", *UÜİFY*, 5/5, 1993, ss. 331-356.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd; *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğâ ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Ahmed Abdulğafûr Attâr (thk.), 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.
- Cüveysî, Muhammed Mekkî Nasr; *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Abdullah Muhammed Mahmud Ömer (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Çetin, Abdurrahman; *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- _____; "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 2011, ss. 55-56.
- _____; "Tevvîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XL, 2011, ss. 253-254.
- Çiftçi, Ali, "İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülsüslü İlk Tecvid Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa 01-04 Kasım 2018, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, ss. 213-244.
- Dağdeviren, Alican; "Kur'ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler", *SÜ-İFD*. 17/2008, ss. 47-81.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Endelüsî; *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, Ğânim Kaddûrî el-Hamed (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi; "Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Deryân, Abdullatif Fâyez; *et-Tebyîn fi Ahkâmi Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1999.

- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 2010.
- Dimyâti, Ahmed b. Muhammed (el-Bennâ), *İthâfî Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erba'ate 'Aşer*, Şaban Muhammed İsmail (thk.), 2 cilt, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Durmuş, İsmail; "Cîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 2011, ss. 1-2.
- _____; "Hâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 2011, ss. 333-334.
- _____; "Hâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 2011, ss. 334-335.
- _____; "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1997, ss. 158-163.
- _____; "Hemze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 2011, ss. 190-193.
- _____; "Râ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, 2011, ss. 371-372.
- _____; "Sâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2011, s. 317.
- _____; "Sâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2011, ss. 370-371.
- _____; "Sîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, 2011, ss. 220-221.
- _____; "Tâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, 2011, ss. 281-282.
- _____; "Tâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, 2011, ss. 282-283.
- _____; "Zây", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV, 2011, ss. 156-157.
- Durmuş, İsmail ve Yüksel, Ahmet; "Savtiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, ss. 204-206.
- Ebû Muhammed, Mahmud b. Rafet b. Zelid; *Ahkâmü't-Tecvîd ve't-Tilâve*, Endülüs: Müessesetü Kurtuba, 2006.
- Ebû'l-Ferah, Seyyid Lâşîn ve Alemî, Hâlid b. Muhammed el-

- Hâfız; *Takrîbü'l-Me'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî fî'l-Kirââtî's-Seb'*, Medinetü'l-Münevver: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 2003.
- Endelûsî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed Huzâî; *Tahrîcü'd-Delâlatî's-Sem'iyye*, Ahmed Muhammed Ebû Selame (thk.), Kahire: Vizâretü'l-Evkaf, 1981.
- Enîs, İbrahim; *el-Esvâtü'l-Lüğaviyye*, Kahire: Nahdatü Mısır, tsz.
- Erdem, Sargon; "Bâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 2011, s. 355.
- Erkan, Arif; *el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat*, 2 cilt, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004.
- Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde; "el-Virdü'l-Müfid fî Şerhi't-Tecvîd", *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Eskicizâde, Ali b. Hüseyin; "Terceme-i Dürr-i Yetim", *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebî Bekr; *el-Havâşî'l-Ezheriyye fî Hall-i Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed Berekât (thk.), y.y., 2002.
- Fakîh, Ahmed Hicâzî; *el-Kavlü's-Sedîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*, Mekketü'l-Mükerrreme: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1986.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed; *Kitâbü'l-'Ayn*, Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî (thk.), 8 cilt, Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1985.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub; *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali; *el-Misbâhu'l-Münîr*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Goldziher, Ignace; *Klasik Arap Literatürü*, Azmi Yüksel ve Rahmi Er (çev.), Ankara: İmaj Yayınları, 1993.
- Gülle, Sıtkı; *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Ğül, Muhammed Şehadet; *Buğyetü 'İbâdî'r-Rahmân li Tahkîk-i Tecvîdi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâr İbn Affân, 2002.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdussemmî; *et-Tecdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Hafız Ahmed Ziyâüddîn; "Vesîletü'l-Ğufrân", *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.

- Hafız Muhammed Nuri; "Sualli ve Cevaplı Tecvid", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Hafız Muhammed Salih; "Muhîtu't-Tecvîd", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Hâlidî, Ahmed b. Süleyman; *Şerhu'l-Meydâniyye*, Kral Suud Üniversitesi El Yazmaları Bölümü, 6627, tsz., ss. 1-6.
- Halîfe, Ebû Bekir Yusuf; *Esvâtü'l-Kur'ân Keyfe Nete'Allemühâ ve Nü'allimühâ*, Hartum: Mektebetü'l-Fikri'l-İslâmî, 1973.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî; *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, Amman: Dâru Ammâr, 2002.
- Hamza Hüdai; "Tecvîd-i Hamza Efendi", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Harrâzî, Mehdi Muhammed; *Buğyetü'l-Mürîd min Ahkâmi't-Tecvîd*, Beyrut; Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001.
- Hatîb; Abdullatif Muhammed; *Dâdü'l-Arabiyye fi Dav'i'l- Kırâati'l-Kur'âniyye*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2001.
- Hattâbî, Faysal Âyid Muhammed; *Cühdü'l-Fakîr fi Tecvîd-i Kelâmî'l-'Aliyyi'l-Kadîr*, Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 2004.
- Hemedânî, Ebü'l-'Alâ el-Hasan b. Ahmed el-Attâr; *et-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*, Cemaleddin Muhammed Şeref ve Mehdi Fethi es-Seyyid (thk.), Kahire: Dâru's-Sahâbe, 2005.
- Husarî, Mahmud Halil; *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mekketü'l-Mükerreme: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.
- İsfahânî, Râğîb; *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 2 cilt, Riyad: Mektebetü Nezâru Mustafa el-Bâz, tsz.
- İbn Ali, Nebil b. Abdülhamid; *el-Câmi'u'l-Kebîr fi İlmi't-Tecvîd*, 2 cilt, Kahire: el-Kâzûku'l-Hadîse, 2005.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman; *Sirru Smâ'ati'l-İ'râb*, Hasan Hindâvî (thk.), 2 cilt, y.y., 1985.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed; *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğâ*, Abdüsselam Muhammed Harun (thk.), 6 Cilt, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hayruddîn, Hamdullah; *Füyûdu'l-İtkân fi Vücûhi'l-Kur'ân*, Mehmet Çaba (thk.), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019.
- İbn Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid; *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, 7 cilt, Beyrut: Daru'l-Fikr, tsz.

- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-İfrkî el-Mısırî; *Lisânü'l-'Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah; *Esbâbü Hudûsi'l-Hurûf*, Muhammed Hassân et-Tayyân ve Yahya Mir Alem (thk.), Dimeşk: Matbûâtü Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1982.
- İbn Yâlûşe, Muhammed b. Ali; *el-Fevâidü'l-Müf'hime fî Şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddime*, Tunus: Matbaatü't-Tûnusiyye, 1938.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed; "et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd", *Câmi'u'l-Mütûn fî Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, ss. 125-242.
- _____, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Ali b. Muhammed el-İmrân (thk.), Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, tsz.
- _____; *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, Ali Muhammed ed-Dabbâ (thk.), 2 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.
- _____; *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fî Kirâati'l-'Aşr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- _____; *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, Gotthelf Bergsträsser (thk.), 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık; *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1972.
- Karabâşî, Şeyh Abdurrahman; *Karabaş Tecvidi*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2005.
- Karaçam, İsmail; *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 2008.
- Karakılıç, Celaleddin; *Tecvid İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, Ankara: y.y., 1982.
- Kârî, Ebû Asım Abdülaziz b. Abdülfettah; *Kavâidü't-Tecvîd 'alâ Rivâyeti Hafs 'an Âsım b. Ebi'n-Necûd*, Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'd-Dâr, 1989.
- _____; *et-Tecvîdü'l-Müeyesser*, Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'd-Dâr, 1993.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan; *el-Minahu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Usame Atâyâ (thk.), Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2012.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Muhammed, *Letâifü'l-İşârât li*

- Fünûni'l-Kırâât*, Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye (thk.), 10 Cilt, el-Medinetü'l-Münevvere: y.y., H. 1434.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib; *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, Ahmed Hasan Ferhat (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- _____; *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve İlelihâ ve Hicecihâ*, Muhiddin Ramazan (thk.), 2 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Keskiner, Osman; "Arap Edebiyatında İnşa San'atının Gelişmesi", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).
- Kızıklı, Zafer, "İbn Sînâ'da Arap Dilinin Fonetigi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu*, İstanbul 22-24 Mayıs 2008, ss. 217-229.
- Kulturvarliklari.gov; "Yusufağa Yazma Eser Kütüphanesi'nden Çalınan Yazma Eserler", <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44517/yusufaga-yazma-eser-kutuphanesinden-calinan-yazma-eserl.html> (08.08.2015).
- Kurt, Yaşar; "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri", *Ekev Akademi Dergisi*, 7/16, 2003, ss. 103-120.
- _____; "Fâtiha Sûresi ve Kırâati", *Ekev Akademi Dergisi*, 9/24, 2005, ss. 155-174.
- _____; "Kırâat ve İmâmet", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4, 2005, ss. 137-165.
- _____; "Fâtiha Sûresi ve Tecvidi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, 2006, ss. 79-131.
- _____; "Ca'berî ve el-Vâdiha fî Tecvîdi'l-Fâtiha Adlı Eseri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/2, 2012, ss. 153-194.
- _____; *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, Samsun: y.y., 2013.
- Kurtubî, Abdülvehhab b. Muhammed; "el-Muvaddih fi't-Tecvîd", *Câmi'u'l-Mütûn fî Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, ss. 13-124.
- Ma'bed, Muhammed Ahmed; *el-Mûlahhasu'l-Müfid fî İlmi't-Tecvîd*, Medinetü'l-Münevvere: Dâru'l-İslâm, 2003.
- Mağnîsi, Mehmed b. Hasan; "Terceme-i Cezerî li Mağnîsi", *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Makdisî, Ali b. Ğânim; "Buğyetül-Murtâd li-Tashîhi'd-Dâd", Muham-

- med Cabbâr el-Müaybid (thk.), Bağdat: *Mecelle el-Mevedded*, c. 18, 1989/2, ss. 118-141.
- Makdisî, Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim; *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kırâati's-Seb'*, İbrahim Atûh Avad (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.
- Mâlikî, Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali Ebû Muhammed; *Şerhu Kitâbi't-Teysîr li'd-Dânî fi'l-Kırâât*, Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Maraşî, Muhammed b. Ebî Bekr (Saçaklızâde); "*Cühdü'l-Mukill*", *Câmi'u'l-Mütûn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, ss. 243-418.
- Marğînî, Seyyid İbrahim, *en-Nücümü't-Tavâli' ale'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makra'l-İmâm Nâfi'*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mısır: Mektebetü'ş-Şürûku'd-Düveliyye, 2008.
- Mehdevî, Ebü'l-Abbas Ahmed: *Şerhu'l-Hidâye*, Hazım Said Haydar (thk.), 2 Cilt, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, tsz.
- Mehmed Kâmil; *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye*, y.y., 1915.
- Mehmed Zihni; *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihal*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, tsz.
- Mesûl, Abdulaliy; *Mustalahâtü İlmi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye ve mâ Yete'alleku bih*, Kahire: Dâru's-Selâme, 2007.
- Mevsilî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (Şu'le); *Şerh-u Şu'le 'ale'ş-Şâtibiyye*, Zekeriyya Umeyrât (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Mirsafâ, Abdülfettah es-Seyyid Acmi; *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*, 2 Cilt, Medinetü'l-Münevver: Mektebe-i Tayyibe, 1980.
- Muhammed Efendi; "*İlm-i Edâ Risâlesi*", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Muhammed 'Isâm; *el-Vâdih fi Ahkâmi't-Tecvîd*, Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1998.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim; *er-Râid fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru Muhaysin, 2002.
- Murad, Osman Süleyman; *el-Vâfi fi Şerhi's-Selsebili'ş-Şâfi fi İlmi't-*

- Tecvîd*, Tevfik Esad Hamarşi ve Muhammed Halid Mansur (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2002.
- Müberrid, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid; *el-Muktedab*, Muhammed Abdülhâlîk Udayme (thk.), 4 Cilt, Kahire: y.y., 1994.
- Nasr, Atiyye Kâbil; *Ğâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, Riyad: y.y., 1991.
- Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin; *el-Ğâye fî'l-Kırââti'l-Aşr*, Muhammed Gıyâs el-Canbâz (thk.), Riyad: Dâru's-Şevvâf, 1990.
- Pâlûvî, Abdülfettâh; *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Hilal Yayınları, tsz.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkadir; *Muhtârü's-Sihâh*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1986.
- Sağman, Ali Rıza; *Suallı ve Cevablı Sağman Tecvidi*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1965.
- Sâlim, Abdurraûf Muhammed; *el-Ferîd fî Fenni't-Tecvîd*, y.y., 2005.
- Sarı, Mevlût; *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 1982.
- Secâvendî, Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfur; *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Muhsin Haşim Derviş (thk.), Amman: Dâru'l-Menâhic, 2001.
- Sehâvî, Ali b. Abdüssamed; *el-Manzûmâtü's-Sehâviyye*, Kahire: Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Turâs, tsz.
- Semânûdî, Mansur b. İsa el-Ensârî; *Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tecvîdi Kitâbi Rabbi'l-Âlemîn*, Gânim Kaddûrî el-Hamed (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- Seyf, Salah Salih; *el-Akdü'l-Müfid fî İlmi't-Tecvîd*, Amman: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987.
- Seyyid Mustafa Niyazi; "Umdetü'l-Kâriîn", *Resâil fî İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber; *el-Kitâb*, Abdüsselam Muhammed Harun (thk.), 5 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Süleyman, Fehmi Ali; *el-Münîru'l-Cedîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*, Kahire: y.y., 1988.
- Süveyd, Eymen Rüşdî; *et-Tecvîdü'l-Musavver*, 2 cilt, Dimeşk: Mektebetü İbn Cezerî, 2011.
- Süyûtî, Celaleddin; *Şerhu's-Şâtibiyye*, Endülüs: Müessesetü Kurtuba, 2004.

- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh b. Halef er-Ruaynî; *Hirzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, Muhammed Temîm ez-Zü'bî (thk.), Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2010.
- Şınkîti, Zâyid el-Ezân b. et-Tâlib Ahmed; *Bülğatü'l-Mücevoid ve Yelihi Tuhfetü'l-Muhtass*, Cidde: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2003.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammar b. Ali el-Vefâi; *Nûru'l-Îzâh*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1996.
- Tarhûnî, Abdurrahim; "Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî", *Câmi'ul-Mütûn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahim et-Tarhûnî (drl.), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, ss. 419-600.
- Tavîl, Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah; *Fennü't-Tertîl ve Ulûmüh*, 2 Cilt, Medinetü'l-Münevvere: Matbaatü Melik Fahd, 1999.
- Tayyân, Muhammed Hassân; "Araplarda Sesbilim (Fonetik)" Ahmet Yüksel (çev.), *OMÜİFY*, 17, 2004, ss. 301-319.
- Tebrîzî, Veliyyuddîn Muhammed b. Abdillâh; "Tevcîd-i Edâiyye", *Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, tsz.
- Temel, Nihat; *Kirâat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1997.
- _____; "Kirâat ve Tecvid İlmine Ait Eserlerin Sistematiği", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kirâat İlmi ve Problemleri)*, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Altunizâde Kültür Merkezi, İstanbul, 13-14 Ekim 2001, ss. 247-286.
- Tevnî, el-Hasen b. Şuca' b. Muhammed; *el-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, Muhammed Safa Taha Hamûdî (thk.), Amman: Dâru Ammâr, 2009.
- Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayrettin; *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Tuğral, Rahim; *Anahatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*, İzmir: y.y., 1989.
- Uygun, Hamdi; *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, Samsun: Kayhan Yayınları, 2005.
- Ünlü, Demirhan; *Kuran-ı Kerîm'in Tecvîdi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Yakıt, İsmail; *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

- Yesûî, Luvîs Ma'lûf; *el-Müncid fi'l-Lüğâ ve'l-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2011.
- Yüksel, Ahmet; "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği" *OMÜİFY*, 24/25, 2007, ss. 135-151.
- Zevalsız, Halit; "Fâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, 2011, s. 71.
- Zührî, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Ali Muhammed Ömer (thk.), 11 Cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm; *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Fevvâz Ahmed Zemerlî (thk.), 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

Harfin; mahrecinden okunmaması mananın değişmesine, kendisine ait olan sıfatların gösterilmemesi ise lahn/hataya sebebiyet vermektedir. Özellikle namaz esnasında, namazın bozulmasına neden olacak kadar önemli olan bu hatalar, ancak harflerin mahrecini ve lâzimî sıfatlarını teorik olarak bilmek ve fem-i muhsin denilen sağlam bir ağızdan öğrenilerek meleke kesbedecek derecede pratiğe dökmek sayesinde giderilebilir.

Günümüzde lâzimî sıfatların pratikte uygulanması bölgesel olarak değişmekle beraber, özellikle Arap kâfîlerin okuyuşları –harflerin hatalı okunmasında bile- düzgün okuyuş olarak kabul edilmektedir. Ancak “mahreç” ve “lâzimî sıfatlar” kavramları herhangi bir milletin veya topluluğun tekelinde olmayıp, eserlerde belirtilen normlara uygun olmak zorundadır.

ISBN 978-625-8301-45-8

9 786258 301458